

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורם), צבי וולפסון, שמעון חלקין
 חיים לוף — חבר המערכת
 מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ג (כרך מ"ו) אב-אלול, תשכ"ב חוברת ז' (232)

ה ת ו כ ן

- 142 ד"ר אברהם גרנות — האיש ופעלו . . . . . א. רמבה
 156 תנ"ך (שיר) . . . . . ש. שלום
 157 מדינת ישראל — תרים כפני ההתכוללות? (מאמר שני) . . . . . א. שמואלי
 162 אותות ניהומים — גאולה חדשה לרכי אברהם אבן עזרא דב ירדן
 165 צמחיית הגליל (תהרות הסיפור העברי הקצר — סיפור ד') . . . . . אביאלי
 177 זוטות ליריות (ארבעה דברי תרגום) . . . . . אהרן צייטלין
 בין כניעה למרד (על ספריהם של א. שווארץ-בארט, א. וייל וג. כהן)
 178 שלמה סינגר
 183 מחודש לחודש . . . . . יצחק עברי
 187 כוכבים נופלים . . . . . אפרים א. ליסיצקי ז"ל
 הערכות ודברי בקורת:

- 188 תולדות החינוך בישראל לצבי שארפשטיין . גרשון א. חורגין
 . . . . . תרומתו של הרב י. ל. מומון לחקר הרמב"ם
 191 ישראל יעקב דינסטאג
 אחרי מיטתו של אברהם גרנות ז"ל (מדברי ההספד של
 193 יעקב צור, משה שרת ואברהם הארצפלד)
 194 ציוני ספרים . . . . . י. מישאל
 196 כשדה ספר . . . . . ל. שפאל
 197 . . . . . ידיעות

"בצרון"
 1141 ברודוויי
 ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

HAYIM LEAF, Associate Editor

Managing Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twenty-Third Year of Publication

Vol. XLVI — AV-ELUL 5722 (September, 1962) — No. 7 (232)

C O N T E N T S :

Abraham Granott

The Man and His Work (1890—1962)	<i>E. Remba</i>	142
The Bible (Poem)	<i>S. Shalom</i>	156
Is Israel a Barrier Against Assimilation? (Part II)	<i>Ephraim Shmueli</i>	157
An Unpublished Liturgical Poem of Abraham Ibn Ezra	<i>Dov Yarden</i>	162
Flora of Galilee (Bitzaron Hebrew Short Story Contest)	<i>Story Four</i>	165
Lyrical Miniatures from World Poetry	<i>Aaron Zeitlin</i>	177
Between Submission and Rebellion	<i>Shlomo Singer</i>	178
The Month In Review	<i>Itzhak Ivry</i>	183
An Unpublished Preface	<i>Ephraim E. Lisitzky</i>	187

EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS:

(a) Scharfstein's History of Jewish Education..	<i>G. Churgin</i>	188
(b) J. L. Maimon on Maimonides	<i>J. I. Dienstag</i>	191
(c) A. Granott — In Memoriam Tributes by	<i>J. Tsur, Moshe Sharett, A. Harzfeld</i>	193
(d) Comments on Books	<i>I. Mishael</i>	194
(e) Book Notes	<i>Leo Shpall</i>	196
News and Events		197

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

חברת ספרי ישראל אינק.

הנציגות הכלעדיית של התאחדות הוצאות הספרים

בישראל לארה"ב ולקנדה

מברכת את העברים באשר הם

בשנה טובה ומאושרת

ומזמינה את שוחרי הספר העברי לבקר במחסניה החדשים:

SIFREI ISRAEL, INC.

156 FIFTH AVENUE

NEW YORK 10, N. Y.

Telephone WA 9-6411

מבחר עשיר של ספרים מכל בתי ההוצאה בישראל, לכל ענפי

הספרות העברית ומחשבת ישראל.

חברי ההסתדרות העברית בפילדלפיה

יעקב צוזמר, נשיא-כבוד

שרה סקרטון ורבקה קרף

מזכירות

יעקב לוי, נשיא

מאיר לוי, גזבר

אבא אבנר אריה דשכסקי

סגני נשיאות

שולחים את מיטב ברכותיהם לקראת

השנה החדשה הבע"ל לכל העוסקים

במסירות ובאמונה למען החייאת

הלשון והתרבות העברית בקהילת

ישראל באמריקה.

תהא השנה שנת בנין ויצירה,

שלום ורווחה לעמנו היושב

בציון ובכל אתר ואתר

שמחה זאב זאלצמן ורעיתו

מברכים את כל ידידיהם ומכיריהם ואת כל אחיהם בני ישראל
בכל מקום שהם

בשנה טובה ומבורכת

תהא שנת תשכ"ג שנת גאולה שלמה וישועה לעמנו ולארצנו.

ניו-יורק

ד"ר משה טשרנוביץ רעיתו וב"ב

מברכים בשנה טובה ומאושרת

את קרוביהם, ידידיהם ומכיריהם ואת כל העברים הותיקים
תומכי ה"בצרון" וקוראיו ואת חברי

"הועד להוצאת כתבי רב צעיר"

שניאור זלמן אש, שמחה זאב זאלצמן, שמואל כץ ויצחק פינקל.
מי יתן ותביא השנה אתה את האדרת היצירה העברית ועלית קרנה
של מדינת ישראל.

ניו-יורק

בגיל ורעדה אנו עומדים בהתגשם חזון הדורות לעינינו. אשרי עין
ראתה זאת ואשרי אוזן קשובה לפעמי משיחנו בארץ אבות.

אנו מברכים בשנה טובה ומוצלחת

את ידידינו וקרובינו במדינת ישראל ובכל אתר ואתר.

יהי רצון ששנת תשכ"ג תביא בכנפיה השלום המקווה
וישראל ישכון לבטח בארצנו.

יצחק ושושנה פינקל

מנהטן-ביטש, ברוקלין

שניאור זלמן אש ורעיתו

מברכים את

עורכי ה"בצרון" ומשפחותיהם

ואת ידידיהם וקרוביהם בכל מקום שהם בשנה טובה ומבורכת

תכלה שנה וקללותיה — תחל שנה וברכותיה!

יהי רצון ששנה זו תהיה שנת ישועה וגאולה שלמה לעמנו ולארצנו.

ניו-יורק

שמואל כ"ץ ורעיתו ובני-ביתו

מברכים את כל ידידיהם וקרוביהם באמריקה ובמדינת ישראל ואת חברי הועד להוצאת כל כתבי רב צעיר ואת עורכי ה"בצרון" ומשפחותיהם, ואת כל בוני ארצנו ותרבותנו
בשנה טובה ומאושרת
תכלה שנה וקללותיה — תחל שנה וברכותיה!

מיכאל לופטמן

עורך-דין וסגן-נשיא של ה"בצרון"
שולח לכל קרוביו וידידיו, עורכי
"בצרון", סופרים, קוראיו ותומכיו
ברכת שנה טובה
MITCHELL LUFTMAN
1440 BROADWAY
New York 18, N. Y.

איגוד הפועלים היהודים הלאומיים

(יידיש-נאַציאָנאַלער אַרבעטער
פאַרבאַנד)
מברך את כל חבריו ואת כל הציונים
והעברים באשר הם שם
בשנה טובה ומבורכת
מאיר בראון, נשיא
לואיס סיגל, מזכיר

השכונה הציונית דמנהטן ביטש, ברוקלין

מברכת את נשיא ההסתדרות הציונית באמריקה, ד"ר מ. נופכאום
את נשיא הגליל הציוני דברוקלין, ה. י. פליגל
ואת כל הציונים בכל מקום שהם
אנו תפילה שבשנה הבאה נזכה לראות בפריחת מדינת ישראל ושגשוגה.
יצחק פינקל, נשיא

הננו מאחלים לכל ידידנו, קרובינו ומכירינו בארה"ב ובכל אתר ואתר
שנה טובה ומוצלחת
שנת בריאות, שלום ושגשוג לשפה העברית
משה ב. ניומן ורעיתו איטה

שנה טובה ומאושרת
למדינת ישראל ושריה, לד"ר משה טשרנוביץ ומשפחתו
תומכי ה"בצרון", קוראיו וסופריו
אברהם בן יוסף קבינסקי

לראש השנה תשכ"ג

אנו מברכים את ה"בצרון" ואת עורכיו החשובים,

את קהל העברים בארצות-הברית ובשאר

התפוצות, ואת מדינת ישראל

על בניה-בונה

בשנה טובה ומוצלחת, שנת הישגים והתקדמות

אגודה "עבריה"

בסינסינטי

טוביה גולדמן

נשיא

לאה מרמט

מזכירה

בתי-הספר הקהלתיים

העבריים בסינסינטי

אלתר גולדמן

נשיא

יוסף ל. הרשון

מנהל

חובבי התרבות העברית

בסינסינטי

הרב אליהו גולדמן

נשיא

ד"ר משה זלסקי

מזכיר-מנהל

לשכת החינוך העברי

בסינסינטי

ברנרד רוזנברג

נשיא

ד"ר משה זלסקי

מנהל

Philadelphia, Pennsylvania

ISRAEL STIEFEL

Senator in the General
Assembly of Pennsylvania

and his son

JAY ROBERT

Extend their
NEW YEAR GREETINGS
to their many friends and
acquaintances in Israel,
in the diaspora and
everywhere

*May They All Be Inscribed
And Sealed In The Book Of
Life For Health, Happiness
and Contentment*

תשכ"ג — 5723

ישראל שטיבל

סינטור של מדינת פנסילבניה
וי"ר הועד למען ה"בצרון"
בארצות הברית

ובנו

יעקב רוברט

מברכים את ידידיהם ומכיריהם
בישראל, בארצות הברית
ובאשר הם שם בברכת
שנת גאולה שלמה

ובהגשמת שאיפותינו הלאומיות

וגם איחוליי-שגשוג ל"בצרון"
וברכות של הצלחה וכל טוב
למנהל-המערכת

פרופיסור משה טשרנוביץ
ומשפחתו

לעורכיו, סופריו, קוראיו

ולכל חובכי התרבות העברית

בכל אתר ואתר

נא אל תשיבינו ריקם

הצדקות המאוחדות בירושלים ע"ה"ק המת-קיימות זה למעלה מן 121 שנה בארצנו הקדושה, והמפורסמות בכל העולם היהודי, מבקשים עזרה דחופה בשביל ה"י המוסד דות שלה.

ב"ה"י המוסדות האלה נכללים כל המפעלים לגות של העם הישראלי: היינו 2 ישיבות "עץ חיים", שלש עשרה ת"תים עם 1300 תלמידים; בתי תבשיל לילדים ויתומים; בתי החולים "ביקור חולים" בעיר הקודש ירושלים, שמחייתם של אלפי נפשות תלוי בהם. התקציב של ה"י המוסדות האלה עולה קרוב לשלושה מיליון לירה. מובן שאין המוסדות שלנו דומים למוסד אחר, וכשאתם שולחים תרומתכם לטובת הצדקות המאוחדות, תזכירו תמיד את ה"י המוסדות ותשלחו את נדבתכם לפי ערך המוסדות החשובים, שמבלעדיהם אין שום עם יכול להתקיים.

אשרי הידים שיושיטו לנו את העזרה למטרנו הקדושה, והשוכן בציון ישמרכם מכל נגע ומחלה וה"י אך שלום, שקט ושלוה באהליכם כל הימים.

היו ברוכים בברכת כתיבה וחתימה טובה. שלחו את תרומותיכם כהקדם אל:

United Charity Institutions
of Jerusalem, Israel.
154 Nassau St., N. Y. 38, N. Y.

דוד ל. מקלר — נשיא

משה אליאך — מנהל

יצחק בנימינן — גזבר

ברכת שנה טובה לכל לקוחותינו!
From

KOSHER DESSERTS INC.,
Manufacturers of
K O J E L

NEW YEAR GREETING
TO ALL OUR FRIENDS
ROOF HEALTH CLUB
SHERATON ATLANTIC
HOTEL

Broadway at 34th Street
New York City

ברכת לבבית לכל חברי הרכנים
ולקרובינו בדימרויט
הרב משה חיים אדלר ורעייתו

הספר המצוין ביותר לתלמידים

א ל פ ו נ

MY HEBREW PRIMER

מאת מרדכי צבי לוויטס

המחבר קנה לו שם בעולם החינוכי בטכסטים המשובחים שחיבר, כגון "עברית חיה" ו"חומש לתלמיד". "אלפון" מכין את התלמיד לדיבור ולקריאה בסידור. הספר מקנה לתלמיד גם דעת הקריאה בדרך לימוד פוניטי וגם רכוש של מלות יסוד עבריות. "אלפון" מצטיין בתכנון המלבב—סיפורים, תרגילים, משחקים, שירים ותפילות.

תמונות מאת ש. ברגר.

המחיר — \$2.00

HEBREW PUBLISHING CO.
79 Delancy St., N. Y. 2, N. Y.

שנת ברכה והצלחה

יעקב ליפמאן

ניו יורק

ברכת שנה טובה

ועד עירוני של ה"פארבאנד"

ש. בונצ'ק, יושב ראש

בנימינן טלר, מזכיר

מ. ל. ווייס, גזבר

הגנו מברכים בברכת שלום ושנת גאולה את כל חברינו ואת כל העברים בכל אתר ואתר העובדים באמונה למען שפתנו עמנו וארצנו. מרים וזאב אגרנוב

ד"ר ת. גומברג

מברך את בית ישראל

בברכת שנה טובה ומוצלחת

שיקגו

.. ד"ר חיים הרים ורעייתו ..
מברכים את מנהל מערכת ה"בצרון",
הד"ר משה טשרנוביץ ומשפחתו
וכל תומכי ה"בצרון" וקוראיו
בשנה מאושרת

שנת שלום וברכה

לקרובי וידידי בכל אתר ואתר

יעקב אברהם עפעל ומשפחתו

דיטרויט, מישיגן

*L'Phono
Tova*

**GROSSINGER'S
GROSSINGER, N.Y.**

*most people call RIVERSIDE...
for the inspired service and
spiritual comfort RIVERSIDE
offers family and friends*

RIVERSIDE

MEMORIAL CHAPEL
Funeral Directors

76th St. and Amsterdam Ave.,
New York — Endicott 2-6600
Brooklyn * Bronx * Long Island
Mt. Vernon * Miami and

Miami Beach

Morton Rosenthal - Carl Grossberg
Directors

RIVERSIDE MONUMENTS

... more than fine granite. Each
memorial ... be it a modest head-
stone or an impressive mauso-
leum ... is a mark of everlasting
respect, unconditionally guaran-
teed forever by RIVERSIDE'S
50-year reputation for quality.

Visit our showroom.

*Call or write for illustrated
Booklet.*

Happy sailing on **THE BALMY
SOUTHERN SEA WAY**

to Europe and the Mediterranean

Sailing	• Fully air conditioned
from	• Tempting, strictly Kosher
New York	• cuisine
every	• Stabilizer-equipped
3 weeks:	• for smooth voyaging
S.S. Israel	• Lively Israeli atmosphere
S.S. Zion	

See Your
Travel Agent
or

OWNERS' REP.: AMERICAN-ISRAELI SHIPPING CO., INC.
42 BROADWAY, NEW YORK 4, N. Y. • BH 4-7690

New York Midtown Office:
580 Fifth Ave. (at 47th St.) N. Y. 36 • CI 6-4415

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy
taking. Tastes like delicious choc-
olate, and gives thorough relief
gently and comfortably. Ex-Lax
is America's biggest selling lax-
ative—used for over 50 years.

Buy the Economy 89c size
Save as much as 55c

Also available in 39c and 18c sizes
When Nature "forgets"... remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

אנו מברכים את בתנו דר גיטה לוינרזון ואת בעלה משה רוזן ואת בניהם דוד בן ציון ויונתן, את בתנו פרומה ואת בעלה ד"ר חיים מרדכי בלום ואת בניהם משה ישראל ובן ציון ובתם חיה סימי ואת כל קרובינו ומיודעינו, די בכל אתר ואתר .

מ. ב. לוינ ורעיתו מרים

ניו יורק

לצבור המורים, לעסקני התרבות והחנוך הלאומי בכל אתר ואתר, למנ" היג'י תנועת ישראל העובדת, לפרנסי המגביות, למדינת ישראל ושריה והסתדרות העובדים ולכל עם ישראל שנת ברכה, בצרון ושגשוג הועד המרכזי של בתי ספר עממיים יהודים בארצות הברית וקנדה

ש. שאפירא ל. רובינשטיין
יושבראש מנהל

שנה טובה לכל קרובי בישראל ובאמריקה

הרב מרדכי באום ומשפחתו
ברוקלין, נ. י.

ד"ר אהרן רובנוב

מאחל

שנה גאולה שלמה, שלום, בריאות והצלחה

2115 W. Grand Boulevard
Detroit 8, Mich.

שנת שלום ושלוה, ברכה והצלחה לכל קרובינו וידידינו.

יעקב גודמן ורעיתו
336 West End Ave., N. Y.

ד"ר משה איינהורן

עורך "הרופא העברי"

מאחל לכל קוראי "הרופא העברי" וקוראי "בצרון", עורכיו ומשפחותיהם שנה טובה ומבורכת

ניו יורק

שנת ברכה והצלחה, גאולה שלמה וישועה לאחינו די בכל אתר ואתר.

יצחק רבינוביץ

סוואמבסקוט, מאס.

ברכת שנה טובה לכל בני משפחתי ומיודעי

בכל אתר ואתר

שמעון עוזר קאמענעצקי

ברכותינו הנאמנות לשנת בריאות ויצירה לבנינו ובני ביתם, לכל קרובינו, לידידינו, ובמיוחד לסופרים העברים במדינת ישראל, בארצות הברית ובאשר הם שם, ולכל חברינו בהסתדרות העברית, הציונית ו"הדסה".

אסתר ואברהם שפייוזנהנדלר

הנני מברך את כל בני משפחתנו, את כל חברי המרכז היהודי דברוקלין ואת כל ידידי וחברי בברכת שנה טובה ומתוקה, שנת שלום וגאולה שלמה לעמנו בארץ ישראל ובכל תפוצות הגולה.

הרב ישראל חיים לוינטל ורעיתו
ברוקלין, נ. י.

אני מברך את ידידי מר יעקב צוזמר מפילדלפיה ובית לחם נ"ה בברכת שנה טובה וגאולה שלמה לעמנו ולארצנו.

פראנק קעפט

מאטאפאן, מאס.

אנו מאחלים לכל קרובינו וידידינו ולכל ישראל שנה טובה ומבורכת.

יעקב ופיגל קניגסברג

ברכת שנה טובה ומוצלחת, שנת בנין, עליה ושלום למדינת ישראל, שנת אושר ובריאות לכל קרובינו וידידינו בכל אתר ואתר.

חיים לוף וביתו

שנה טובה וכוח"ט למשפחותינו וכל מיודעינו ומכירינו.

ד"ר מ. גרבר ורעיתו
קליולאנד, אוהיו

יהודית, יעקב, רפאל ואילנה יוזליט מברכים את משפחותיהם, ידידיהם ומכיריהם בארצות הברית ואת משפחתם בישראל בשנה טובה ומוצלחת.

שנת ברכה והצלחה

105 Ardon St., N. Y. 40, N. Y.

שנה טובה ומבורכת לכל קרובינו וידידינו ולכל בית ישראל **משה שוואנער ומשפחתו**

שנת גאולה וישועה לעמנו וארצנו.

יעקב צוזמר

פילדלפיה, פא.

ספרית "לדור"

שעלי"ד

ועד החנוך היהודי בניו-יורק
ספרית "לדור" כבר זכתה לת-
פוצה של 300 אלף קופים. רוב בתי-
הספר והמחנות העבריים בארצות-
הברית ובקנדה משתמשים בספרי
"לדור" כחומר-קריאה-ולמוד מא-
לף ומהנה כאחד.

שפע הנושאים של ספרי "לדור"
כתובים בשפה קלה וברורה והם מור-
פיעים בלוויית ציורים אמנותיים וב-
הידור רב.
עד עכשיו הופיעו 36 ספר.

בשנת תשכ"ג יופיעו הספרים הללו:
חלם — עיר ה"חכמים"
מאת בן אהרונן

אלברט איינשטיין

יהודה טורן מאת משה שודופסקי
מאת יהודה אייזנברג

בת-שלמה מאת אלהנן אינדלמן

הנריטה פולד מאת מ. מ. גלן

שמשון בנדרלי מאת מנוחה גמראן
מחיר כל ספר — דולאר אחד. לקונים 10
טפסים או יותר בבת אחת — הנחה של 25
אחוז. לקונים 25 טפסים או יותר בבת
אחת — הנחה של 40 אחוז.
בהזמנות יש לפנות לפי הכתובת:

JEWISH EDUCATION
COMMITTEE PRESS

462 West 58th Street
New York 19, N. Y.

הנהלת מיסדר משה הם

אגודות בני ציון

בפילדלפיה

מברכת את חבריה

בשנה טובה ומאושרה

יעקב צוזמר, נשי אכבוד

יעקב שטערן מאיר לויזן

נשיא מזכיר

מורים רוזומוף מאיר ווייצלי

מתאם הפעולות מזכיר

ברכה לחברי מערכת "בצרון" ולבני משפחת

מיסדו הגדול הפרופ'

ר' חיים טשרנוביץ ז"ל,

העברים העומדים על משמרת התחיה העברית.

ד"ר שמעון ברנשטיין ורעיתו

For Finest In Food

STEINBERG

DAIRY RESTAURANT

2270 Broadway, near 81st Street
New York City

THE MANHATTAN
GENERAL HOSPITAL

Second Avenue at 17th Street
New York City

Extends New Year's Greetings
To the House of Israel Everywhere

יעקב קעכטענבוים רעיתו ומשפחתו

מברכים את קרוביהם וידידיהם בשנה טובה
ומעוטרת. תהא השנה הבאה עלינו שנת
גאולה וישועה לכל היהודים.

תכלה שנה וקלותיה, ותחל שנה וברכותיה.
ברוקלין, נ. י.

א כתיבה וחתימה טובה צו אונוערע
פריינד אין אמעריקע בכלל, און צו
אונוער משפחה אין ישראל בפרט.

ראַזע און אברהם גערש

ב"ה

הנהלת

הישיבה והמתיבתא

תורת חיים

631 בעלמאנט עוועניו

איסט ניו-יורק, ברוקלין

מברכת

בשנה טובה ומוצלחת

את הרבנים והעסקנים, הר"מים, המ-
נדבים המורים ותלמידיהם, אגודת
הנשים ואגודת ההורים וכלל ישראל
ומדינת ישראל

בוח"מ לכל יודינינו

הרב יצחק שמידמאן, ראש הישיבה

הרב ניסן טעלושקין, ראש ועד החינוך

יחזקאל בראנד, יו"ר ועד הפועל

Yeshiva and Mesivta Toras Chaim
631 Belmont Ave. Brooklyn, N. Y.

קהילה משכנת-פילה

מברכת את כל חבריה ואת הרב ד"ר ישראל
י. קיויס ואת כל העברים באמריקה בגמר
חתימה טובה, בשנת חיים טובים, ברכה
והצלחה.

בוטון, מאס.

<p>DIANE FLORIST 4762 Broadway (near Dyckman Street) LOrraine 7-7221 New York, N. Y.</p>	<p>HARRY NIERMAN בשר כשר Strictly Kosher Meat & Poultry Market 97 Sherman Avenue (bet. Arden & Sickles St.) New York City LO 7-7113</p>	<p>שנה טובה בית מסחר ספרים CO 7-2407 SOLOMON RABINOWITZ HEBREW BOOK STORE 30 Canal Street New York 2, N. Y.</p>
<p>DYCKMAN HARDWARE & SUPPLY CO. HARDWARE House Furnishings, Janitor's and Apartment Electrical, Plumbing Supplies - Paints - Glass Repairing - Keys Made Tel. LO 7-1589 200 Dyckman Street (Near Broadway) New York 34, N. Y.</p>	<p>NEW FAMOUS Kosher Delicatessen Try Our Buffet Catering Service ZION Products 202 Dyckman St., N. Y. C. LO 9-0220</p>	<p>לקוראי ה"בצרון" לקרובי ומיודעי ישראל ובארצות-הברית בשנה טובה ומבורכת בנציון שיפמן</p> <p>שנה טובה הגנו מאחלים לכל ידידינו, קרובינו ומכירינו בישראל, בארצות הברית ובכל אתר ואתר שנת בריאות שלום והצלחה מרדכי (מאקס) יעטי גרשברג</p>
<p>ELWOOD PHARMACY Harry Klayman, PhG. Prescriptions 5 Sherman Avenue at Broadway, New York LO 9-7566</p>	<p>M. PUZZO Shoe Repairing 31 Sherman Ave., N. Y. C.</p>	<p>לשנה טובה RABBI SOLOMON BERL Young Israel of Bronx Garden</p>
<p>GLENN'S HABERDASHERY, INC. The Smart Man's Shop For Your MANHATTAN SHIRTS Jayson & Excello Shirts, etc. 178 Dyckman St., N. Y. LO 9-4470</p>	<p>R. & A. FRUIT MARKET Fresh Fruits & Vegetables Best Quality — Low Prices 206 Dyckman St., N. Y. C.</p>	<p>נתיבה וחתימה טובה LEO'S BARBERSHOP Craftsmanship & Pleasant Service 4764 Broadway at Dyckman St., N. Y. C. Leo Salomon</p>
<p>INWOOD WINE & LIQUOR CORP. Call Us For Service 4765 Broadway (Cor. Dyckman Street) New York City LO 7-8700</p>	<p>לשנה טובה Greetings From a Friend Of DR. M. E. CHERNOWITZ</p>	<p>PERSONAL CLEANERS & DYERS 2 Hour Service (at no extra cost) 213 Dyckman Street (near Broadway, N. Y. C.) Plant on Premises</p>

מקבלים עבודות: ספרים, עתונים, עבודות מסחריות וכו'
בשפות: עברית, יידיש, אנגלית

KNIGHT PRINTING CORP.

382 Lafayette St., New York 3, N. Y. • Tel. AL 4-3964

יוניון-דפוס!

Harry Kupferstein & Miron Zaifzider — Proprietors

Published monthly by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except January-February, May-June, November-December, when published bi-monthly, and July and August when not published). Prof. N. Glatzer, Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Managing Editor; Prof. Hayim Leaf, Associate Editor; F. Zion, Business Manager. Annual subscription, payable in advance: \$7.00 per year; foreign, \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1962, by Bitzaron, Inc. All rights reserved. Opinions expressed in the articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions are automatically renewed unless we are notified otherwise.

בית ספר גבוה

שעל יד ישיבה אוניברסיטה

Yeshiva University
High School

FOR BOYS 2270 Church Ave. Brooklyn 26, N. Y. Amsterdam Ave. and 186th St. New York 33, N. Y.	FOR GIRLS 2301 Snyder Ave. Brooklyn 26, N. Y. 462 West 58th St. New York 19, N. Y.
---	--

מכרכים את נשיא ישיבה

אוניברסיטה

ד"ר שמואל בלקין

ההורים, המורים, התלמידים

והתלמידות

בכוח"ט ובשנת גאולה

שלמה לישראל

Leo Fuld's

Cafe SAHBRA

ONLY ISRAELI CAFE IN AMERICA
Strictly Kosher - Permanent Mashgiach
Closed Friday

Special Catering Package Deal

For Mon., Tues., Wed. & Thurs. Nite

For All Organizations,

Family Circles, Donor Luncheons,
etc., also EXCELLENT

PACKAGE DEALS FOR WEEKENDS

Full Course \$5.95 DINNER

& up per person

Incl Tax & Tips plus an Israeli Wine,

Dancing & Authentic Israeli Revue

2 SHOWS NITELY - 3 SATURDAY

Completely Air Conditioned

HOTEL WESTOVER

72nd St. Bet. B'way & West End Ave.

TR 3-1276 - EN 2-9600

TOP ISRAELI PERFORMERS

OPEN ALL YEAR

השכונה הציונית של אינדיאנפוליס

שולחת את ברכותיה לקראת השנה החדשה למדינת ישראל,

לבניה-בוגיה העומדים על משמר תחיתה, התפתחותה

וביצורה; ולכל בית ישראל באמריקה ובכל

ארצות הפיזור ולעובדי התנועה

הלאומית ולעסקני המוסדות

ה צ י ו נ י י ם .

מ י ת ן

ונזכה בשנה זו

לגאולה שלימה, בנין

עדי-עד וקיבוץ גלויות.

רונלד ש. ליבר, נשיא

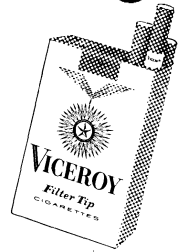
that's right!

Viceroy's got the taste that's right!

Some filter cigarettes taste too strong—just like the unfiltered kind. Some taste too light—and they're no fun at all. But Viceroy tastes the way you'd like a filter cigarette to taste.

Smoke all seven of the leading filter brands, and you'll agree: some taste too strong . . . some taste too light . . . but Viceroy's got the taste that's right. That's right! That's right!

בַּצְרוּן

נוסד עלידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

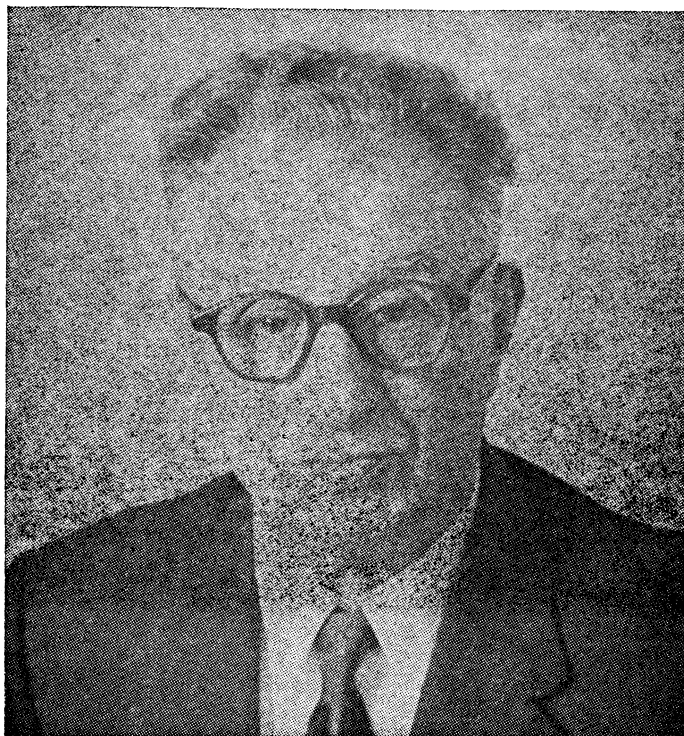
חוברת ז' (232)

אב-אלול, תשכ"ב

שנה כ"ג (כרך מ"ו)

אברהם גרנות ז"ל

(א' בתמוז, תר"ן — י"ט בתמוז, תשכ"ב)

ד"ר אברהם גרנות – האיש ופעלו

מאת א. רמבה

א.

מי יודע פשרן של תהפוכות הגורל? ד"ר אברהם גרנות (גראנובסקי), שעלומיו היו כל כך בהירים, ששנות-העמידה שלו היו כל כך אביביות, שבמסכת-חייו היה כל כך הרבה אור, האיש החסון והגבר יפה-התואר, אציל-הרוח ויפה-הנפש, שהקפיד לבל יפול רבב על בגדו; ושהפיק מלוא ההנאה ממעייני החיים הרוחניים – נסתלק מן העולם ביטוריס. חדשים רבים לפני שנקרא אל הנצח, שכב על ערש דווי, והתהפך בכאבים נוראים. לפרקים איבד את הכרתו ולא הבחין במיודעיו. לעתים חדלה לשונו לשרתהו, וירחים רבים לפני שנטרד מן העולם, עמדו קרוביו למראשותיו בכאב וביגון, וראו שהוא דועך לאט לאט ואין הוא מסוגל עוד להגיב על הנעשה מסביבו. הוא לא היה צעיר בלכתו בדרך כל בשר. מעריציו ומוקיריו הספיקו לחוג את יובל השבעים שלו. אולם לאחר מכן לא היה עוד זמן רב במלוא אוננו. מחלה קשה שפקדה אותו לפני כן, התמודדה לקחתו מן החיים עוד בטרם הגיע לשיבה. השטן לא הצליח אז במזימתו. אולם כיוון שלא עלה בידו לכלות בו את כל חמתו, פגע בכמה מחושיו ובמספר ריקמות של תאי גופו. גרנות חזר אל החיים, אבל לא למלוא כוחותיו. והוא לא יכול היה עוד לפתח את כוחותיו, כוחות הגוף והנפש העשירים. הוא ירד מעל במת החיים הציבוריים הפעילים, עליה עמד למעלה מארבעים שנה בהוד והדר, כאשר עוד יכול היה לתרום למדינה הרבה. אבל הכוחות השטניים של הגורל האכזרי הכריחוהו לעזוב את המערכה. באצילות-נפש קיבל את הדין בהכנעה. לא התמרמר. לא רגז. לא כעס על תבל ומלואה. אולם לו עצמו לא ניתן לעשות לו את חשבון-חייו כהלכה. כי בשכבו שבועות וירחים בבית-החולים, כשהיו עיתותיו בידו לעשות סיכום של שבעים ושתים שנותיו – נחת עליו הערפל. מוחו לא היה עוד צלול ובהיר. שעות-דימדומים רבות היו לו בערוב-ימיו. וכאשר דפק מלאך-המוות על דלתו וגאלו מיסוריו, ניצבטו לכבות רבים מכאב על שאברהם גרנות חייב היה עוד לפני שניסתם עליו הגולל לפרוע „עד לחשבון“ למוות.

מי יודע פשרן של קאפריסות הגורל? שפר גורלו של ד"ר אברהם גרנות שנים רבות, ורק לאחרונה שפך עליו את חמתו.

ב.

משלושה מעיינות שאב אברהם גרנות בימי נעוריו ועלומיו. משלוש בארות ש ת ה, והן שהטביעו את חותמן על חייו ודרכו: א. בית אביו. ב. בית חותנו לעתיד, הפרופיסור חיים טשרנוביץ, רב צעיר, ג. ונחמיה דה-לימה. בית

אביו — באודיסה. ביתו של הפרופיסור טשרנוביץ — בלזאן שבשווייץ. שהיה המשכו של אודיסה, ונחמיה דה-לימה — בהאג שבהולאנד.

אביו של אברהם, משה גראנובסקי, היה מן הפעילים והידועים שבציוני רוסיה. מחובבי ציון הראשונים, ממקורביו של מ. ל. לילינבלום, חבר לאגודת-הסתרים „בני משה“, שאחד העם עמד בראשה, והיה לציוני מדיני מן היום בו הופיע הרצל על הזירה. באומאן שבאוקראינה נולד משה גראנובסקי. זמן מה גר בפאלשטי שבבסרביה. אך מיד עם היוולד בנו בכורו, אברהם, עבר לגור באודיסה, ושם היכה שרשים בריאים, ומהם ינק בנו עוד מקטנותו. ביתו של משה גראנובסקי שימש כל שנות מגוריו באודיסה בית-ועד לחכמים וסופרים מן „החברה האודיסאית“ הרוחנית. אותו בית שימש גם כן מקום לאסיפות ציוניות, ומנהיגי היהדות ברוסיה היו מן הנכנסים ובאים בו. בבית זה היו רגילים להתאסף שוחרי הציונות הצעירים ומשוחחים על המאורעות הציונים, על הקונגרסים ועל האישים שהופיעו בשמי התנועה. הנער הקטן, אברהם, שמע שם בפעם הראשונה את שמותיהם של חכמי אודיסה וראה את פניהם של ביאליק וקלוזנר, אוסישקין ודיזונגוף, אחד העם ויאבוטינסקי. ובבית הזה ספג „עם חלב אמר“ את האהבה לארץ-ישראל ואת הכיסופים לציון.

משה גראנובסקי השתתף בקונגרס הציוני השישי, יצא עם קבוצת „ציוני ציון“ בחריפות נגד תכנית אוגאנדה, וכן השתתף בקונגרסים השביעי, העשירי והאחד עשר. ענין מיוחד גילה בעבודת התרבות הלאומית, עזר ל„חובבי שפת עבר“ והיה ממייסדיו וגבאיו של בית הכנסת הציוני המפורסם „יבנה“ באודיסה. ציוניותו של משה גראנובסקי היתה שרשית, והוא נתן לה ביטוי ממשי, בחסלו את עסקיו ואת ביתו בגולה ובעלותו לארץ-ישראל בשנת 1907, יחד עם אשתו ושני בניו, אברהם ויעקב (הבן השני, יעקב, מייסד „מכבי“ ברוסיה, נפטר בגיל צעיר, בשנת 1918. מנהיג צעיר זה נרדף בגלל פעולתו הציונית על-ידי המשטרה הצארית, שאמרה לגזור עליו גזירת גלות לסיביריה). ואף על פי שבאודיסה אפשר היה לתת לילדים חינוך עברי לאומי — שם כבר פעלה הישיבה המפורסמת, שרב צעיר עמד בראשה, — העדיף משה גראנובסקי, כי בניו ישתו ישר ממעיין החיים בארץ-ישראל. מחלת הקדחת שתקפה את אשתו, הכריחה אותו לעזוב את הארץ ולחזור לרוסיה, כדי להציל את אשתו. אולם בניו הספיקו לטעום את טעמה של הגימנסיה „הרצליה“, שמוניטין יצאו לה בימים ההם בעולם היהודי כולו.

טבעי הדבר שבבית זה נשם אברהם עשרים וארבע שעות ביממה אווירה של לאומיות וציוניות, של רוח עברית ויהדות שלימה. אביו נתן לו — עוד לפני החינוך הכללי — חינוך יהודי ולאומי. מורו הראשון לעברית היה הסופר יהודה שטיינברג, ומורו השני — ח. נ. ביאליק. ובבואו לארץ-ישראל, כשהיה זקוק להשלמת ידיעותיו כדי להתקבל ל„הרצליה“ (כי בא מגימנסיה בלשון הרוסית).

היה מורו יצחק בן-צבי, היום נשיא מדינת ישראל. ממוריו אלה, מביאליק ומבן-צבי, למד אברהם גראנובסקי לא רק את הלשון, אלא כל אחד מהם האציל עליו מנפשו ומרוחו ומאמונתו.

"נוכר אני — מספר גרנות לאחר שנים רבות — כשהיה ביאליק בא לתת את שעורו במעון-הקיץ, שהיינו מבלים שם את חדשי הפגרא, היה שוכח את הלימודים, התנ"ך והדקדוק, היה מסתכל בסביבה הנאה, בנוף היפה, בעצים הירוקים, והיה מתחיל לדבר על הא ועל דא. היה מספר סיפורים נחמדים ומשוחח שיחות מלאות ענין ותוכן.

"משהו דומה לכך הרגשתי בשעוריו של בן-צבי. מפיו לא שמעתי סיפורים של משורר, שהתלהב מנוף הטבע. אבל בקולו העמוק היה מדבר על הארץ ועל מפעל תחיתה, על המעשים הגדולים העשויים להתחולל בה במרצם של הפועלים. על הנוער הבונה. וכשאני מהרהר כעת על אותן שעות, הריני שואל את עצמי: מה תפקיד מילאו שיחות אלו להתגבשות עולמי הציוני. בטוחני כי בשיחות אלו עשה בן-צבי בשביל תלמידו, שהיה אז עלם בן שבע עשרה, הרבה יותר משהיה עושה אילו שקד על לימודי הפיסיקה והמתמטיקה והלשון הרומית. רושם השיחות הללו נשאר חרות בלבי".

השלב השני של חייו עבר תחת השראת ביתו של הפרופיסור חיים טשרנוביץ. שמו של "רב צעיר" הלך לפניו על פני כל העולם היהודי. הוא היה ראש בית-המדרש הגבוה לחכמת ישראל (שהכיל קורס של גימנסיה ללימודי חול וזכות למסיימיה לשמש ברבנות רשמית ברוסיה). בין מורי המוסד היו ח. נ. ביאליק, פרופ. יוסף קלוזנר והד"ר קמיניצקי. המוסד הזה ריכז סביבו את גדולי-הרוח של האומה, שהיו אז ברוסיה, וכל בעל כשרון חלם להתקבל ב"שיבה". שלטונות הצאר הרוסי החלו לחשוש מפני השפעתו הגדולה של הפרופסור טשרנוביץ, שהיה גם רב רשמי באודיסה, וחשדו בו כי הוא מטיף ל"ריבולוציה". באותה שעה, שנשקפה סכנה לקיומו של המוסד, פנתה אל הפרופסור טשרנוביץ "חברת מפיצי השכלה ברוסיה". יחד עם חברת יק"א, שהגו את הרעיון לייסד בית מדרש לרבנים מטיפוס בתי-המדרש שבמערב, והציעו לו להיות המנהל של בית המדרש הזה כאשר ייבנה. הם החליטו איפוא כי "רב צעיר" יסע תחילה לחוץ לארץ להשתלם בשיטת הלימודים של בתי-המדרש לרבנים שבאשכנז, כדי שישוב לאחר מכן וייסד את בית המדרש לרבנים הכל-ארצי ברוסיה לפי אותה דוגמה. ההצעה הזאת נתקבלה מאד על לבו של הרב טשרנוביץ, כי נפשו חשקה להשתלם בתורת המשפטים ובשאר המקצועות שהיו חסרים לו למחקריו במשפטי התלמוד. אולם זמן קצר לאחר צאתו לאירופה המערבית, פרצה מלחמת העולם הראשונה. "רב צעיר" ואשתו נשאר בשווייץ.

את ביתו של "רב צעיר" הכיר אברהם עוד באודיסה. כי עשרה חדשים אחרי בואו לארץ-ישראל, נאלץ היה לחזור לרוסיה, מפאת מחלת אמו. בבית

גמר את הגימנסיה ועמד בראש הסתדרות המתלמידים הציוניים. תוך כדי כך טעם במקצת את טעמו של בית-כלא רוסי בעוון ציונות. הוא נתפס על-ידי המשטרה בשעה שהשתתף באסיפה, ויחד עם 22 מחבריו נאסר והוחזק בכלא שבועיים ימים.

ב-1912 יצא לגרמניה ונתקבל לאוניברסיטה של פרייבורג בפאקולטה לרפואה, וכבר היה קרוב לסיום לימודיו. אולם מגרמניה הלך ללמוד באוניברסיטת לוזאן שבשווייץ — משפטים וכלכלה. בלוזאן, מצא אברהם את ביתו של „רב צעיר“, ושם מצא את אשתו לעתיד לבוא, את מרים, בתו של הפרופ' טשרנוביץ, ובבית הזה ספג הרבה מן היסודות הרוחניים, שהעמיקו את קשריו עם היהדות. אם הקפיד כל ימיו על אכילת כשר ועל כיבוד המסורת, היתה זו בלי ספק בהשפעת ביתו של „רב צעיר“, שתורה ודרך ארץ נתמזגו בו בהרמוניה למופת.

מפיו של פרופ' טשרנוביץ למד תורה וחכמת ישראל. בסביבתו רכש לו גם מושגים רבים על בעיות העולם ושם הכיר גם אישים בעלי מוניטין. „זוכר אני — מספר ג. — את הפגישות שנתקיימו בביתו עם אנשים מן ה„אמיגרציה הרוסית“ בלוזאן. הנה הוא יושב עם סופר רוסי, מומחה בשאלות פילוסופיה, ומתווכח אתו בוויכוח ארוך על הנושא: אלהי ישראל ואלהי יוון — מי עדיף? והיה שהשתתף בוויכוח גם אנטולי לונאטשארסקי, מי שהיה אחר כך קומיסר לחינוך ותרבות בברית המועצות.“ ממנו, מרבו ומחותנו לאחר מכן, שאב ג. הרבה מיסודות חייו העתידיים, את האופטימיות, את חדות החיים, את האמונה שבלב. את הנטיה ללמוד בלי הרף ולא לדעת לעולם שבעה, וגם — כנראה מתחת לסף ההכרה — את המזיגה של המוח והלב, שנראתה על פני השטח העליון כנוגד אחד את השני. בכתבו על תכונת רב צעיר, כאילו את עצמו מציג גרנות: „כאילו שתי נשמות היו שוכנות בגופי — ציטט את הפרופסור טשרנוביץ — אחת מיסותרית ואחת רציונאליסטית.“ בספריו של „רב צעיר“ שולט הגורם השכלי, אך בפנים נפשו היה גובר הגורם הרגשי. בעצם כזה היה אברהם גרנות בעצמו. מחד טיפל בעבודות המחקר ה„יבשות“ שלו והתעסקותו בענינים מעשיים כפוליטיקה של הקרקע, ומאידך עסק בספרות, שירטט בחום וברגש דיוקנאות של אישים וכתב פרקי-זכרונות מלבבים, מלאי פיוט.

ג.

השלישי, שהטביע את חותמו על דרך חייו של ג. היה נחמיה דה-לימה. הוא נפגש אתו בראשונה בשנת 1920. בן עשרים היה, כאשר נקרא לדה-לימה להאג לבקר אצלו ביקור של היכרות. באותם הימים עוד היה ג. יושב בשווייץ. ומשנסתיימה מלחמת העולם הראשונה, חיפש דרך לצאת משם כדי להגיע ארצה, או להתקשר לפעולה ציונית, שתוכל להביאו ארצה.

איך עורר תשומת-לבו של דה-לימה? היה זה שנתיים לאחר שסיים את חיבור הדיסרטאציה שלו לקבלת תואר דוקטור — המוקדש לנושא „הגירה“,

במובנה הרחב, מבחינה כלכלית ומשפטית כאחת. הספר הזה, למעלה משלוש מאות עמודים, הגיע לידיו של ד"ר אביגדור יעקובסון, מי שהיה אחראי באותו זמן למחלקת העלייה בהנהלה הציונית בלונדון. בישיבת הוועד הפועל הציוני נודמן הלה עם דה-לימה, המנהיג הציוני ההולאנדי, שהיה מעמודי התווך של ההסתדרות הציונית העולמית ועמד בראש הקרן הקיימת לישראל, ומסר לו בתור קורא מובהק את ספרו של ג. לקריאה ולחזות דעת. כי כבר אז היה ידוע דה-לימה, בחוגי הציונים שהכירוהו, כאיש המתעניין בכל השאלות הכלכליות. קריאתו של הספר גררה אחריה תוצאות שהשפיעו על מהלך-חיייו של גרנות, וקודם כל הביאוהו בקשר הדוק עם דה-לימה.

בלשכה הראשית של הקרן הקיימת לישראל, שמקום מושבה היה אז בהאג, ובתוך המנגנון שהיה מוקדש רובו ככולו לאיסוף כספים בעולם, היה קיים מדור שטיפל ב"עבודה המעשית" בארץ ישראל. כשנתפנתה הנהלת המדור, נזכר דה-לימה במחבר הספר, שנתבקש לחוות את דעתו עליו — והומינהו לבוא ולבקר בהאג. דה-לימה, שעמד אז בראש הקרן הקיימת כמנהל יחידי, החליט להזמין מספר אנשים חדשים ללשכה. ג. יצא איפוא משוויץ והגיע לעיר הבירה היפה של הולאנד.

על דה-לימה לא ידע אז ולא כלום. מחוץ ליהודי הולאנד ולחוג ציוני מצומצם שהכירוהו, היה שמו חדש לחלוטין בשביל רוב רובם של הציונים. היה עוד קושי מיוחד להידבר אתו: חוסר שפה משותפת. הלשון ההולאנדית והגרמנית לא היו שגורות בפיו של גראנובסקי. השפות בהן שלט אז היו רוסית, צרפתית, אידיש ועברית. בצרפתית כתב גם את ספרו הנ"ל.

נניח לגרנות עצמו למסור את רשמיו על פגישה גורלית זו, שקבעה באופן סופי את דרך חייו ופעליו:

"זוכר אני יפה אותה פגישה ראשונה בחדר עבודתו הקטן של דה-לימה. ביתו אשר ברחוב שקט, בתוך עיר שקטה זו. הוא היה איש גבה-קומה ורחב-כתפים כהולאנדי ממש. אבל גבו גב יהודי היה, עגול במקצת. מתוך פרצופו נתבלטו עיניו הפקחיות, ומבטו היה חריף ושנון. פיו היה רחב ובו קמט של עקשנות.

"היתה זו שיחה משונה במקצת, שדרשה ממני מאמץ בלתי רגיל, כדי שאבין את בן שיחי. במירוץ הזמן נוכחתי לדעת, כי לא קל להבין את דה-לימה בשום שפה, ואף לא בהולאנדית שהיתה שפת אמו. הוא היה מתקשה בדיבור, כשרצה לדלות רעיון מתוך עמקי מחשבותיו.

"אותה שיחה נמשכה כשלוש שעות והתנהלה בשפה הגרמנית, מעורבת פסוקים צרפתיים וגם מלים הולאנדיות שלא ידעתי פירושן... פעמים הייתי מגיע לידי יאוש. הייתי מסופק, אם עוקב אני אל נכון אחרי הנושאים שדיברנו עליהם. והנושאים היו מרובים, החל בהלכות כלכלה וגמר בשאלות ישוב הארץ.

אותה שיחה ראשונה הניחה יסוד ליחסי-קבע עם דה-לימה. היא גם קבעה את דרכי בעתיד. כי בתוצאתה ביקשני דה-לימה להישאר בהולאנד ולהצטרף ללשכת הקרן הקיימת. ואף תבע ממני, כי אעשה כן מיד, בלא לשוב לשווייץ. כדי לסדר את עניני שם ולהביא את אשתי. הוא עצמו טיפל בהשגת וויזה הולאנדית בשבילה. «במשך הזמן הגעתי להבנת מהותו של דה-לימה ולהערכת מידותיו. מתוך היחסים שלנו התפתחה ידידות, שנמשכה שנים רבות. ועל אף ההפרש שבינינו, הפרש שבגיל ובנסיגן-החיים, הפרש במוצא ובטמפרמנט, נתקשרנו בידידות-אמת». ואת השפעתו של דה-לימה עליו, מגדיר גרנות בקיצור ובבהירות במשפטים אלה: «הזמן שהייתי חי במחיצתו, הטביע את חותמו על מהלך עבודתי. מה שעשיתי, או השתדלתי לעשות בחיי, מקורו נעוץ, בצורה זו או אחרת בנסיגני של אותן שנים, בתורה שלמדתי מפי דה-לימה».

ד.

אילו היה אברהם גרנות מסיים את הפאקולטה לרפואה, כפי שגמר חברוֹ־מנוער ד"ר י. ל. רוקת, כי אז ודאי שחיוו היו עולים על פסים לגמרי אחרים. סיבות שונות גרמו לידי כך שהוא הפקיר כמה שנים של לימוד רפואה, ועבר ללמוד את מדעי הכלכלה והמשפטים. אך הוא עצמו לא ראה בכך ביוזבו זמן. הכלכלה היתה אצלו המשך טבעי של הרפואה, כפי שהיתה אצל פראנץ אופנהיימר. הכלכלן והסוציולוג המפורסם, שהשפעתו ניכרת בכמה מצורות-החיים של החברה הישראלית, ובעקיפין גם ברעיונות הקרן הקיימת לישראל, בא אל הכלכלה מן הרפואה. במסה על אופנהיימר, מציין גרנות, כי תוך כדי עבודתו כרופא מקצועי, היתה לו ההודמנות להסתכל בשאלה הסוציאלית, שנתקל בה בפעולתו כרופא בין דלת-העם. «מלימודי הרפואה נשארה אצלו גם גישתו למחקר בעיות החברה לחקור את הפיזיולוגיה של הגוף החברתי, כדי להבין את הפתולוגיה שלו, ומתוך הבנה זו למצוא את תכנית הריפוי». אפשר שאלה היו גם הגורמים אשר הניעו את ג. «לקפוץ» מרפואה — למשפטים ולכלכלה, אף שאין אנו מוצאים אצלו הסברים ישירים להחלטתו זאת, אשר הפתיעה בלי ספק רבים מבני-משפחתו ומידידיו באותו זמן. הנה אדם עומד לסיים פאקולטה לרפואה ולהצטיין במקצועו הזה ולהצליח בו בגלל חריצותו ונטייתו להתעמק בכל דבר — ולפתע פתאום הוא משליך אותה מאחורי גוו ועובר למקצועות, שאין ביניהם ולבין בריאות הגוף ולא כלום. במרוצת הזמן ניווכח, כי כל ימיו עסק גראנובסקי בבריאות. הוא השתוקק להבריא את גוף-החברה היהודית, החולה מחלת-הגלות. אין זה מקרה, שהדיסטראציה הדוקטורית שלו מוקדשת לענייני הגירה. על-ידי כך הציג את הדיאגנוזה למחלתו של העם היהודי: אין לו בית משלו, והוא נאלץ להיות נע ונד במשך כל הדורות, מיום אבדן עצמאותו הממלכתית. את הפתרון למחלה זו ידע ג. עוד מימי נעוריו: ציונות, וזו משמעה ציונות-הגשמה. הוא מעיד על עצמו, כי הוא היה חניך מובהק של ציונות רוסיה, אותה תנועה שינקה משרשי היהדות והחיים הלאומיים המלאים של המוני היהודים במדינה העצומה היא. היתה

זו ציונות ללא תנאי וסייגים, חמריים או נפשיים, שמטילה על כל אחד את ההגשמה האישית על ידי עלייתו לארץ. היא הקדימה את מצוות בנין הארץ לכל מצווה ציונית אחרת.

את הדעה הזאת הגשים הלכה למעשה. אם נגזר עליו מפאת מחלת אמו לחזור לרוסיה לאחר עשרת חדשי שהייה בארץ-ישראל, הרי בהודמנות הראשונה — כתום מלחמת-העולם הראשונה ובסיימו את השתלמותו הגבוהה, — חיפש דרך לשוב לארץ ולהתקשר למפעל שיקרבהו לביצוע משימה זו.

מאותה סיבה נענה מיד להצעתו של דה-ליימה להתחיל בעבודת הקרן הקיימת, ודחה את הברירה השניה שנודמנה לו אותה שעה: לבוא לליטא, לנהל את המדור הכלכלי של המיניסטרונין היהודי, שהד"ר מ. סולובייציק — המיניסטור לענייני היהודים בליטא — הציע לו. כאשר הועמדה לפניו הבחירה בין ייצוב חייו העתידיים בארץ גלותית ולבין עבודה, שהוליכה לארץ-ישראל — לא היסס כלל בהכרעתו. ומה גם שאף בהיותו בשווייץ, המשיך לקבל את החינוך ברוח הציונות הרוסית, מחד בביתו של הפרופסור חיים טשרנוביץ, ומאידך — באסכולה של הסתדרות הסטודנטים „החבר“.

בימי הקונגרס הציוני האחד-עשר שהתכנס בווינה בשנת 1913, היה שם גם ג. לצערו, עדיין לא יכול היה מפאת גילו להיבחר כציר לקונגרס. הוא היה אז בן עשרים ושלוש, והזכות להיבחר כציר ניתנה רק לבני 24. אבל באותה שעה התקיימה בווינה גם וועידת ציוני רוסיה, ובה כבר השתתף באורח פעיל. בוועידה הזאת היו קרובים אל לבו במיוחד ענייני התרבות העברית, אשר תפסו מקום חשוב בוויכוחים בגלל הצעתו של זאב ז'בוטינסקי להפוך את הלשון העברית לשפת-התרבות של קיבוצי היהודים בגולה ולהכניס אותה כשפת-ההוראה בבתי-הספר של היהודים ברוסיה. גם מבין מנהיגי הציונים היו ספקנים רבים, שלא האמינו באפשרות הגשמתו של חזון זה, אך גראנובסקי הצעיר היה בין המאמינים. הוא מספר על פרשה זו כדברים האלה: „בהיותי עוד צעיר לימים, האזנתי להרצאתו של ז'בוטינסקי על נושא זה — תחיית הלשון העברית — שהירצה בפעם הראשונה באודיסה — ולא אשכחנה לעולם. היה בעצם הצגת הבעיה הזאת גם משום חידוש רעיוני נועז וגם משום הנמקה עשירה ומשכנעת. היה זה בשעתו מעשה-גבורה רעיוני ותעמולתי. זו היתה לא רק הרצאה מצוינה או נאום רב-מאותה עיר באה גם מרים טשרנוביץ, לאחר מכן רעיתו של גרנות). קבוצת כמה שנים, ואני או תלמיד האוניברסיטה, שמעתי שנית את ההרצאה בז'ניבה, והרושם היה שוב מזעזע“.

כעבור כמה חדשים, באביב 1914, נסע ג. להיידלברג לוועידה השלישית של „החבר“ כציר הסתדרות האקדמאים הציונית הזאת מלוחזן (כציר „החבר“ מאותה עיר באה גם מרים טשרנוביץ, לאחר מכן רעיתו של גרנות). קבוצת לוחזן הכניסה לוועידה אווירה עברית, וג. הירצה בה מטעם וועדת התרבות, לקח חלק פעיל בוויכוחים והעלה הצעתה בדבר הכרת העברית כלשון רשמית של

הוועד המרכזי. "החבר" היה בדרך כלל אחד הפרקים היפים בחיי-העלומים שלו. על אותה תקופה אנו מוצאים רשמים אישיים שלו: "שנת 1914. אני שקדתי על לימודי המשפטיים באוניברסיטה של לוזאן בשווייץ. בכל עיר ועיירה, שנמצאו בה סטודנטים יוצאי רוסיה או ארצות מזרח-אירופה אחרות, נתארגנו אגודות ציוניות של תלמידי בתי הספר הגבוהים, וחבריהן היו מאוחדים במוצאם, בלשונם, וייתכן גם במתח הרגשתם הציונית. האגודות הללו — וביניהן אגודות שהיו קיימות שנים רבות והקימו דור של ציונים, וגם אגודות צעירות שעמדו בהתחלת פעולתן — נתאחדו בהסתדרות רחבה בשם "החבר", שכללה את איגודי הסטודנטים בגרמניה ובאוסטריה, בצרפת ובאיטליה, בבלגיה ובשווייץ, אבל אך ורק מיוצאי מזרח אירופה. בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, נתרחבה ההסתדרות בקצב מהיר ומנתה עשרות אגודות ומאות חברים. היה לה ועד מרכזי והיא הוציאה ספרות משלה בשפה העברית והרוסית. כדי לגבש את ההסתדרות וללכדה, מבחינה עיונית-אידיאולוגית ומעשית-ארגונית כאחת, כונסה ביוני 1914 ועידה בהיידלברג, ומלוואן נסעו שלשה צירים, ואני ביניהם."

באותה ועידה ראה ג. בראשונה את חיים ווייצמן, שכיהן אז כפרופסור לכימיה באוניברסיטה מנצ'סטר. מאז הלך ג. אחריו וקיבל את תורתו של "בנין ויצירה. הקמת עמדה אחרי עמדה. גאולת דונאם אחר דונאם, בנין משק אחר משק — כדי לחזק את הישוב העברי, לחשל את כוחו ולהגביר את יכולתו. עד שיקום דור חזק למדי כדי לפעול כבני חורין". לאחר שנים רבות, כאשר סיכם גרנות את עבודתו בקרן-הקיימת, כתב בדבריה-הערכה על הנשיא הראשון של המדינה העברית את הדברים הללו: "גם אנו, שעמלנו במסגרת פעולותיה של הקרן הקיימת, הרגשנו כי אנו ממלאים תפקיד חיוני בדרך זו, המבטיחה את בנין המולדת על ידי רכישת דונאם אחר דונאם מאדמתה וצירופם לשטחים גדולים, למטרת ההגשמה הציונית המלאה."

ה.

כשלוש שנים, היה ג. "שוליה" אצל דה-לימה בלשכה הראשית של הקרן הקיימת בהאג. שם עובדו העיקרונות הראשונים של עבודת הקרן אחרי מלחמת העולם הראשונה. בעיבודם על-ידי דה-לימה נטל הכלכלן הסוציולוג והמשפטן הצעיר חלק רב. כידוע, נעשתה על ידי הקרן הקיימת עבודה ברוכה ורבה בשטח יעורה של ארץ-ישראל. בשטח זה של פעולה יום-יומית, שבוצעה ועוד מתבצעת עד היום הזה על-ידי יוסף ווייץ — נעשתה עבודת-מחקר יסודית על-ידי ג. ושימשה "אני מאמין" הראשון שלו ביחס למדיניות הקרקעית, בה עסק כל ימיו. הוא הסביר, כי את ההתיישבות היהודית צריך לפתח על יסוד אינטנסיבי, כדי להביא לידי ייצור מקסימלי של תנובת האדמה, ולנהוג חיסכון רב בניצול אדמת הארץ. על כן אין ליער אלא קרקעות שאינם כשרים לעיבוד.

באותו זמן נתקל ג. בבעייה היסודית, אשר העסיקה את התנועה הציונית שנים רבות. בשנת 1920 כונסה בלונדון הוועידה הציונית הראשונה. מקום נכבד

בוועידה זו תפסה המדיניות הקרקעית של ההסתדרות הציונית. זמן לא מועט הוקדש לבידור הסוגיה, אם יש להרשות קניית קרקע פרטית בארץ ישראל. מנהיגים רבים, ובראשם נציגיהם של פועלי ארץ-ישראל, נלחמו בעוז ובתוקף רב נגד הקניות הפרטיות. כנגד מגמה דוקטרינרית זו נלחם ג. מיומו הראשון בקרן הקיימת. והמציאות, כמובן, הוכיחה שלמנוע את הזכות מיהודים פרטיים לרכוש קרקע היא לא רק שאינה אפשרית אלא שהיא גם פוגעת באינטרס החיוני של האומה.

לא חלף זמן רב, ומשאת-נפשו של ג. הוגשמה. בסוף 1922 הועברה הלשכה הראשית של הקרן הקיימת מהאג לירושלים, ובראשה הועמד מ. מ. אוסישקין. יחד עם שאר העובדים, הגיע גם ג. לארץ ישראל, ובה הוא פותח את פרשת חייו הפעילים ביותר, שנמשכה למעלה משלושים וכמה שנים. הוא איננו משתמש במרפקים. אין הוא נדחק לתפוס עמדות ראשונות במעלה. בבואו לארץ נתמנה למנהל המחלקה לכספים ולכלכלה. אך לאט לאט, בכוח חריצותו, יוזמתו, רעיונותיו ומרצו, הוא מתקדם ועולה שלב אחרי שלב, עד אשר הוא מגיע אל כהונת נשיא הקרן הקיימת, כשמאחוריו מסכת מעשים ויצירות, המציגה אותו בשורה הקידמית של בוני הישוב. הוא מתגלה כאיש המזיגה והשילוב של ההלכה והמעשה. כראש המחלקה הכספית הוא מפתח שיטות חדשות להגדלת הכנסותיה של הקרן, שהיו עשרות בשנים קטנות מאד מפאת אופייה העממי. "הקופסה הכחולה" איננה יכולה — עם כל האהבה הרבה שיש אליה בקרב ההמונים בכל תפוצות הגולה — להכניס סכומים עצומים, שהיו דרושים לרכישת הקרקעות. ויש להביא בחשבון, שהן היו הולכות ומתייקרות, ככל שהערבים נוכחו כי יש דורשים להן, כמומחה בכלכלה, ניהל את עסקי הקק"ל ואת המדיניות הכספית שלה לא מתוך שיגרה, אלא פתח לפניה אופקים רחבים ומרחיב את מקורותיה, גילה דרכים ושיטות בלתי-ידועות מקודם בעבודתה, הגדיל את הכנסותיה ועל-ידי כך גרם להגדלת רכוש הקרקע הלאומית בארץ-ישראל.

שאיפה זו של הרחבת האופקים, הביאה אותו להכרת ההכרח החיוני שהקרן הקיימת לא תצטמצם ברכישת אדמה לעבודה חקלאית גרידה. היה לו ריב מתמיד עם אחד האידיאולוגים העיקריים של הקק"ל, יצחק אלעזרי—וולקני, אשר שלל שלילה מוחלטת רכישת קרקעות גם בתוך העיר ובקירבתה והתנגד גם תכלית ניגוד להקים שכונות עירוניות על אדמת הקרן הקיימת. בפלוגתה זו היתה בסופו של דבר ידו של ג. על העליונה. הוא השפיע על הנהלת הקרן שתרכוש קרקע במפרץ חיפה. ואמנם בפעם הראשונה רכשה הקק"ל שטח גדול בערך של אדמה עירונית: כעשרת אלפים דונאם מאדמת המפרץ, שנועדה לפיתוח העיר חיפה וסביבותיה. ואחר כך הוסיפה וקנתה גם באזורים עירוניים אחרים. בסוף ימיו הודה וולקני, כי גישתו של גרנות היתה רבת-ערך. ובדבריי-הערכה עלי, להופעת אחד מכרכי כתביו, אומר וולקני: "האדמה, לפי תפיסת גרנות, לא הצטמצמה בתחומי החקלאות בלבד. העיר לא נראתה לו כמסגת גבול הכפר.

אדרבא. בבנין הכלכלה המדינית השלימה האחת את השניה. ובהכנת "עתודות" במרכזי הארץ השונים בשביל תעשיות שונות ושיכוני-פועלים רב היה חלקו של גרנות. במפרץ חיפה ובשטחים רחבי ידים בסביבת תל-אביב הוכנה הקרקע לפיתוח תעשיות רבות ושונות".

אך גדולתו של גרנות מונחת בכך שהוא הוא אשר יצר את ההלכה ליד המעשה בקרן הקיימת. כמומחה בכלכלה ובתורת הכספים, כאיש בעל שכל ישר וידע רב, מלא וגדוש ידיעות, הוא נתן ביסוס מדעי אידיאולוגי לכל עבודתה של הקרן. מישנת גרנות היא היא. מישנתה של הקרן-הקיימת, כפי שהיא נתגבשה בתקופת פעולתה הגדולה בשנות שלטון המנדט הבריטי בארצנו, כאשר צריך היה להילחם נגד המזימות שנירקמו נגדנו במשרדי השלטון הבריטי בלונדון ובירושלים. הוא הוא אשר ביסס את שני היסודות, שני עמודי-התווך עליהם נשענת הקרן: התפקיד הלאומי של גאולת הקרקע והתפקיד החברתי, המגמה ליצור חברה עברית חדשה, משוחררה מן הליקויים הסוציאליים הקיימים. וככה הגדיר כסיכום את הרעיון הזה: "ראיתי בקרן הקיימת את תמצית ההגשמה הציונית והמעשה הנעלה ביותר של התנועה. החזון היה: אדמת ארץ-ישראל, מרוכזת בידי מוסד לאומי, מעובדת בידי מעמד של אכרים יוצרים על קרקע הלאום". ספרים רבים ויסודיים, שהופיעו בלשונות רבות, חיבר ג. בשנות עבודתו בקק"ל, תחילה — כמנהל המדיניות הכספית של הקרן. לאחר מכן — כחבר הדירקטוריון. מאוחר יותר, אחרי פטירתו של מ. אוסישקין, כאחד מן השלישיה המנהלת: יחד עם ברל כצנלסון והרב מאיר בר-אילן, זכרון כולם לברכה, ולבסוף — כנשיא יחיד עתיר-זכויות. מימי פירסום "הספר הלבן" של מלקולם מקדונלד, ערב פרוץ מלחמת-העולם השניה, אשר הגבילה את זכות רכישת אדמה על-ידי יהודים בארץ-ישראל, היו שנים גדושות-מאבקים בלתי-פוסקים, כדי לעקוף את חוקי-הרשע-והזדון של הממשלה העויינת, שרצתה לשים קץ לתקוות העם היהודי לעצמאות ממלכתית במולדתו. לא פה המקום לערוך את הוויכוח על דרכי-היסוד של התחיה הלאומית ולקבוע פה יתדות מה דרך מן הדרכים היתה יעילה יותר, אולם לית מאן דפליג שמדיניותה הקרקעית, עבודת-היעור ושיטות החינוך של הקרן הקיימת בקרב המוני העם בכל פיזורי ישראל — כל ההישגים הללו היו גורם רב-חשיבות בהנפת דגל רבונותנו במולדת. המנצח על פעולותיה של הקרן-הקיימת, בעיקר מיום לכתו של אוסישקין, היה אברהם גרנות. באמונתו כשרונותיו וידיעותיו המרובות, השכלתו וכושר-הארגון שלו, ובסגולתו המצויינת להתהלך עם הבריות — תרם למען הצלחת כל המיבצעים הללו, ואין לכפור בערכם ההיסטורי.

הקמתה של המדינה העברית היוותה מיפנה רדיקלי בכל מערכת חינוך, והיא חיבה שינוי יסודי בפעולותיה של הקרן הקיימת, שמטרתה העיקרית — גאולת הקרקע ירדה מעל הפרק. האמנה בין ממשלת ישראל ובין הנהלת הקרן, הקובעת תחומים חדשים לעבודתה של הקרן, היא אולי גולת-הכותרת של

מאמצי א. גרנות. פרק זה עדיין נמצא בראשיתו, וטרם הגיעה השעה לסכמו. אך רישומו של גרנות, מחשבותיו, תכניותיו וחזונו, יהיה ניכר לאורך ימים בשותפות שנוצרה בין המדינה ובין הקרן הקיימת לישראל.

1.

על אף הדעה רווחה שג. הנהו איש "בעל מלאכה אחת" לא סגר את עצמו בד' אמותיה של הקרן הקיימת בלבד. הוא לקח חלק פעיל בחיים הפוליטיים של התנועה הציונית והמדינה. במשך שנים עמד גם בראשה של המפלגה הפרוגרסיבית, (טרם שהתמזגה עם הציונים הכלליים והפכה למפלגת הליברלים). מטעם המפלגה הזאת, שהיתה מורכבת מציונים כלליים א', מאיגוד "העלייה החדשה" ומן הנוער הציוני והעובד הציוני, ישב הד"ר גרנות גם במועצה הזמנית של המדינה, מעין פארלאמנט לפני הבחירות הראשונות לבית-המחוקקים שלנו, וגם בכנסת הראשונה. באותה כנסת היה גם יו"ר ועדת הכספים החשובה, ונתן לה מן הידע הרב שלו ומנסיונו. שנות שבתו בכנסת העידו על אפיו ונטיותיו. הד"ר גרנות לא סבל מיטת-סדום של מסגרת מפלגתית. הצלחתו הגדולה בתוך הקרן הקיימת נבעה אולי בין השאר מכך, שזה היה מוסד על-מפלגתי, שאל שולחנו התנפצו חילוקי-הדעות הכיתתיים של הזרמים השונים, אשר אכלו הרבה חלקות טובות בישוב העברי ובעם כולו. הוא התפאר בכך — ובצדק — כי "בינינו, היושבים על יד שולחן הקרן הקיימת, לא היו פלוגתות על רקע מפלגתי. עם בראילן ועם ברל כצנלסון המשכנו את המסורה היפה שבה הצטיינה הקרן הקיימת מאז ומתמיד, מסורת לא רק של שבת אחים גם יחד, כי אם גם של עבודת אחים בצוותא".

ראיתיו בכנסת הראשונה. הוא היה אז מדרש פליאה בעיני. לכאורה, היה גרנות חבר אידיאלי בפארלאמנט: ידע חוק והבין הרבה בכלכלה. הכיר יפה את ארץ ישראל ובעיותיה. בן למשפחה ציונית מכובדת מאד, התאבק בעפר רגליהם של תלמידי חכמים ואנשי מעשה, היה סינתזה של איש חזון ומעשה, כי הרי לאו כל אדם היה זוכה לרשת את מקומו של אוסישקין. על אף כל הסגולות הללו, לא היה רישומו ניכר בכנסת במידה שהתאימה לשיעור קומתו, ועוד יותר התמיה הדבר, משום שהוא לא הוקיר רגלו מן הכנסת. הוא הטריח עצמו לבא לישיבותיה לעתים תכופות. מזמן לזמן היה משמיע גם נאום. בלי ספק היה מתכוון להופעותיו בכנסת. על כל שראוהו עשה רושם של אדם רציני, שלא יעשה מלאכתו רמיה. בוודאי איחר שבת בלילה לפני הופעתו, סגר את עצמו בתוך חדרו, כדי שגם בני ביתו לא יפריעו לו, וגם לטלפן אליו אי אפשר היה באותן השעות. הוא חיטט בספרים, ורשם בקפדנות את רשימותיו. ככה תיארתי לעצמי את הד"ר גרנות, ותמהתי על שבכל זאת לא התאקלם בכנסת. היה נדמה לי תמיד כי הוא מתנהל באיטיות רבה מחשש פן יכשל בדרך. והרי גם הלשון העברית היתה שגורה בפיו ולא התקשה מעולם למצוא לה ביטויים, אף על פי כן היה מטייל בה כביצר עבות מפחד פן יתעה.

דומה היה שהוא יושב בכנסת כעל האולימפוס, בין אלים, ולא בין בני תמותה רגילים, על חולשותיהם האנושיות. בעלי עין חדה שמו לב, שהוא היה יושב על כסאו תמיד, כשהוא נשען קצת על דפנה, אחורה, כאילו היה מתרחק באופן אינסטינקטיבי מן הקהל. הוא לא עשה את התנועה הזאת בכוונה. הוא לא היה "סנוב" במובן המקובל של המלה. כי הוא היה אריסטוקראט ואצילות היא ההפך מסנוביזם. אבל אי אפשר היה להשתחרר מן הרושם, שהוא שומר על מרחק בינו לבין ההמונים. אילו היה קיים אצלנו בית-לורדים, היה הד"ר גרנות מרגיש עצמו בו כבביתו. אך הבית התחתון, עם היציע, לא היה אוירתו. לעומת זה היה בתוך "ביתו" בוועדת הכספים של הכנסת, בתוך החוג המצומצם של שתי עשרות אנשים, כולם בקיאים וידענים, רחוק מן "הגאלריה". בתקופת-חייו האחרונה הייתי משוחח אתו מפרק לפרק, ואמנם ממנו עצמו שמעתי כי הוא איננו אוהב רעש, שלבו איננו נוהג אחרי ההמוניות, כי מעולם לא ישב בבית-קפה, והיה יושב בית. הוא לא אהב לבזוז את זמנו ומעולם לא ישב בטל. על שכמו היו מוטלים תפקידים רבים. הוא היה מרצה באוניברסיטה העברית בירושלים על בעיות אגרריות. כן ייצג את הקרן הקיימת לישראל בוועד הפועל של האוניברסיטה, ישב בהנהלת חברת "מקורות", המספקת מים ליושבים כפריים ועירוניים, בהנהלת החברה "ראסקו" המטפלת בהתיישבות ושיכון, בהנהלות של החברות הכלכליות לפיתוח ירושלים וחיפה. וכן היה יושב-ראש ההנהלות של הוצאת הספרים "דביר" (מיסודם של ביאליק ורבניצקי ה"אודיסאים") ושל בית-הספר לאמנות "בצלאל". והרשימה דלעיל עדיין אינה מכילה את כל המשרות והכהונות שהטילו על שכמו. והוא קיבל אותן לא למען הוספת כיבודים על אלה שכבר היו לו, אלא כדי לתרום מנסיונו ומן הידע שלו לכל המפעלים הללו שהיו קרובים ללבו ולרוחו.

ז.

אחד התחביבים שלו — ואולי התחביב היחיד — היה כתיבת דיוקנאות של אישים, רובם שאתם נפגש, אתם צעד כברת-דרך ארוכה, ובחלקם אנשים שהושפע מרוחם ומגדלותם. בשירטוטי האישים הללו אתה מוצא גרנות אחר. לא האיש המעשי, הטורח להשיג את האמצעים הכספיים לרכישת קרקעות מידי הערבים בארץ ישראל המנדטורית, ואף לא התיאוריטיקון הכלכלי, איש-המדע, המבסס את המדיניות החקלאית של התנועה הציונית, המחבר ספרים גדולים על ענייני מסים וריפורמה חקלאית, אלא סופר, בעל עין טובה, שמבטו חודר לנבכי הנפש של גבוריו והמחונן בכשרון תיאור; סופר אנין-טעם ויפה-נפש, המחפש ומגלה את האורות שבאדם. בגאלריה של דמויותיו אנו מוצאים אישים מכל המפלגות והזרמים שבחיים המדיניים של האומה, ידידים ויריבים, אנשים שהיה חולק על דעותיהם בשטחים שונים. בהבנה אנושית הוא חושף את האמת שלהם, אשר למענה נלחמו, והריהו מדגיש את האור שהיה שופע מהם. גרנות היה בר-פלוגתה בקרן הקיימת של יצחק אליעזר-וולקני. הוא

היה מתנגד לכמה מן הדעות של זאב ז'בוטינסקי. הוא לא היה קיצוני בגישתו אל מעמד הפועלים כברל כצנלסון. הוא לא ראה בדת את אשר ראה הרב מאיר בראילן. אך הוא מעביר לנגד עינינו את כל הדמויות המגוונות הללו, מעלה אפיונות-חיים מרתקות וחודר לכל הפינות הסמויות ביותר של נשמותיהם, כדי להעלות מתוכם את הזוהר שברוחם. בשעה שאנו קוראים את דבריו עליהם, אפילו אם אין אנו מכירים אותם אישית ומעולם לא ראינום פנים אל פנים, הרינו חשים אותם ורואים אותם כאילו עמדנו בקרבם. הוא מראה הן את פנימיותו של האיש, שהוא משרטט בעטו והן את הצד החיצוני שלו. בשורות ספורות ותמציתיות הוא מציג לפני עינינו אדם חי, שקלסטר-פניו מעיד על נפשו.

הנה שורות אחדות של גרנות על השופט העליון לואי בראנדיס:
 „גבה קומה ויפה תואר. בפניו נשתקף האור המציין גפש עשירה ומלאה, אינטלקט חריף. הוא נתגלה לפני קהל הציונים בהדרו החיצוני ובכוחו הפנימי. מתון בדיבורו, צנוע באורח חייו, במלבושו, באכילה ובשתיה. פשוט בסדר חיים ובנועם הליכותיו“.

והנה אופן תיאורו את ההיסטוריון הציוני אדולף ביהם, שניספה על ידי הנאצים לאחר שעונה על-ידיהם באכזריות חיתית:

„יש בו, בביהם, משהו המסמל את הטראגיות של הגורל היהודי בעמק הבכא. אני רואה בעיני רוחי את האיש: קטן-קומה, צנום ורוזה. על שפתיו חיוך תמיד. בעל מבט מרוכז של עין אחת, כי העין השניה כאילו לא השתתפה בראיית הדברים שלפניו. כולו רוח ורוך. עדין בהליכותיו ונימוסי בביטויו. איש מידות ומוסר“.

והרי שתי שורות מדברים מקיפים על הצייר בודקו, (שמתוכה למדנו דרך אגב כי גרנות היה לא רק אוהב אמנות, אלא גם מבין אותה ובקי בזרמיה):

„קטן קומה וצנום, מסודר בחיצוניותו ומתון כל כך בהליכותיו ובאורח חייו, ואפיו שקול, ואף דבריו מדודים ומחושבים“.

יש והוא כותב על אישים, ואתה חש כי מאחורי תיאורו של הזולת, מסתתר בעצם הוא עצמו, אברהם גרנות, כך אתה מוצא חלק משהקפותיו על בעיות-המדינה מיד עם קיומה בדבריו על אליעזר קפלן, שר-האוצר הראשון של ישראל. וכשהוא כותב על צדוק ואן-פריסלאנד מהולאנד, גם הוא תלמידו של נחמיה דה-לימה, אשר למד מרבו את הדוגמאטיות הקפדנית והיה גובר ההנהלה הציונית, הרי בתוך האספקלריה של הגזבר רואה גרנות את קלסטר-פניו של עצמו:

עבודת הגזבר — לכאורה אין זו אלא מלאכה פרוזאית לחלוטין, מיספרים, חישובים, סטאטיסטיקה, עובדות — מה יש בכל אלה מגודל החזון ומעופו? — חשבון וחזון — כלום ניתן להעמידם זה מול זה? קשה מאד מלאכתו של שר-הכספים. מחוייב הוא לחשב חשבונות, לצרף מספר למספר, לסכם

ולהעריך — כלום יש ענין חסר-חזון יותר מזה? וקשה שבעתיים היא המלאכה בשביל איש, שהוא עצמו יש לו חזון משלו. ואן-פריסלאנד היה שר-כספים מסוג זה. הוא לא היה איש קר-המוג, איש של חשבון וחשוב בכל אשר מסביב לו — בארץ, בחזון וגם במגשימי החזון. ועל הכל הצטיין בחוש אסטטי דק ועדין, בהרגשה עמוקה של היופי — בתמונה, בספר, בנוף, באדם החי והיוצר.

«איש יפה-הרוח ובעל נפש עדינה, בוודאי וודאי שהרגיש וראה את התהום המבדילה בין החזון ולבין המציאות».

זהו וואן-פריסלאנד, והרי זהו מבלי-משים קטע אוטוביוגרפי של גרנות.

ח.

שני גרנות היו. את האחד הכירו הרבים, את השני הכירו רק מעטים, אלה שהיו במחיצתו, שהיתה להם ההזדמנות לתהות על קנקנו ולעמוד על טיבו. הוא היה איש-סדר בעבודתו היום-יומית «מכופתר» ולא כל אחד יכול היה לגשת אליו ולהניח לו מעשה חברה/מאן את ידו על כתפו ולטפוח לו על שכמו. בדעותיו המדיניות והאישיות גם יחד היה מתון וסובלני. אהוב על עובדיו, אליהם התייחס בדאגה אבהית. בעל נפש פיוטית ואמנותית. אהב מוסיקה, ובוודאי תהיה זו הפתעה לרבים, כי בימי נעוריו ניגן על כינור. בשעות הפנויות שלו היה מאזין למוסיקה טובה, או קורא ספר מדעי וגם ספרות יפה. לא היה אדם דתי. אך בספגו מימי עלומיו את אוירת «רב צעיר», היתה טבועה בנפשו תחושת כבוד למסורת, ומיום בואו לארץ-ישראל — לא נסע מעולם בשבת, והמטבח שניהלה רעיתו, מרים, בתו של הפרופ' חיים טשרנוביץ — היה על טהרת הכשרות. אריסטוקראט בהתנהגותו ובכל הליכותיו, מבית ומבחוץ. אפילו בימי הקיץ הלוהטים היה עונד עניבה, התייחס בכבוד לכל בן-אדם, לגדול ולקטן. לא היה כפוי-טובה, ה«תחביב» שלו לשרטט את דמויותיהם של אישים, נבע במידה מרובה מן הצורך הנפשי להביע את רחשי-תודתו לכל, שאתם שיתף אותו הגורל לפעול ביחד או להנות מפרי-רוחם. והיה זה מעשה חסד ראוי להוקרה מצידו, שהעלה מתהום-הנשיה אנשים שנשכחו. הוא היה אדם ויהודי באהלו ובצאתו. אורח נאמן של מדינת ישראל ומבחינה נפשית — אורח העולם ומעריך כל דבר יפה בחיים ובטבע.

חיים עשירים מלאי-תוכן חי ד"ר אברהם גרנות. הוא נתן לאומה ולמולדתו ממיטב כשרונותיו, נסיונותיו, ידיעותיו ואת לבבו. והיא לא היתה כפויית-טובה לו. היא העניקה לו כבוד וגדולה ורק השטן — מתוך קנאה — מנע את לכתו בשלושה אל הנצח.

תנ"ך

מאת ש. שלום

ספר

עם עולם,

באפר

מרומם,

והוא הערש והקבר

והגשר אל מעבר.

מולדת

כל אלה,

מסקדת

כל אלה.

נחלת אבות בודדת-

ותבל כלה.

חרשהו-

יום אל יום יצמת.

קדשהו

בשסיה ובכמח

כי אתם והוא הוא-

תנ"ך.

מדינת ישראל – תריס בפני ההתבוללות?

(מאמר שני)

טאת א. שמואלי

מבחינה משפטית-בינלאומית אין מדינת ישראל מייצגת את כל האומה אלא את אזרחיה בלבד. עובדה זו מדגישים גם נציגיה וגם יהודי הגלויות, ומבחינה רשמית אינה קוראת אפילו קריאת "עלו" ! שהיתה בודאי נחשבת בחוגים רחבים של יהודי אמריקה למעין קריאת, הסתה" לעקירה ממדינתם. מה שמותר היה לראשי התנועה הציונית בארץ ישראל לפניו אסור בימינו לשרי הממשלה הישראלית. מבחינה זו יש הפרדה, אין מדינת ישראל מתערבת בחיי התפוצות ואין אלה מתערבות בחייה. אפילו נשיא ההסתדרות הציונית אינו רשאי לשתף את עצמו בפועל במדיניות החוץ הישראלית, ובכך הודה כמובן הד"ר נחום גולדמן בסכסוך האחרון. אין מדינת ישראל "הכתובת" הפוליטית האחת לכל העם היהודי, שלא כחונם של מורי הציונות הראשונים. אין היא רשאית לדבר בשם העם היהודי כולו, בעיקר — לא בשם היהודים בארצות החופש. אחד הדחפים הציוניים המובהקים היה כל הימים, הדחף של מרידת בנים באבות לשם עלייה ושידוד מערכות כל חיי העם, אסור לו שיכוא עכשיו ממדינת ישראל במישורים, כי הוא ייחשב להתערבות של מדינה זרה בעסקי אזרחיהן של מדינות אחרות, כאמור. אף על פי כן ניתן לומר, שמבחינה עיקרית, אמנם לא משפטית, מייצגת מדינת ישראל את כל העם היהודי, ו"חוק השבות" הוא אחד הביטויים לכך. היא מייצגת את ההישג הגדול ביותר של ההיסטוריה היהודית, הישגו של כלל ישראל, הישג מעמדו כעם הבונה את עתידו בהירות לאומית ככל העמים, וייצוג זה הוא בעל תביעות, גם כשאין אלה מושמעות ברמה או בניסוח רשמי. התביעה הראשונה במעלה היא זו לסייע למדינה לגדול ולהתבצר — חובת העם היהודי כולו. מדינת ישראל מחזקת בקרב בני הגולה על ידי עצם קיומה את הרעיון. שהיהודים אינם בני עדה דתית בלבד, אלא עם בעל ייחוד אתני, לאומי ותרבותי, בין העמים, כמו שמוכיחות תולדותינו. רבים מבין יהודי ארצות המערב נהגו בדורות האחרונים לראות את עצמם כבני דת משה בלבד. לבניהם נקנית עכשיו ההכרה, שהם חלק

מגופה של אומה, שמרכזה מדינת ישראל. הישוב העברי הפך את ארץ ישראל למטרופולין, שכל פיזורי היהודים מחוצה לה אינם אלא מעין מושבותיה. בכך נפסקת פרשת ההיסוסים בדבר מהותם של היהודים, ואפשר שאחת הראיות המובהקות לכך היא שיבת הדור היהודי הזה בארצות הברית ל"יהודיות", כלומר — לעממיות היהודית, לזיקת רגש ודעת חזקות לחיי צוותא של יהודים. הלך-רוח כללי זה של בני הדור שגדלו באמריקה הוא חזיון מעודד ביותר משום שבתנועת "ההזדהות" עם העם היהודי וה"השתייכות" אליו פועם רגש עממי-לאומי חזק. אמנם זיקה לאומית זו מתלבשת בארצות הברית ובארצות אחרות לבוש דתי קל, המקובל גם על הנכרים, על פי גוסס סביבתם, ועל שום כך קובלים רבים, שנוצרת והולכת כאן "דת חילונית" או "דתיות ללא דת" (כמו שליגלו בדור הקודם, מחמת התרבותם של "חסרי הדת" בין המצהירים על זוחתם, שהיהודים הם "עדה דתית של חסרי דת"). בעיני קהל גדול זה של תזורים בתשובה ובוני בתי הכנסיות החדשים, שלא גדלו על ברכי האמונה הדתית, מדינת ישראל היא סמל אחדות העם. אפשר לומר, שמדינת ישראל עוררה, ועל כל פנים חיזקה, תנועה עממית-לאומית גדולה בקרב יהודי המערב, המבקשים להידבק בצור מחצבתם.

אמנם הברירה, שניתנה עתה ליהודים שמחוץ למדינת ישראל, אינה הופכת גלות לתפוצה "נורמלית", — בכך לא הודו מעולם אפילו מורי תורת המרכז הרוחני, כמו שלמדנו מדבריו של אחד העם, — והציונות על כל זרמיה טענה כל הימים: אין ברירה. בנין הארץ והקמת המדינה והחיים בה הם צורך גמור לכל הרוצה בהוויה יהודית-לאומית שלימה. אף על פי כן נעשו יהודים רבים, וביניהם, כאמור, גם ציונים אדוקים באותה ברירה, כאילו באה זו להקל ולא להכביד, להתיר התחייבות עלייה ולא לחזקה. אמת הברירה היא מקור חירות, אבל אין זו משנה את עצם המציאות אלא אם כן מכריעים בה לשינוי. כשבחורים לחיות כלפני היות המדינה, בלא עלייה ובלא התכוונות גמורה אל המדינה, מה טעם חדש מתוסף לחיי היהודים בגלויות? וכבר טען בצדק שמעון ראבידוביץ בספרו "בבל וירושלים" (כרך ב', 706): "מה יעשו בברירה בוררים אלה, כשיבואו האנטישמיים ויאמרו להם: ... אתם קובלים כאן על אנטישמיותנו — למה לכם מלחמה זו, שאתם נלחמים בה ובנו, בשעה ששערי מדינתכם פתוחים לרווחה בפניכם? טוענים הנכם השכם והערב, שבמדינת ישראל קם לתחייה יהודי בן חורין, מנצח, מעפיל, וכו' — מפני מה אין אתם שולחים את בניכם ובנותיכם לארץ היהודים בני-החורין, והיו גם הם זקופי קומה כמותם, וזכו לאותה נורמליות ניכספת, שלא ניתנה לכם ולבניכם כאן, באמריקה, לדבריהם?". ק לעג סופר זה ברוב כשרון לאלה שמנו וגמרו להישאר באמריקה ולהילחם על ישיבתם בה, ודווקא ב"כבוד", משום שהברירה בידיהם לעלות ארצה, מבחינה זו הצטרף לדעת הגורסים ציונות של עלייה וישיבה בארץ בלבד ולביטול כל צורה אחרת של ציונות. אבל מבחינת נושאנו כאן יש ערך רב לחירות הבודדת: מדינת ישראל היא בימינו גורם נכסף בעינינו להזדהותם הגמורה של יהודי

הגלויות עם הנכרים בארצות מגוריהם כדי טמיעה. אבל הרשות בידם להוכיח, שלא חדלו לרצות בקיום יהודי, אפילו בשעה שהברירה בידם לפרוש ממנו. ראוי לנו להאמין שלא תתקיים הנבואה: עלייה למדינת ישראל או שמד לאומי, ולא הנבואה: קרע גדול יקרע בית ישראל — אורחי המדינה מכאן ויושבי הגלויות מכאן. ודאי הוא, שרציאותה של מדינת ישראל אינה פותרת את שאלת קיומם הלאומי של היהודים בתפוצות; המלחמה בכוחות ההרס והכלייה, בהתנכרות על כל צורותיה, אין לה הפסק; אין בה "קרב אחרון" דראמטי ומכריע, יהודי ארצות החופש ניתנה בידם הברירה לגבש את רצונם לחיות חיים לאומיים ולא למות מיתת נשיקה, ומדינת ישראל מסייעת בידם על ידי עצם קיומה ועל ידי השפעת תרבותה.

בשום פנים אין להפליג בתקוות להשפעתה של תרבות מדינת ישראל על התפוצות. לא זו בלבד שעכשיו אין היא נראית לעין במידה ניכרת, (מה ערכם של חידוני תנ"ך וריקודי עם וכדומים מין הבידורים?), אלא שאין גם להניח, שתוקפה והיקפה יהיו מכריעים גם לעתיד לבוא. התפיסה הציונית האמינה כל הימים, כי מציון תצא תורה, כדבר חזון הנביא, ואחד העם אפילו עשה אמונה זו עיקר תורתו בדבר "המרכז הרוחני". אבל הציור של מרכז אחד וקיבוצי יהודים בהיקף המחקים אותו "חיקוי של התבטלות" הוא מיכני מדי. לפי שעה המרכז הוא קטן ורחוק, המוני היהודים נתונים להשפעתם העצומה של המרכזים שבתוכם הם חיים. דעת הלשון העברית כדי קריאה רהוטה ודעת הספרות העברית לא התפשטו ביניהם יותר מאז קום המדינה — אני מכריז כן למרות כל הטוענים את ההפך — אף כי כבודן עלה בעיני היהודים ככל מקום. אפילו נזקף במידה מסוימת את ההשובה לערכי היהדות, המסתמנת בעיקר באמריקה, על חשבון התעצמות העם היהודי בארצה, עוד רבה הדרך להשפעה ניכרת ובולטת. בסדרי חיינו בדורות החילוניים והתרחבות תרבותם קשה להניח, שתורה מציון תתקבל על כל בני הגלויות, כמו שהתפשטו בשעתן בשורות הדת. תרבותה של שום אומה אינה משפיעה כיום על העולם כולו השפעה מכרעת מכחן של האידיאות בלבד. מרובות השפעות הגומלין בין האידיאות, ותרבות חזקה, משפיעה, היא זו התורמת תרומה גדולה יותר לאוצר הערכים הכללי-אנושי. על כל פנים, זו טענתו העיקרית כאן: אי אפשר להטיל על היחיד בימינו זיקה לאמונות ולדעות, להגיונות לב ולדברים שבספרות ובאמונות. זיקת חובה מטעמים לאומיים. אין גם "רוח לאומית", שניתן לפרש את ערכיה פירוש אותנטי מחייב, כמין מצוות דתיות, ועל כן לא תצלח כאן השפעת שום "תורה" ושום "אידיאה מרכזית". מן הראוי שהיהודים בכל אתר ואתר ינהגו חיבה בנחלתם הרוחנית וישקדו על טיפוחה והשבתה ויפתחו לבם ואוזניהם לכל גילויי היצירה העברית החדשה, אבל אין כאן חובת "תורה" וחובת "אידיאלים" קובעים ומטילים מרות לאומית. אין להטיל על אדם מישדאל משא של תורות קבע, שיש בו כדי לקפח את בחירתו הרוחנית החפשית. זאת ועוד, מבחינה אחרת, כל ה"תורות", האידיאות וה"אידיאלים", שעלו על במת הוויכוח

בדורות האחרונים בעם היהודי והשפיעו „השפעת תרבות“ היו כרוכים בהזונות כלליים על פתרון שאלת מצבם הסוציאלי והלאומי של היהודים, חזון חזון לפי מעופו. תורת ההשכלה, תורת התעודה, הציונות, המרכז הרוחני, חזון הלאומיות החילונית הסוציאליסטית—כולם ביקשו להתוות דרך מסויימת בשאלת גלות וגאולה. מצוקות של ממש, מחמת מעמדו הרעוע של העם היהודי בגלויות המודרניות, פירנסו את רוהן של כל התנועות האלה, ותורתיהן הציעו פתרונות. עכשיו בימי קיומה של מדינת ישראל חייבים אנו להניח, שהפיתרון הלאומי נמצא, והוא גידולה וביצורה של המדינה. התורות הכרוכות בה מבקשות לכוון את פני הגלויות אליה ואל מעשי עשייתה ויצירתה. בכך הן מצטרפות אל כל השפעות תרבות יהודית אחרות, השואפות למעט התבוללות. אבל שום „השפעת תרבות“ אין בה כדי לפתור פיתרון גמור את שאלת קיומם הנבדל של קיבוצי מיעוטים בנכר, שכך טבעה של ההיסטוריה שהם הולכים ומתבוללים לרצונם ולאונסם.

דומני, שכבר נתברר למדי לקרא בעיון את השטין ומה שביניהן, כי כמה ממסקנות המאמר שונות מן המקובל. המסקנת העיקרית היא פאראדוקסאלית לא מעט. צא ובחון, שכל הכינוסים, הועידות ושיחות העיון למיניהם, הן בתפוצות והן במדינת ישראל, מבקשים-למצוא אידיאות משותפות, שתהיינה הן מהיכות את בני התפוצות ואת בני מדינת ישראל כאחד. באמת, האינטליגנציה היהודית כולה, במידה שהיא ערה לבעייה הנדונה כאן, משתקקת להקים „גשר“ של אידיאות, מחפשים אידיאות אלה ביהדות הישנה או ביהדות החדשה או בצורות ההתמזגות של שתיהן. מניחים, שהנמצאות בעולם הזה הם חולפים וכלים ואין לסמוך עליהם. הוא הדין ברגשות בני אדם. הם פרטיים וארעיים — „סובייקטיביים“ — ואין בהם כדי בסיס לקבע של שותפות לאומית. רק ההכרה אינה מיוחדת לפרט ולשעה. משתפת היא את כל בני הדעת ובכל הזמנים. המושגים קיימים ועומדים. הרעיונות הם כלליים ויציבים, ועל כן הם מאפשרים „הבנה הדדית“. הנאחזים בהם מתקרבים זה לזה. אורם הוא להם אור משותף. הרעיונות הלאומיים מנשאים אדם מישראל מפרטיותו וקושרים אותו קשר של קיימא באומה כולה. מבקשים איפוא את כוונת חייהם של יהודים מתוך השותפות הלאומית במושגים וברעיונות של היהדות. רבים מנסחים רעיונות אלה, והכל מחפשים ניסוח גואל, מושיע לשותפות אמת.

אבל התיזה שלנו כאן היא, ששום רעיון, ואפילו הוא נעלה ביותר ויהודי נאמן ביותר, כולו שאוב מן המקורות של רוח האומה וחצוב מצור מחצבתה, אי אפשר להטילו חובה לאומית, איני טוען כאן ליחסיות של אידיאות. זוהי בעיה לעצמה. אבל אני טוען שלש טענות: (1) במערכת החיים החילונית אין לאידיאות ייחוד לאומי. לא הן מקנות הרגשת-בית ולא הן מוציאות זר מן הבית. כלומר — שלא בכנסת מאמינים אין להן כוח לא לקלוט ולא לפלוט. (2) על כן אי-אפשר להטיל אידיאות, אפילו תהיינה נשגבות ביותר, כאמור, חובה על כל בני האומה. אידיאות הן חיבה ולא חובה. אם הן באות ממקור ישראל, ראוי

לו לכל מוקיר נחלת תרבותנו שיתן עליהן את דעתו ויקשור להן חיבה והוקרה. כללן של שתי הטענות הוא: רעיונות פילוסופיים עמוקים ביותר, אפילו הם יוצאים למערכות הציבור, ואינם הגיונות יחיד בשביל עמקי מחשבה בלבד, אין להם ייחוד לאומי מחייב. טול, למשל, את רעיון השוויון שביהדות, ומה לנו גדול מזה: אב אהד לכולנו, אל אחד בראנו. אדם נברא בצלם אלוהים, ובנים אתם לה' אלוהיכם ועוד ועוד. הקיבוצים והמושבים בארץ ישראל מנסים להגשים רעיון זה, אבל ככל שגדול קסמם, אין לומר, שרבים מאד ניתפסים לו להשתתף עמם בפועל. ובוודאי שאין הרעיון מחייב כל אדם מישראל. אף על פי שבמדינת ישראל כולה יש שיויונות מרובה למדי, נטושה בה המחלוקת על מידת השוויון הרצויה. ויש אפילו טוענים, שאין מדינה מדרנית יכולה לקיים את הפונקציות שלה כראוי בלא מתן תגמולים לא שווים ב"פער" גדול למדי והללו דורשים אי שוויון רב ביותר.

זאת ועוד: 3) לא זה בלבד שרעיונות אינם מחייבים חובה לאומית, אלא כך טבעם שהם גם מעוררים מחלוקת "לשם שמים" ושלא לשמם. כן היה הדבר אפילו בעולמה של הדת היהודית, כשהיתה זו מושלת בכיפה, לא כל שכן בדורות החילוניים. האינטלקט אינו "שר המסכים" המובהק, מקום חירות, שיפה לה הפלוגתא. הנה למשל, מבאר מ. בוכר זה שני דורות, שתורת ההסידות ראויה לשמש יסוד להשקפת עולמו של אדם מישראל בימינו, היא תורת היהדות לאמיתה, ועיקריה כך וכך, ובא זה מקרוב ג. שלום ומבטל את דעותיו: לא כך היא תורת החסידות על פי מקורותיה, והמשלים מרובים. על שותפות מכוח רעיונות אפשר לומר לכל היותר, שלא הם גופם אלא הדיון בהם, ההתלבטות בהם רב כוחו; לשתף במין שותפות של עזר כנגדו כלומר, שאפילו כנגדו הוא עזרו, מכיון שאפילו החולקים זה על זה עומדים באותה מערכה, ויש ביניהם צד שוה, זה הצד שבשותפות של יריבים. מבחינה זו אתה מוצא ערך מלכד גם בריב דעות.

לעומת זה, רב כוח הליכוד שברגשות לאומיים, הניזונים ממראות העינים ומהלך הנפש. החזיונות הלאומיות היסודיות של היהודי בימינו באות על סיפוקן במדינת ישראל, ובהן שותפים רבים מאד מבין בני התפוצות: רק במדינת ישראל יכול אדם יהודי לפתח את כל סגולותיו כרצונו מבלי לחשוש למה יאמרו הגויים. כאן הוא מתהלך בקומה זקופה. כאן הוא בונה את ביתו מן המסד ועד הטפחות וקונה לו את ארצו בועיה ובדם ובשעת הצורך — גם במלחמה עם אויבים מסביב. כאן הוא בן-בית; בו הוא עושה בכל מלאכה וקנין, בו הוא מחדש את תרבותו בלשונו הקדומה. התפשטותן של חוויות אלה וכיוצאות באלה רבות, חוויות של יהודי בן-חורין וקוף-קומה, גם קומה רוחנית במשמע, יש בה כדי לעכב התבוללות. תבואנה האידיאות ותפרשנה ותחזקנה חוויות אלה — רגשות אומה, שעצם קיומה בגלויות היה פלאי, ונפלאות מאד תשובתה הביתא.

אותות נחומים - נאִלָּה תְּרַשָּׁה לְרַבִּי אַבְרָהָם אֲבֹ עֲזָרָא

מאת ד"ר דב ירדן

הגאולה (כלומר פיוט הבא כהקדמה לברכת "גאל ישראל") "אותות נחומים" לרבי אברהם אבן עזרא נזכרה לראשונה על ידי צונץ בספרו *Literaturgeschichte Der Synagogalen Poesie* עמוד 212, ושם נתן כסיומה: ובאפס דמים יגאלו בחמלתו (בית 22). חזרו והזכירו: איגר ב"דיואן לרבי אברהם בן עזרא", עמוד 186, ברשימת הפיוטים שלא נדפסו בדיואן, ועל פי צונץ ואיגר — דוידוון ב"אוצר השירה והפיוט" כרך א, עמוד 96ב, ערך 2071. הגאולה בשלימותה מתפרסמת כאן לראשונה על פי צילום מיקרופילם מכתב-יד בריטיש מוזיאום סימן OR 2587, דף 41 א-ב (קטלוג מרגליות כרך ב, עמוד 389ב, מספר 706). שמונה הבתים הראשונים והמלווה הראשונה של הבית התשיעי שמורים גם בכתב-יד היברי יוניון קולג' (סינסינטי) מספר 2000, דף א1. בנוסח המובא כאן יש מחרזת נוספת (בתים 23—27) על הנוסח שהיה לפני צונץ.

האותיות הראשונות של הבתים 1, 3, 8, 13, 18 מצטרפות לשם אברהם.

אֶתְרוּ	אֲוֹתוֹת נְחוּמִים
בְּחֹזֶן מְגִלְתוֹ	אֶךְ עַמֵּי תָמִים
בְּכוֹרוֹ וְלֹא נָחֵם	בְּחֶר צוֹר תְּבִלֵּוּ
רַב וּבְעֵדוֹ וְלָחֵם	מֵאֲזוּי מוֹשֶׁהוֹ
כֹּל בְּכוֹר גְּאָרֶץ חָם	5 הִפָּה בְּגִלְלוֹ
נִחְרוּ	נְעַר בְּתֵהוּמִים
בְּחֹרֵב מְצוּלְתוֹ	עֶבֶר לֵב יָמִים
מֵאֲזֵי כְּכַפּוּרָה	רְאָה אֶת עַמּוֹ
כֹּל יִצְוֹר וְכֹל נִבְרָא	עַד בְּלִתֵּי שׁוּמוֹ
בְּבִרִית וּבְחֹרָה	10 הִקְדִּישׁוּ לְשִׁמוֹ

נוצרו	סָרַם עוֹלָמִים
להיות סגלתו	נִבְחַר מִצְמִים
אל שפֵל המוֹנֶה	הַעֲתֵר, נִשָּׂא,
הוא שלום אֲמוֹנֶה	בְּאֵדוֹם וּבְמִשָּׂא
והלום חרוֹנֶה	15 עוֹמֵד פִּמְשָׂא
יגברו	בוֹעֲלֵיו רַחֲמִים
תערב תסלתו	וּבְמִקְטֵר סָמִים
שומרי ברית קונם	כְּזוֹמֹר שִׁיר נְעִים
אז ירננו יינם	בַּעֲלוֹת מוֹשִׁיעִים
בשבי, אשר חנם	20 כִּי הִשְׁקִיט נְעִים
נמכרו	אֶל אֲנָשֵׁי דָמִים
ונאלו בתמלתו	וּבְאֶסֶס דָּמִים
אל בני אחישנה	חַוִּית נִחְמָה
על אדום אציתנה	אָקִים לְנִקְמָה
זאת ולא אשיבנה	25 נִשְׁבַּעְתִּי כַּמָּה
בשָׂרוֹ	וַיִּשָּׁב מִשָּׁמַיִם
תהיה נאלתו	כִּי הִנֵּה יָמִים

- 2—1 האותות המבשרים את בוא הגאולה אחרו לבוא, אף על פי כן מאמין עם ישראל באמונה שלמה בנבואת כתבי הקדש.
- 3 האל בחר לחבל נחלתו בישראל בנו בטורו, ולא חזר בו מבחירה זו. על פי דברים לב ט: כי חלק יי עמו יעקב חבל נחלתו; שמות ד כב: בני בכורי ישראל.
- 4 מאז ומקדם רב האל בגוי שמשל בו, במצרים ששעבדו את ישראל, ונלחם במצרים בעד ישראל. על פי שמות יד יד: יי ילחם לכם.
- 5 מכת בכורות. על פי שמות יב כט; ויי הכה כל בכור בארץ מצרים; תהלים עח גא: ויך כל בכור במצרים ראשית אונים באהלי חם; תהלים קה כז, ועוד: בארץ חם.
- 6 קריעת ים סוף. על פי תהלים קו ט: ויגער ביים סוף ויחרב; תהלים קלו יג: לגוזר ים סוף לגזרים.
- 7 ישראל עבר בלב הים ביבשה. על פי שמות יד כט: ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים; שמות טו ח: קפאו תהומות בלב ים; ישעיה מד כז: האומר לצולה חרבי.

- 8 האל ראה את ישראל עמו מאז ומקדם כבכורה בתאנה. על פי הושע ט י:
 כענבים במדבר מצאתי ישראל כבכורה בתאנה בראשיתה ראיתי אבותיכם.
 עוד לפני שברא האל את העולם הקדיש ויחד לעצמו את ישראל וכת
 10—9 ברית ונתן לו את התורה. על פי ירמיה ב ג: קדש ישראל ליי ראשית
 תבואתה.
- 11 על פי תהלים קלה ד: כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגלתו: שמות יט ה:
 והייתם לי סגלה מכל העמים.
- 13 התרצה והתפיס, אתה האל הנשא, אל ישראל השפל שבעמיד.
 14 באדום — הם הנוצרים. ובמשא — הם המושלמים, הוא שלם ותמים
 באמונתך. על פי דברי הימים א א כט—ל: בכור ישמעאל נביות...
 משא; שמואל ב כ יט: שלומי אמוני ישראל.
- 15 אולי: ישראל הוא כמשא כבד על עצמו מרוב יסורים, והוא הלום ומוכה
 על ידי חרון אף האל. ובמשא (בית 14), כמשא — לשון נופל על לשון.
 16 אולי: אלהים, שנאמר בו: כי בועליך עושיך יי צבאות שמו (ישעיה נד ה)
 על ידי חרון אף האל. ובמשא (בית 14), כמשא — לשון נופל על לשון.
 יגביר את רחמיו על ישראל.
- 17 וכקטרת הסמים הנודפת ריח נוחח ערב כן תערב תפלת ישראל.
 19—18 בני ישראל השומרים את ברית בוראם ירננו מזמור שיר נעים כשיבוא
 הגואל. על פי עובדיה א כא: ועלו מושיעים בהר ציון לשפט את הר עשו.
 ירננו יינם — אולי: ירננו מיינם, על פי תהלים עח סה: כגבור מתרונן
 מיינ.
- 22—20 כי נתן האל שקט ומנוחה לבני ישראל הנעים ותנדים בשבי, שחנם
 נמכרו אל אנשי דמים וחנם יגאלו כשירחם האל עליהם. על פי ישעיה
 נב ג: חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו; שמואל א יז א: ויחנו... באפס
 דמים (דלת בפתח ומם בדגש, והוא שם מקום). נעים (בית 18), נעים
 (בית 20); דמים (בית 21), דמים (בית 22) — לשון נופל על לשון.
 23 את נבואת הנחמה אמהר להביא אל בני.
- 25 נשבעתי זאת כמה פעמים ולא אחזור בי. על פי תהלים קי ד: נשבע יי
 ולא ינחם.
- 26 על פי יחזקאל ג טו: ואשב שם... משמים.
 27 ימים — בקרב הימים. על פי ויקרא כה כט: ימים תהיה גאלתו (ושם:
 ימים — שנה).

תקונים לשיר „בכל עת“ (בצרון, ניסן תשכב, עמודים 196—197).
 בית 5, בפרוש: במקום „שכן אתה אוצר החכמות“ צריך לומר: שכן אתה
 תומך בחכמים (הערת בתי תמה, בת עשר).
 בית 7: במלת „חש“ יש למחק את הקמץ, כי היא צווי משרש חשש, כמבואר
 בפרוש, והנקודה הימנית שעל השין משמשת גם כחולם לאות חת.

צמחיית הגליל

(תחרות הסיפור העברי הקצר — סיפור ד')

מאת אביאל

הגשם הגיע לבאר־שבע שש שעות אחרינו. ראיתי אותו ברגע שבא כשהתחילו נתזי־ניצוצות מחזירים את אור החשמל מעל פני המדרכה שבחוץ. עד מהרה היו שם שלוליות שלימות של מים מנצנצים. ישבתי במזנון הקצינים, לבדי בשעה חמש בבוקר, שתיתי תה שהיה חריף מדי, שחור, ממותק מדי. המזנון עבד כל הלילה, כי מטוה־הפיקוד עבד כל הלילה. מיהרו מאד לסיים את הפרשה, ועל דעת כל הצדדים הנוגעים בדבר שיש לעשות הכל כדי שאפשר יהיה לערוך את ההלוויות עוד היום. כשלעצמן, היו כל פעולות ההכנה האלה משעממות, ממושכות, נטולות מובן. לא תפסתי פישרם של מחצית המהלכים, הקשרים, ההישגים, שציינו את שעות הלילה כמו עקומה בארומטרית. הייתי מיותר שם לגמרי, כל כך מיותר הייתי עד כי רק אני חשתי בזאת. לא הפרעתי לאיש. העובדים הקימו קול צעדים ודיבור בתוך החדרים הגדולים והמוארים. שלוש או ארבע פעמים סירבתי ללכת לישון, אף כי ההצעות שבאו כנראה מגבוה, מדאגתו של מישהו שלא שכח את אורחו, הובאו אלי בידי החביב שברס"רים * שהיה פעם בעולם. בשעה חמש אפשר היה לראות כבר את חוטי־הגשם גם מעבר לריבועי של אור החשמל, מתוחים חרש בתוך בוקר אפור ורך. לאחר שעה החלטתי לחזור הביתה. לאחר חצי שעה נוספת גפלה תנועה במגרש החניה. מכונית נכנסה מן החץ, אנשים יצאו מתוך הבנין, קמתי אל הפתח. ג'ו ניתר לקראתי בין השלוליות ואמר לי: „בא?" — על כתפיו היתה שכמיית־חיילים כנגד הגשם, ואחת בשבילי היתה צרורה כידו.

יצאנו לדרך חברון בשיירה של מכוניות צבאיות, ג'ו וקצין ואני עמם בראשונה. שם, בקילומטר הארבעים ושמונה, על הגבול, עמדנו לקבל שני הרוגים, כחור ובחורה, תמורת מסתנן חי אחד. אגב, גם השניים שלנו, ההרוגים, הוגדרו

---

* רס"ר — רביסון.

רשמית כמסתננים. לא אכחיש, מצב רוחי השתפר, הצפייה הארוכה והשוממת של שעות-הלילה לא היתה לשוא. סוף-סוף. יצאנו מן העיר והיינו משבתים את הגשם בעוד מגב השמשה נלחם בו מתוך חריקה קצובה וסבלנית. החריקה לא חדלה, אף גברה משהו. מנישתק מנוע המכונית. ג'ו אמר "זהו!", והכל עמד לבד מן הגשם. היה זה קטע כביש ללא שום מבנה מסביב. סימנו של ג'ו היה ודאי אותו תמרור דרכים מטועטט שהיה תקוע לימין הדרך במרחק כעשרים פסיעות ממקום עצירתנו והלאה. שיערתי כי היתה זו אזהרת-הגבול. ג'ו הצית לו לאיטו סיגריה ואני מחיתי את האדים מעל הזוגית האחורית. המכונית שמאחרינו היתה טנדר חדש, שקרונו מחופה היטב. בתא הנהג נראו הנהג עצמו, חביב וחלקלק כילד, ואצלו גליון פרוש של עתון-בוקר, אשר כיסה כליל את פני הקורא בו. עוד לא הסירותי ידי מעל הזוגית הצוננת. והן לא היה כל זה אלא כדי הירהור אחד לאחר העצירה. ומאצל ירכתי הטנדר הופיעה דמות מגושמת של בחורה במכנסי חאקי. בסוודר חאקי — הראשונה בכל שיערתנו לצאת מן הרכב אל הגשם. היא השקיפה אל המשך הכביש והתחילה צועדת קדימה. למען היטיב לראות. עברה על פנינו — שערה משוך מטה, רטוב, חסר צורה — והמשיכה ללכת עד אל השלט נקוב הכדורים או אבני הרועים או הזמן, שאותיותיו המשוטטות אמרו בודאי: "עצור. גבול לפניך!" "זהי האחות." אמר ג'ו משחצתה את חוג מבטה. "תמר."

התבוננתי בה כשהיא פוסחת מצידו האחד של הכביש אל משנהו, ידיה בכיסי מכנסיה, כתפיה אסופות — נטולת כל תחושה. שיער ראשה היה גלוי לגשם, נמשך ותלוי כסחבה רטובה. על צווארה היו מעונבים שרוליו של מעיל-ארג כחול, שכיסה בקושי את שכמה. שכחתי לומר כי היה עמנו עתונאי במכונית. "שלו או אי שלה?" שאל זה.

"שלה." אמר ג'ו. "טשרנובילסקי ממגדל. הוא שמו חפץ. בדרך כלל, לזיהוי גוויות", כיוון ג'ו המשך דבריו אלי, כי עתונאים שנא מעודו, "אנחנו מבכרים להביא קרובים צעירים יותר. אחים ואחיות הם המזהים הטובים ביותר. הורים מתרגשים כליכך עד כי אין להוציא מהם מלה." לא נעמה לי ההרצאה המאלפת על הנושא החיוני הזה, ועוד פחות נעמה לי ההרגשה שג'ו מנסה לפצות אותי על שעות ההזנחה הממושכות של הלילה. הירהור ראשון לצאת אל הכביש עלה בדעתי. העתונאי היה עובד חרוץ, לעומת זאת: "מי בא לזיהוי הבחור?" "הבחור הוא בן יחיד." הוסיף ג'ו לדבר אלי, "הבאנו את אביו הזקן, חפץ. אם אתה מתעניין בטיפוסים...". "בעצם" נשען העתונאי אל מסעד מושבו, כמי שמתקין עצמו להעמיק חקר, "אם אינכם בטוחים בזהותם של ההרוגים, מדוע החלטתם שדווקא האנשים האלה יזו אותם?"

"לפני חמישה ימים." דיבר ג'ו אל העתונאי, מאין ברירה ובאורך-רוח ניכר, "פנתה משפחה ממגדל אל משטרת טבריה והודיעה כי נעלמה בת שלהם בחברת בחור מירושלים. השמות והסימנים נבדקו והועברו לשאר תחנות משטרה.

היה רושם שיש כאן איזה, איך אתם קוראים לזה, רקע רומאנטי. שילשום התקשרו אתנו מהאר"ם — בחור ובחורה ישראלים הרוגים בדרך לחברון, שדודים, ללא בגדים כמעט, ללא סימני זיהוי, קשרנו את החוטים. במידה שאני מכיר את החברה — תשעים ותשעה אחוזים זהו זה."

"מה לפי דעתכם קרה להם?" עשה העתונאי את מלאכתו באמונה. מה הוא רוצה ממני? שאל מבטו של ג'ו, שחזר עכשיו אלי. "אני צריך להתקשר עם ירושלים" אמר ותוך כדי אמירה כבר היה בחוץ וכבר הלך לו. רצוני, שהיה זוחל בדרך ארוכה, התעורר פתאום בכוח החיקוי. פתחתי את הדלת ויצאתי אל הכביש.

ארבע מכוניות עמדו לנו בטור עורפי. לאחר שלנו הטנדר הצבאי ולאחר הטנדר הצבאי טנדר משטרה, שהיה מסיח אלוטית עם באר-שבע, ולאחר זה קומאנדקאר של הפיקוד, על קצינו וחייליו. לא עלה על דעתי לשאול מה טיבו ומה תכליתו של כל אחד מכלי-הרכב. הללו יש להם תמיד תשובה מסתברת. כל הטיפשות היתה בחוץ, בעולם: מדוע כאן ולא במקום אחר? עברתי אל צידו האחר של הכביש, הקפתי את התמונה העגומה, נטולת-המשמעות, במבט אחד: מדוע עומים ארבעה כלי-רכב באמצע הכביש הריק והשומם. הייתי איש מהירח. מה הם עושים כאן? השאלה היתה כה חרישית, עד כי בעצם לא היתה שאלה כלל. היתה זו דרך של התבוננות, כך עמדתי ותהיתי על קבוצת המכוניות הצפופה בגשם, על התעלה מזה לכביש ועל סיעת חרולי-אשתקד המוכים ארצה מצידו האחר. על צעדיה האיטיים של הבחורה, תמר, ידעתי, קוראים לה — תמר טשרנו ומשהו. טשרנוביץ או משהו ארוך יותר. אילו היתה תקועה כאן, לכל הפחות, דלת ענקית, אפשר היה להבין את צעידת הצפייה לפני הדלת הסגורה, אנה ואנה, שמה ושוב. אבל לא היתה דלת. היה רק המשך רגיל לכביש רגיל. מעבר לשלט הגבול — ראיתי עכשיו — נמשך עוד הכביש מרחק מועט ללא שינוי, אחר-כך נעלם פתאום במורד חזור והופיע לצלעה של גבעה שהיתה כבר מדריגה ראשונה בהתרוממות המתמדת של הרי חברון. הארמה הרטובה החזירה גון צהוב לאוויר, לעצמים המורגשים בניצנוצם. ככל שהגרוק המראה האפיר וניטשטש, אך לא איבד את אחידותו הנעימה. הרכה, מהתה לגשם הבלתי פוסק. אל האופק האפור הזה, אל מעלה הרים רחוקים, כללים כמו חלום, שלחה עכשיו הבחורה את מבטה, משעמדה סוף-סוף וגבה אלינו.

ג'ו חזר ממכונית-האלחוט של המשטרה. עליו, כעלי, פרושה היתה אותה יריעת-חיילים נגד גשם, אבל עליו נאה היתה. "האי"ם הודיע ברגע זה שהם יגיעו רק בשמונה." קרב אלי. הבחורה שנאשה מן האופק הרחוק הפכה פניה וצעדה לעברנו. "הם יגיעו רק בשמונה." כיוון אליה את הודעתו. היא משכה בכתפיה, הוסיפה לצעוד, עברה על פנינו וירדה לאורך השיירה.

"אתה הרי מתעניין בטיפוסים" חזר ג'ו על עצמו בלי לצרף מבטו אל מבטי והולך אהריה, יש לך כאן טיפוס. תאמין שזאת מורה — לטבע וגיאוגרפיה

יחשבון ומה לא עוד? אבל הרבה יותר מזה אי־אפשר היה להוציא ממנה. האמת היא שלא הספקתי לשוחח אתה כמעט, ויתכן שהיא מסתירה משהו. הזקן, כמו שאמרתי לך, מבולבל לגמרי. שמע, ניגש לבאר־שבע, אין טעם לבזבז כאן שעה שלימה.

לא הראה כל סימן של הפתעה כשדחיתי את הצעתו, עם הנשאים אשאר. „אשלח לכם משהו לשתות ולאכול.“ אמר ודלתו נסגרה אחריו. מכונתו סבבה והוא הראה לי את כף־ידו הפתוחה ברגע שזינקה לדרכה. הקומנדקאר סבב על מקומו מאחור, גם התיו בוץ הרבה בגלגליו שנדחקו אל שוליה־הכביש. טנדר המשטרה הירבה לתנון עד שהיפנה לנו בסוף את פיתחו האחורי. כאן ראיתי, לראשונה, את המסתנן החי. כמבט מיוגע, בפנים כחושות, השקיף אחורה אל נוף ההרים המתרחק הימנו. חיפשתי שותף לעדות־ראיה ומצאתי תמר. גם עיניה ליוו את הדמות הקודרת. המתרחקת בתוך הטנדר הירוק. מבלי משים קרבה ועמדה אצלי. „המסתנן, כנראה,“ אמרתי. אי־ביטחוני עורר בה אמון, משהבהיר כי אינני שייך כאן ליודעים. „מה הוא חושב?“ אמרה בלי להביט בי, „שמחזירים אותו לכלא...“

אבל הטנדר נעצר פתאום, עד כדי להבהיל, או, בנסיבות אחרות, עד כדי להצחיק. דיברנו ונעצר. וחילה לא קרה דבר. אחר־כך שמענו סגירת דלת והטנדר עקר את צמיגיו בצווחה ונסע לו. על הכביש נתגלה איש זקן שכבר היה הולך ובא לעומתנו. איש כפוף במעיל־גשם אפור, בכובע חסר צורה. הבינותי מיד כי הוא, גם ראיתי מה אירע שם, בתא הנהג. עד שתפס כי זיוות אלו נסיעה הן והנסיעה לשעה ולמרחק, עד שביקש כי יעצרו לו, כי ישאר. הוא הישיר אל הטנדר הצבאי, העומד באשר עמד, מחסה יחיד ואחרון מרוח ומגשם. משנבלע בפיתחו האחורי ראיתי כי תמר התרחקה שוב לעבר שלט־הגבול. חשבתני: מן היושר להושיב את שניהם בתאו של הנהג. הצצה אחת הוציאה את הרעיון מליבי: עתון הבוקר נעלם, תחתיו ישב קצין צעיר וזקנו מטופח ופניו לבנות — קצין־הדת איפוא. ברכב המיועד להוליך את הגוויות, משבירות תכופים הריצו את הגשם על פני הכביש, כאילו גשם רדף גשם. בנפנוף יד הזמנתי את הבחורה שתיכנס אל הטנדר. היא לא הגיבה, אם ראתה. תפקידה היה לצפות לאחותה, אך תפקידי היה לכפות עליה קורטוב הגיון. היא היתה מכווצת אל תוך עצמה בשעה שקרבתי אליה, אך לא נפתעה כשנגעתי בשרוולה הרטוב. דוממת כשהיתה שומעת את דברי: „הכנסי פנימה. מהר!“ תודה. „לא צריך“. „צריך ובלו תודה מהר!“ „לא רוצה!“ זה נמשך כמה דקות טפשיות. לבטוף אימתי עליה: „אקרא לקצין ונכניס אותך בכוח.“ „אתה יודע מי אני?“ אמרה פתאום, כמו איום שכנגד.

„אני יודע בדיוק, אבל אין לזה שום קשר עם עמידה בגשם.“

תפסתי בזרועה, משכתי אחרי. לפי מראיה, לפי עמידתה בוויכוח ציפיתי להתנגדות חזקה יותר. היא נעקרה בקלות. נגררה אחרי כנכונעת. אבל אצל הטנדר התקוממה פתאום, עמדה.

„מה יש?”

„שלא תספר לו מי אני.”

„למי?”

„לזקן, לדוקטור חפץ.”

לא ידעתי שהוא דוקטור ולא ידעתי שהוא לא יודע. נתבקשה כאן שאלה, ובאמת גם אחרות, מרהיקות יותר: מדוע אינו יודע, למה אסור לספר לו — אבל בשביל לשאול לשמוע תשובה צריך הייתי להישאר עמה בתוך הגשם, ולכן קיבלתי בשתיקה את דרישתה. סיעתי לה. בלא שהיה צורך בדבר ואמנם בלא שהורגש הדבר, לטפס אל מתחת לסככת הקרון וקפצתי שמה אחריה. משכתי את ספסל העץ מצמידותו לדופן וישבתי. היא בחרה לשבת בצד, סמוך לפתח האחורי, ליד מסך הגשם, במסותר מעיניו של הזקן. ואני ישבתי למולו.

כובעו, כובע-לבד אפור, חסר-גיזרה, רחב-שוליים, היה מונח על רפידת שיערו הלבן, לא חבוש אלא כמונח מלמעלה, כמו קטן הרבה בשביל הראש הזה. אניצים פרוצים של שיער-שיבה פרצו מתחת לשוליה-הכובע סביב, במעגל שלם מלפנים כמאחור. כשישבנו, והספסל ניקש תחתינו, הגיע מבטו אלי, מבט שקט, כחול, חריצי-רוחב מעליו, קמטי-אורך ממנו ולמטה. הוא לא היה מרוצה. הסיר את משקפיו מעל עיניו בתנועה אחת ועצם את העינים וקינח את זגוגיות המשקפיים בהקפדה ובאיטיות: האיטיות והשלווה אפפו גם אותי, שכחתי עצמי מתוך התבוננות בשקעים הקלים, האדמדמים, שהשאיר מצבט-משקפיו בשורש חוטמו. נבהלתי, לכן, כשישאל פתאום, בעודו מחזיר את משקפיו למקומם והם נוצצים וערים (היתה, איפוא, תכלית לכל עשייה מעשיותיו) „אתם הנכם מן הקרובים?”

הוא התכוון גם אליה, ואני ממילא קיימתי הבטחתי לה בשיעור מופרז, משכללתי אותה בתשובתי: „לא!” „בני,” אמר והורה בתנועת-יד לא מסויימת לעבר החוץ, אל הרי חברון, „יהויריב. יהויריב חפץ. אנכי מן הקרובים שניתבקשו לצורך זיהוי. אם אין זו שיגרת-לשון הרי שיש עוד מקום לספק, ואני אמנם שואל את נפשי אם לא השתרבב לכאן שמו בטעות. הוא הרי הלך לגליל. קרוביה של הנערה...” הוא הספיק פתאום כאילו התעורר בו איזה חשד, „מהם לא בא איפוא. איש?” הביט בי, הציץ בשיערה, בכתפיה של הבחורה. נימנעתי מלהשיב לא רק משום שנתתי הבטחה, אלא גם משום שלא נתבקשתי להשיב בכוח מספיק, דיבורו, כדיבורם של מורים זקנים, של אנשים שהירבו להשמיע לקח לזולתם, ניטשטשו בו ההבדלים בין שאלה לבין אמירה סתם. דומה היה שהוא מביע הירחור, מטיל ספק, מושך והולך בעיחה שבינו לבין עצמו. הנה הוסיף ואמר: „בהילות כזאת. מרבים לשאול וממעטים להשיב...” גם קולו, גם דיבורו האיטי לא היה בכוחם להפריע, נעימים היו. מאחורי כל אלה, נדמה היה לי, מתעסק ללא הרף שכל מורגל כמיפשוט בהגנת עצמו מפני הממשות לאין תקנה ולאין חרטה של מה שקרה. ידעתי, בה בשעה, כי מלפני השיער והכתפיים של היושבת לימיני ניבטות אל תוך מסך הגשם עינים מוזגות אימה, שכבר תפסו וכבר ראו את מה שקרה בכל ממשותו.

„ואתה, אם יורשה לי, מי אתה?“ הפתיעני בשאלה, אף כי לא בקול ובנוסח. כבר ידעתי: כך היה מדבר תמיד אל הסטודנטים שלו. „אני“, אמרתי ונוח היה לי פתאום באותה אמת קטנה „אני מהמשלה“.

„המשלה“ פרק את המלה להברותיה. כמי שמלמד את ההיגוי הנכון, „אם כן אפשר שיודע אתה על מה ולמה עודנו מחכים?“
 „אני משער“, אמרתי, „שאינן זה תלוי בנו.“

אלא בממשלה האחרת. נטל הזקן והשלים את הדברים לטעמו, „ברוך השם יש לכל עם ממשלה. או בגשם.“ דיבר אל עצמו בתוך אפולית הקרון שעוד הקדירה משהו עם ההוץ שהקדיר, עם זגוגית תא-הנהג שניתכסתה אדים עד כדי אטימות גמורה. „גשמי הלילה“, הירצה לעצמו הרצאה קטנה, „יש בהם כדי לשבש את כל הדרכים מחברון ולמטה. כביש חברון-באר-שבע נמשך, לא כן? במרכז תהום-ההתנקזות של הרי חברון הפונה דרומה, בניגוד לאחיו הצפוניים ממנו, הפונים כולם מערבה. בדרכו אל הבשור אוסף תהום-התנקזות זה כמויות מים עצומות לא כן? הבאות בבת אחת משהי פרשות-מים, הארצית וזו שבין שקמה והבשור. עוד זאת עלינו לזכור — על יד חברון שתי מובלעות איזור-היאטיות של שמונה מאות מילימטר, ליל גשם הגון אחד סוגר את תושביו של הר חברון וכפריה ומעכב את כל התנועה לבאר-שבע...“

היינו קלועים זה בזה להרבה דיבור, והשיחה היתה שיחת שלושה, על אף שתיקתה העקשנית של הבחורה. הזקן, יותר ממני, חש בהקשבתה וכללה בשומעיו — תולשה של מורה ותיק. הוא היה הדברן הראשי, היהיד כמעט. היתה בו, לאמיתו של דבר, מידה של פטפטנות. היו רגעים כמעט לא נעימים. יכולתי לשער כיצד השתקנית ממלמלת אל תוך הגשם: מתי הוא ישתוק כבר? מי רוצה לשמוע את כל ההרצאות הארוכות האלה? „אם אין אתה יכול להאיר את עיני בנוגע להווה ודאי גם בנוע לעתיד — מדוע מחכים, עד מתי נחכה? — אפשר יש בידך לשפוך אור מעט על העבר. אני, לאמיתו של דבר, אינני יודע עדיין ולא כלום.“ ומכאן המשיר בלי להמתין לתשובתי, „אמש התדפקו על דלתי. האם כאן גר יהודה חפץ. שיבש את שמו השוטר. יהויריב חפץ, אמרתי, מה אירע? השוטר לא ידע, רק ניצטווה לשאול אם בבית הוא ואם לאו איה הוא ומאימתי נעדר מביתו. שעה קלה לאחר שהלך לו עם רשימותיו בא אחד חשוב ממנו, קצין, וכאילו לא קדמהו איש — חזר ושאל וחקר, ומאז אין אני חדל לספר את סיפורי, אך כמו יצקתי מים רבים בחול — נבלעו הדברים ונעלמו וכמו לא סיפרתי וכמו לא נאחזו הדברים באוזן שומעת. אמנם יצא בני יחידי יהויריב לפני שבוע ימים, אך דרכו צפונה היתה, אל הגליל. מטרתו לפי מיטב ידיעתי, לפי מיטב דברו, שלעולם דבר אמת הוא מדויק ושקול — לסיר בגליל, לעלות מעמק גינוסר, מן המושבה מגדל צפונה דרך נחל עמוד. לשם סקר צמחייתו של נחל זה, ועמו לדרך נועדה לצאת סופרת הירחון שלנו „ארצנו“, כתבתנו בגליל לעניני אקלים, טבע, גיאוגרפיה לשלוחותיה...“

נעליה של הבחורה חבטו בדופן־הברזל האחורי. בלא להתרומם כמעט משיבתה אל מעבר לדופן, החוצה, רגליה לפנים וגופה גולש אחריהן. "מה קרה?" נרעש הזקן. מכונית היתה קריבה ובאה אותה שעה בדרך באר־שבע והוא קיבל את ההסבר. "אפשר הגיעו מהקרובים", הביט החוצה ופנה אלי, כמשער שאיטיב אני לראות ולדעת. שוב לא חיכה לתשובה. "לא הכרנוה. אף לא בשמה. רק את כתובתה ידענו בבית הספר המקומי ואת כינויה מם גימל דלית, לאמור מגדלית, בו היתה חותמת על מאמריה הקצרים. מורה היא בבית־הספר ידענו ומצניעה לכת, שיערנו. אפילו עשוי הייתי להאמין כי בני יסטה מדרכו ותחת לעלות צפונה בגליל ירד דרומה בהרי־יהודה, לחצותם מהר־טוב לעיין־גדי, הנה באשר לה סמוך לבי ובטוח כי... כי לא היא... כי לא יתכן..."

שתי ידי, שהיו שלובות זו בזו בין ברכיו נפרדו זו מזו והתרחקו בכפות פתוחות, רועדות משהו, להביע כל תמהונו, שלא היה זקק לתוספת המלים, שאמנם באה עם תנועת הידים; "אינני מבין, אינני תופס, אינני מסוגל פשוט להאמין..."

שתי אחיות, חשבתני, שתיהן מירות, האחת מצליחה, מוכשרת, כותבת מאמרים, הבחור מעיר־הבירה בא לטייל אתה, לצאת עמה למסע־מחקר. השניה מקנאה, חשבתני, נטפלת, מנסה לצאת עמהם לדרך. הם נאלצים להתחמק מפניה, חשבתני. הכל מובן, חשבתני. על מצפונה כל כובד האשמה.

קצין־הדת הופיע מאחור, סקר את שנינו והחליט לפנות אלי: "הגיע תה ולחם, אם אתם רוצים משהו". הבאתי לזקן תה בפינכה צבאית שטוחה ומרובעת ופרוסות גדולות ועבות של לחם בסרדינים. הניח את הלחם אצלו על הספסל ושיקע פניו בפינכת־התה וגמע והפשיל ראשו אט אט אחורה והוסיף לגמוע עד כלות התה. אחר־כך הניח את הפינכה ליד הלחם והביט החוצה. אל החלל שנתבהר משהו, שנח משהו מסופת־הגשם. "והקרובים לא הגיעו?" שאל ונשטף שוב בדיבור, "לא ידענו אם קרובים לה ואילו קרובים, הורים אחים אהיות? — לא ידענו. רק היינו מחליפים מכתבים, ואת המלאכה הזאת עשה בעת האחרונה יהויריב. במכתבו האחרון כתב: בדעתי להבין סקר צמחיית־הגליל, השיבה מיד. כדרכה: בוא ונצא יחדיו. והנה יצאו יחדיו..."

כשהחזרתי את הפינכה הריקה שאלתי אם הבחורה שתתה ושאלוני איזה בחורה. היא היתה שוב אצל שלט הגבול. מילאו לי בשבילה פינכה תה, ולאחר שיקול דעת קצר הסתפקתי בכך. "אם תרצה לאכול היא תיגש הנה". הולכתי את הפינכה בלא לאבד טיפה. ציינתי לעצמי, כי פני התה הכהים אינם נעקצים עוד מן האוויר. אף כי שרויים היינו עדיין בתוך עולם אפרורי וטחוב. היא נטלה את התה בשתיקה וגמעה שתי גמיעות זהירות, "מה אתה מסתכל?"

"יש שב משהו לאכול אם את רוצה" אמרתי.

"ביקשו ממך לדאוג לי?"

הוצאתי לי סיגרייה, הראשונה מאז עזבתי את מכוניתי של ג'ו. "מעשנת ז' הושטתי את הקופסה הפתוחה. "לא!" כזה שכלל את כל הלאוים שכבר השמיעה, שעוד שמרה למעני, עישנתי בשתיקה. ניתן להבין, אם רצתה, שאיני מחכה אלא לפינכה שתתרוקן, שבביל להחזירה למקומה. "גש אל הזקן, מוטב שתדאג לו". "הוא שוב שאל עליכם, על הקרובים" ניסיתי בזהירות. "דיבר הרבה על אחותך, בהערצה גדולה."

"הוא לא ראה אותה מעולם, איך הוא יכול לדבר עליה?" פתאום חדלה לקרוא דבריה מתוך כתמי-הרטיבות שעל חלקת-הכביש, שלחה בי מבט מטורף מהיר: "קח את התה שלך, הסתלק מכאן!" היא השליכה את פינכת-התה עם המים העכורים שהתנדודו בתוכה וזו נידרדרה וצילצלה על פני הכביש. מיד רצה אחריה, התכופפה, הרימה אותה. הושיטה לי אותה והיתה מדברת אל ידי שבאה לקחתה: "מה אתם רוצים? מה זה עסקיכם? מי ביקש מכם להתערב?"

מעכתי את הסיגרייה תחת נעלי ופניתי מעליה. כשהפינכה הריקה והחבוטה ביד, אין דבר, חשבתי, הכל מובן, מסרתי את הפינכה לחייל מן המשאית והיא השליכה אל מאהורי גבו, אל תוך הקרון הבלתי מכוסה. לא נמצאה לי סיבה להישאר עם ההיילים, או להצטרף אל הזקן. אצלו, בתוך הטנדר, ישב קציין-הדת והוא עצמו היה מכרסם לאיטו מן הלהם. חדל משהבחין בי, אותת לי בידו כי אקרב בעודו מחפש מלה, בהיווכחו, ודאי, כי אינו יודע איך יפנה אלי. "אדוני, ישמע נא" הושיט פרוסת-הלחם לעומת קציין-הדת שאצלו, "ישמע נא מה אלה סחים. ההרוגה, ככל הנראה, חיילת. מן הצבא. אין זה, איפוא, הזוג שלנו...".

"אולי ניתן להם קצת מנוחה?" גערתי ביפה-הזקן. הוא לא היה חביב עלי, ועתה שראיתי לעצמי זכות לדאוג לסובלים תקפני זעם ממש על שאין חדלים להטט להם בנשמותיהם. מטשטשים את הזקן בסיפורים ומענים את נפשו בתקוות שווא, ואחר כך מתרעמים עליו שהוא מבולבל.

"הוא חשב שאני מהקרובים." אמר קציין הדת וטיפס וירד מן הקרון. תקיפותי יצרה בליבו רושם שאני כאן מן הגדולים והיה זריז לציית. ניטפל אלי כשפסחתי אל צידו האחד של הכביש והיה מכביר מילים כמתנצל. שאל אם אני מהקרובים. אמרתי לו, קציין-דת. אמר, מה זה קציין-דת. הסברתי, יחידת קבורה כשיש חייל הרוג. אמר בני לא חייל. אמרתי, אולי חיילת. יותר מזה אני לא יודע, אז הוא התחיל לשאול שאלות...".

בסך הכל, אמרתי בליבי, ביבלול אחד גדול ואיש אינו יודע שום דבר ומחכים עד שמונה בבוקר, ובינתיים כבר קרוב לשמונה. העולם נתבהר מעט-מעט, ואחרי-כך חזרו המכוניות שלנו, מכונית המשטרה הדובבת, מכוניתו החלקלקה של ג'ו, מכונית המטה, קציין ועוד חיילים.

מישהו צעק: "הם באים" והורה על דרך חכרון. ג'ו קפץ ממכוניתו. עמדתי אצלו ויחד הסתכלנו הרחק במכוניות האו"ם הלבנות. בגיפי הלגיון ובמשאית האחת, הכסויה, בה כנראה הגויות, ובכך זהו זה" אמר ג'ו, מי אתי."

פסענו אל מעבר לשלטי-הגבול, ג'ו ורבי-סרן מן המטה ואני. במורד הכביט, שנעלם מאתנו כל עוד עמדנו במקום הנייתנו, היה הגבול הסום בקיפודי-ברזל מרבי-רגליים ותייל שזור בינותם. במרחק של כחמישים מטר הלאה משם היה תקוע מחסום נוסף, שלהם. כאן ושם התעסקו חיללים ושוטרים לפנות מעבר. בין שני המחסומים באמצע עמדה מכונת או"ם לבנה ושתי דלתותיה פתוחות. שם חיכו לנו קציני האו"ם, קציני הליגיון, הניירות הרשמיים. נתפסתי, חייב אני להודות, למשחק ולכלליו — ההצעות, לחיצות הידיים, הקולונל נעים-ההליכות, הכל מצא חן בעיני. הקולונל התנצל על האי-חור, «הגשם, ודאי», אמרתי, «שטפונות...». «כן», קרא הצרפתי בשימת-פליאה, «מנין אדוני יודע?» הוא ציווה על נהגו ומתוך תיבה עשויה לדבר הוצעו לנו כוסיות שהקולונל עצמו מילאן מבקבוקו. «אבל אף טיפה מן המבול הזה, רואה אני, לא חדרה לתוך הויסקי», התלוצץ ג'ו והקולונל צחק עד דמעות. קיבלתי ברצון את הכוסית השניה שמילא לי. «אתם רוצים לראות אותם?» שאל הקולונל. «לא», אמר ג'ו, «הקרובים מחכים כבר כמה שעות». הירדנים מיהרו להביע את הבנתם למצב והקולונל תפס את הרמז. הוא פקק את בקבוקו ומסרו לנהג, שהתחיל אוסף מיד את הכוסיות הריקות. קציני הליגיון נפרדו בהצדעה, יאנו נשארו עם הקולונל, אצל מכונת; פתחת-הדלתות. «שילחו שמיכות עם האלונקות», נלווה אלינו במקום להיענות להושטתי-יד של פרידה. נהגו היה עסוק בבקבוק ובכוסיות שחזרו לארגזם, וקול צילצול זכוכית ליווה את דברי הקולונל, שנועדו רק בשבילי. «הם לא נתנו מכונת סגורה, השדים השחורים», שעה שלמה התזכחתי אתם. ביום גשם, טענה פניות רק המכונות הפתוחות. רציתי שהיראו אותם, לפני שהקרובים... טוב, תשלחו שמיכות... השמיכות שעליהם רטובות לגמרי». הרבי-סרן הנלווה אלינו קיבל על עצמו מיד לדאוג לכך. הצדיע, ופנה לחזור בצעד מהיר. אנו צעדנו לאיטנו והקולונל עמנו, אצל המחסום שלנו התעכבנו. הפעם נטל את ידו של ג'ו. השהה אותה לרגע בכפו. «היא הנערה היפה ביותר שראיתי בארץ הזאת, ואני אינני נוהג להתהלך בעינים עצומות. האם יש לה הרבה יותר משמונה עשרה?» בדיבורו המתון, הדאג משהו היתה השתתפות אמיתית. «תשע עשרה», אמר ג'ו.

«גבר הכיב» אמר לאחר שעברנו את המחסום ופסענו במעלה הכביש, בחזרה אל הקו שלנו, «ידיד טוב ושתיין טוב ופעם היה אפילו חייל טוב». «מדבריו של הזקן» החזרתיו אני אל תמיהה שפשטה בי מתוך גישוש, «התרשמתי כי היא לפחות בת עשרים וחמש או אפילו יותר».

«מה הוא יודע, הזקן? אפילו את שמה איננו יודע...». התמיהה החמה את לבי, כאילו היתה היא פעולתן של שתי כוסיות ויסקי. «אבל הוא יודע שהיא מורה בבית-הספר המקומי, שהיא כתבה לו לירחון שלו על עניני טבע וגיאוגרפיה. זה קצת לא מתאים לילדה בת תשע עשרה...».

«גם אותך בילבל, המסכן. המורה היא זאת שכאן, האתות...».

„אבל...“ אולי משום שרציתי לדעת משהו שג'ו אינו יודע לא הוספתי לדבר. „מה אבל?“ שאל ג'ו מתוך אדישות למחצה. לא עניתי. אמנם, רציתי להיות בטוח לגמרי. שאלתי: „ואולי שתייהן היו מזרות?“ „זויה טשרנובילסקי היא חילת בנחל היתה.“ הרגיש לי ג'ו כקובע מסמרות, לבל אטעה עוד. „חברת גרעין בעין-גדי. חופשה קצרה בבית — ואת הדרך בחזרה החליטה לעשות ברגל, בקו ישר לקחה את הבחור שלה...“

שלה או של אחותה? — לא שמעתי את סוף דבריו של ג'ו, אף כי הייתי מנענע בראשי לאות-הסכמה. הסכמתי, בעצם, כצופה משתאה מן הצד, למה שהתרחש בקרבי, למה שזינק יסלח לי הרואה ללבבות; היתה זו שימחה. אולי אומר סיפוק-הנפש. רציתי עכשיו, במין רצון בטוח ולא נחפו, כי תדע תמר שאני ורק אני יודע. לא מיהרתי. עברנו את המחסום שלנו והאטנו צעדינו במעלה הקל. ג'ו ניתפס לרוח של הגות. „אין לי בעצם מה לעשות כאן יותר. שתי לוויית ארוכות מאד מתחילות עכשיו. זה הכל.“

ליד עמוד הגבול ראינו את הזקן. מתוח-צוואר, שותק, יבש-שפתים, לא העז לשאול שאלה יתירה. אבל לא יכול לבלום עצמו לגמרי. „מה, מה?“ אמר, „הולכים? עוד לא?“ התעכבנו אצלו.

„עוד מעט.“ אמר ג'ו. „אבל אנחנו לא צריכים ללכת. שוטרים יביאו אותם.“ היתה זוועה פשוטה בעצם הכיסוי הלא-מספיק של המלים, אלה שפחדנו להשתמש בהן ואלה שהשתמשו בהן ללא תועלת.

קצין שלנו, עם ארבעה חיילים ושני שוטרים — אלונקות מקופלות ושמיכות על שכמי השניים — התקדם ועבר על פנינו עד שבאו צעקות מלפנים, באנגלית ובערבית, שתוקפן אם לא פשרן עצר את המתקדמים. „רק המשטרה!“ אץ ג'ו בעקבי קריאתו, שהועמה והלכה: „רק המשטרה עם האלונקות. לצבא אסור להתקדם כאן.“ את סוף קריאתו — „שטח מפורז!“ — כבר צריך הייתי לנחש.

הצבא חזר, עני השוטרים היססו זמן-מה ואחר כך המשיכו לפסוע. הזקן מטך לנוכח פניו. היה משחרר ידיו, זרועותיו, כתפו. כל שחזתי בו אחיזה של כפייה או הרגעה, והיה פוסע ונמשך. לא הניח להם לשוטרים שייעלמו מעיניו. האלונקות דיברו אליו, סוף-סוף, בלשון ברורה. עד מהרה עמדנו אצל ג'ו ולעינינו המחסמים, שדה-החזיון כולו.

ראינו כיצד יוצאים שנים מן האו"ם במדיהם הבהירים, החגיגיים כל כך באור השמש שזה עתה הופיע לראשונה, כיצד מקבלים הם את פני שוטרינו ומשתתפים עמם בנשיאת האלונקה. עתה היו אלה נישאות בצורה נכונה, אלא שהיו ריקות עדיין, הם הלכו והתרחקו לעבר המכונית. הירדנית. פתאום, משנעלמו, עבר רעד בזקן. ניסה ג'ו להרגיעו: „הם מיד חוזרים. מיד יביאו אותם.“ הביט בו הזקן והביט בי, כאילו ביקש לקבוע מאתנו את הדברים חסרי-הפשר. „לא יתכן.“ מילמל, „לא יתכן, לא יתכן. הרי הם בגליל משוטטים הם עכשיו. לא יתואר כי ישכחו את גליון כסליו. גליון מיוחד יעדנו זה כבר לצמחית-הגליל. והיא הן כתבה לו; נצא יחדיו. אתפנה

מן ההוראה לימים שלושה... הצצתי בג'ו, מתוך חשש מטורף שמא יגזול ממני סודי — הן הוגשה לו האמת אל מתחת להוטמו. אבל הוא, מעבר לכתפו של הזקן שלח בי מבט מורם גבות. רואה אתה, הן אמרתי לך — זקן מטושטש. כמעט וחייתתי חיוך של עליונות: כמה טפשים הם החכמים!

«הנה הם באים» קפצה מפי קריאה לא־מכוונת, שצרמה בעליונותה. טיפש, הביט בי ג'ו, מעניין לך? שנים שנים באו, צועדים לאיטם ובכבידות, נושאים את האלונקות בזו אחר זו. קצינ־הדת ביצבץ ועמד על ידנו, ספר קטן בין אצבעותיו. ארשת פניו מתוקה ומוכנה. הוא פתח את הספר והחליקו במקום הפתיחה וחזר וסגרו על אצבעו האחת. הוא היה בעל־נסיון כנראה. כשעברו שתי האלונקות את המחסום שלנו למטה — פתח את הספר פתיחה גמורה ונשאו אל עיניו והתחיל קורא בו חרש.

אתה מהקרובים? פנה הזקן אל קצינ־הדת והעביר מבטו מפניו אל ספרו. «אני אמרתי לך מהצבא» לחש האברך באותו מילמול בו היה קורא. «מטעם הצבא אני אדוני ישעי ומצודתי...» המשיך למלמל אל נוכח האלונקות הקריבות.

«אדוני, איפוא, מהקרובים!» נאחז בי הפרופסור המבולבל עד כי נמסך אל תוכי כל רעד גופו, כחשמל, הן אי־אפשר שתוסיפו להתעלם ממני ולהעלים ממני פשר־דבר. כיצד, הן לא יתכן, כיצד ניתעו ובאו לכאן, הן הם, בני עם ביתכם הטובה...» מבוהל או זועם היה, לא ידעתי, לבד מן המאמץ לעמוד על מקומי התנודדתי ברגש קשה, מתחלף, בין פחד לרחמים. אימצתיו אלי, להתחזק על רגלי ולחזקו. ג'ו חשב אותי, ודאי, לרגשן ניקלה. שוב חששתי שהוא יבין משהו. טעיתי. האלונקות העסיקו אותו ברגע זה, וזוהו הלאה. שוב לא הייתי קיים. גם אחיותו של הזקן רפתה, נתון היה כולו בהתבוננות. צעדם של האלונקאים היה כבד ומאומץ. האלונקות היו מתוחות כלפי מטה, בשל משקל הגוויות; וכל כמה שהקפידו הנושאים למתן צעדיהם לא נמנעו מתנודה כלשהי, לימין ולשמאל. אצל האלונקה השניה — הללו באו בזו אחר זו — ביצבצו קצות שמיכה, אף לובנה של רגל עירומה ראינו: מתוך העלייה ניזונו הגוויות והחליקו במקצת אחורה. הם עברו על פנינו, ג'ו לפנינו מוליך להם את הדרך, אנו אחריהם עם מילמולו של קצינ־הדת, עם צעדיו הרהויים של הזקן. לוויה קטנה.

נהג זריז ועוזרים שוחר־טוב תימרנו במכונית הצבאית לפקודתו של ג'ו, באופן שפיתחה האחורי הופנה אל הבאים. ברעש ובעסק גדול נפתח פתח זה ותוכן לקלוט את האלונקות. ג'ו ועוזריו ניפנו לצדדים — והאלונקות הוגשו עד לרגלי המכנית. אותם זריזים להועיל מיהרו וסייעו ביד ובכתף — וקצה האלונקה הראשונה הונח על רצפת הקרון. אחד קפץ ועלה למעלה, גרר משם את אשר דחו לו מכאן. כן עשה מיד גם לאלונקה השנייה. האב הזקן נמשך אל הקרון, נעצר, סמך מרפקיו על רצפתו וכבש ראשו בכפותיו. קשה היה להבדיל בין הגוויות מתחת לשמיכות המסמנות קימורים שווי־צורה: ראש, ברכיים, כפות רגליים. «לא יתכן», אמר, ואיש לא שמעו, «איני יכול... איני יכול... איני יכול».

שני אנשי האו"ם ליטפו את מעיליהם להחליקם ולנקותם ואף שפשפו ידיהם בח'שאי, מפני חיתור-המאמץ, היה זה רגע של מבטים שלוחים לצדדים, מתוך רפיון פתאומי במהלך-הדברים. ג'ו לא איחר הרבה להבין כי הזקן לא יהיה מסוגל לטפס אל תוך הקרון כדי למלא את תפקידו. אך המשגה לא ניתן עוד לתיקון הן אי-אפשר היה לחזור ולגרוור את האלונקות אל הקרקע. «איפה הבחורה?» שאל ג'ו. «אני כאן!» צצה מאחורי גבנו. «הושיב אותו בקבינה» נרמזו קצין-הדת והנהג לגבי הזקן, ואמנם מיד הוליכוהו שמה מתייפח וצייתני. «אני יכולה בעצמי», אמרה תמר כשניסה ג'ו — ואף ניסיתי מצידי — לסייע לה בהתרוממתה אל בין האלונקות. נעליה השמיעו שני צעדים עד שכרעה אצל הגוויה שמשמאל. כרעת-שותל כרעה, על ברכה האחת. נטלה קצה השמיכה ומיד שבה והניחה אותה בעדינות.

היא נוקפה משהו, היפנתה עצמה אל האלונקה שלימינה. עתה הרימה את קצה-השמיכה ושעה ארוכה לא הניחה אותה מידה, היתה מתבוננת וקולטת וסופגת ככל אשר נדרש או נתאפשר במעט האור שבקרון המסוכן. «מה מתרחש שם? לחש ג'ו בינו לבין עצמו. «יש לך איזה פיקפוקים?» הישיר אליה שאלתו. היא שמטה את השמיכה כנבהלת פנתה אלינו, אל האור, בעינים עצומות. התרוממה כדי כפיפה למחצה ופסעה בכבידות. עיניה לא היו בנו כשדיברה אלינו מפתח הקרון.

«טוב» אמר ג'ו, «נמור את הפרשה בבאר-שבע. סגרו את הדלת. צריך לזוז». ברידתה קיבלה תמר את זרועי בשתיקה. דלת-הקרון נסגרה. ג'ו כבר היה עסוק בענין אחר, אך תמר העומדת אצלי עוד המשיכה להשיב על שאלתו. «הם הגיעו למושב ביהוד, במיקרה. באוטובוס של עשר, היא לחופשה מהצבא והוא מירושלים...»

מעבר למכונית באה קבוצת שוטרים ובתוכה המסתנן. יחף היה, אך לגופו מכנסיים וסוודר שקיבל בשביו. הוא פחד לצעוד לפני מלוויו, והיה ממתין אחר כל פקודה שקיבל אם אין מישהו אוסר עליו את מילויה. מאחורי הקבוצה, ראיתי, עמד מכוון הפעולה, ג'ו. «ובכן, שילך», אמר עברית, ובצרפתית, לשני אנשי האו"ם: «הכל בסדר. אתם יכולים לקחת אותו».

«עשיתי את כל הסידורים לשלשת הימים שלא אהיה בבית-הספר, באחת עשרה גמרתי. אבא ואמא היו במטע. הסתדרתי שלא יפסידו שיעורים בגללי, שלושה ימים...»

הוא הלך ביניהם. כאסיר בין לוכדיו. ידיו לא התנועעו לצידי גופו, אלא אסופות היו למול חזהו או בטנו, כאילו כפותות הן עדיין בשלשלת. עוד היה הפחד רובץ לו על עורפו.

«היא השאירה לנו פתק, ואת המדים שלה, והם הסתלקו עוד לפני שחזרנו. ירדו ישר לכביש, דרומה... ככל שהרחיק נראה עלוב יותר, קטוע-ידיים, כפוף-גב. גם לאחר שעברו את עמוד הגבול לא החיש צעדיו. אט אט נתקצרה קומתו ברגליה, בגופה, בכתפיה. אט אט רחק ונעלם מעינינו, ושנים מלווים לו משני צדדיו, צפונה...»

זוטות ליריות*

ארבעה דברי-מרגים

מאת אהרן צייטלין

ג

משל לרמונטוב

בהקלף שעת-מצוק עלי,
יגון על לב תשליט,
שגן לי אשגן אני
דברי תפלה פלאית.

לש און ברוד של חסד בם,
בתאם-צרוסם,
תפארת לא-נתפשט בם,
הוד קדש בם יפעם.

משא-ספק נגל אני
הרחק מעל לבב,
ומאליו האמן בא,
הדמע מאליו.

א

משל מיצקביץ'

על ימי ושני נתכו דמעות-עיני:
על ימי-הראשית, ילדות-כפר מלאכות,
על עלומים מאגנים, רוכבי בעליונים,
על תור גברותי, שאות שברי הפליא.
נתכו דמעות-עיני על ימי ושני.

ב

משל טיוטצ'ב

דמעות האדם, הדמעות לאדם!
אתן נגרות בכל עת ועדן,
בלי הרף, בלי הרף
בזרם הדף
באפל ליל-ועף, ליל-סתו מיתם,
אתן נתכות, הדמעות לאדם!

ד

משל גטח

על כל פסגות-הרים
כד גית.
מכל האמירים
כמעט נכרתה
בת-רוח.
כל צפור בער שותקת
חכה מעט-גם אתה
חדע שקט.

(* לפני שנים פרסמתי תרגומם של ד' השירים הקצרים הללו; עתה עמתי ונתתי להם נוסח עברי חדש מעיקרו.)

בין כניעה למרד

על ספריהם של אנדריי שווארץ-בארט, אליעזר וייזל וגאולה כהן *

מאת שלמה פינגר

א

משפע הספרים שנתחפרו על השואה האיומה שהמיטה גרמניה הנאצית על בני־עמנו באירופה ועל מרד היישוב בשלטון הבריטים בארץ־ישראל, שלושת הספרים שאנו באים לדון עליהם מצטיינים ביותר ברמתם הספרותית הגבוהה, והם משמשים בכת־אחת גם כתעודות רבות־ערך בקורות עמנו בשנות תש"ג—תש"ח. שלושת הספרים נותנים ביטוי לדו־קוטביות גורלית העוברת כחוט השני בכל תולדותינו מקדמת־דנא ועד הנה. קוטב אחד הוא כולו כניעה לגלות, הסתגלות לה והתפשרות עם דרישותיה. לעומתו מסתמן קוטב ההתמרדות בגלות והשאיפה להיגאל ממנה גאולה רוחנית וגופנית. בין הקטבים נמתח קו, שעל פיו ניתן להעריך ולמדוד אירועים וחוויות ולקבוע לאן פניהם מועדות, לגלות או לגאולה. הכניעה והמרד, לא תמיד נתגלו בתקופה אחת בתולדותינו, אך אין ספק שרבות התקופות בהן מתרוצצות שתי הנטיות האלה הנאבקות להגמוניה על יצרי האומה וכוחותיה כשכל אחת מנסה להכריע את הכף לצידה. כל הבא לכתוב את דברי ימי עמנו במאה הזאת, לא יצא ידי חובתו, אלא אם כן הוא חודר אל אותה דו־קוטביות שנסתפכנו בה ושהביאתנו עד לסף הכליון והגאולה כמעט בכת־אחת. רוחות הכניעה והמרד והתרוצצותם בקרבנו, חותמם טבוע בנו מיום היוולדנו והופעתנו כעם על במת ההיסטוריה.

*1) Schwarz-Bart, Andre: *The Last of the Just*,—Translated from French by Stephen Becker. Atheneum, N. Y. 1960.

2) Wiesel, Elie: *Night*: Translated from French by Stella-Rodway: Hill & Wang, N.Y. 1960.

3) כהן, גאולה: סיפורה של לוחמת. הוצאת קריג, 1961.

ב

כשם שאותה דו־קוטביות בחיינו משתקפת בכל ספרות הדורות, כן בולטת היא גם בספרות זמננו ובה הגיעו נטיות אלה לשיאן. על קוטב הכניעה, כניעה עד כדי כליון חרוץ, סובב הסיפור „אחרון הצדיקים” לאנדריי שווארץ-בארט. מנוגד לו תכלית ניגוד הוא סיפורה של הלוחמת העברית, גאולה כהן, שותף לו למעשה, לספרו של שווארץ-בארט, אך שונה ממנו ברוחו, הוא סיפורו של אליעזר וייזל, „לילה”. הצד השווה שבהם, ששלושתם חושפים לפנינו את אכזריות הקיום היהודי בכ' השנים האחרונות, שנות חריצת גורלנו לחיים ולמוות.

הספר „אחרון הצדיקים” הוא היחיד בין השלושה שהוא רומאן ממש. התלאות הפוקדות בכל דור את משפחת לוי, העומדת במרכז העלילה, הן חולייה במגילת הפורענות של יהדות אירופה מתקופת מסע־הצלב הראשון עד תקופת השואה. המשפחה מסמלת את העם למוד־הסבל מימים ימימה. בכוח האמונה נתקדשו היסורים והיהודים צועדים „דרך שערי אש” למות ב„אחד” את מות הקדושים. אבל אמונה זו מתערערת בתקופת היציאה מן הגיטו. המונים מהגרים מערבה אל העולם הרחב, שלא פחתה בו מידת סבלם כיהודים, רק שנהרסו בעולם זה אשיות זיהותם העצמית ואבדו עיגוניהם את טעמם ומשמעותם. כל התהליך הזה מוצא לו ביטוי נאמן בספר.

האחרון למשפחת הצדיקים, האיש ארני לוי, חוזר בחייו על כל תולדות הסבל של עם ישראל מאז מעשה קידוש־השם הראשון של אבות אבותיו. רק דבר „קטן” הוא חסר — אמונה בנצח ישראל. בצעירותו הוא נתון בתוך סביבה עוינת השוללת ממנו זכויות־קיום יסודיות שכל חיים בריאים מושתתים עליהן. קשרי־ידידות עם בני־גילו הם בלתי־אפשריים, הוא אכול הרגשת זרות גמורה, וכבר כילד הוא מחפש בדרך ההתאבדות מפלט מן הלעג הניתך על ראשו מבחוץ ומרגש הפושה המקננת בלבו. בשנות המלחמה הוא נותר לבדו, כי גרפה יד „הגרמן” את כל בני־משפחתו לתוך כבשן האש. בריחתו לצרפת החפשית גוררת בעקבותיה רגשי־אשמה מכרסמים שאינם נותנים לו מנוח. הוא חוזר לגובי־האריות ונילוזה אל עמו מתוך הכרה מלאה שאין בריחה מיהדותו, לא בספירות העליונות ולא בעולם התת־אנושי. הודהותו הגמורה עם עמו פירושה, כמובן, כניעה למוות, שהתרפק עליו משחר ימיו והוא חזק אצלו פי כמה מן הרצון לחיים. כניעתו הסופית למוות, אין ספק שהיא באה כפתרון למשאלות־לב עמוקות ביותר המכוונות את חייו מילדותו אל תכליתן ההכרחית. כל אחד יודה, שבמותו של ארני לוי פרוץ מומנט חשוב של גבורה עילאית. אך כרוך בה גם כל החולי הנפשי־הגלותי, שהספר הוא עדות חותכת לו.

ארני לוי, כיהודים רבים כמוהו בתקופתנו, מקיים למעשה את תורת השמד של הנצרות, שהטיפה לה במשך הדורות. אפשרות למחאה, לנקמה, לבריחה על מנת לחיות, להציל, להילחם — אפשרות כזאת אינה עולה על דעתו, ואם היא

עולה לרגע, היא קשה משאול*). אין ספק שביטויי הממצה של הספר הן שורותיו של ביאליק בשירו "דבר":

„למה נירא מות — ומלאכו רוכב על כתפנו
ובשפתנו מתגור“.

ג

הספר „לילה“ לאליעזר וייזל הוא כולו זעקה של ילד, המובל עם רל היהודים מסיג'ט הכפר אשר בהונגריה, אל מחנה-המוות אושוויץ. הוא נלווה אל אביו, עבד עבודת פרך, התענה במחנה-ההבלהות של בוכנוואלד, ושם, ימים אחדים לפני שיחרור האסירים עלידי צבאות-פיבוש אמריקנים, ניספה האב. הבן נשאר בחיים, שלד מופה ומיותם בתבל. וייזל מעלה ביד אמן ובצימצום מלים את זוועת הכבשנים והתליות וחיי התופת שבמחנות.

יהודי סיג'ט לא האמינו לכתחילה לעדי-ראייה שסיפרו להם על מעשי רצח ושוד בפולין, עד שהתהפך שרטון-האשלייה שלהם והם טבעו בים של דם ואש. במשך כל שנות המאסר נצטבר רוגז שוצף בנפש הכלואים, אך לא ניתן לו פורקן ולא ניתן על ראש הנוגש האכזרי. מרוב פחד נחנק פנימה וזעמם המרירי נשפך על רעים יהודים, שותפים לכלא ולצרה, ולא פעם הם התנפלו אחד על השני במאבקים הפראי לקיום. אימת המוות הקפיאה ושיתקה כל רצון לפעולה. רק בסוף, על סף השחירור, החליטה תנועת המרד במחנה לגלות סימני התקוממות. פה ושם כאילו מביע הסופר רגשי השתוממות על כך, שגם אחרי שיחרורם לא ביצעו היהודים שום פעולות נקם בגרמנים, אך רגש זה צף כמעין הירגור-חטף. אחרי קריאה בספר, אתה עומד ותמה: מה פירושה של סבלנות „אולימפית“ ועל-טבעית זו, שאפילו זורקים לתוך הכבשן אבות ואמהות ותינוקות, אין האנשים זונקים ומתנפלים על מעניהם בשצף-קצף, נושכים ורוצחים עד כלות הגוף והנפש?

שני הספרים האלה נתחפרו צרפתי, אך לעתים נדמה כאילו כתבום מחבריהם אידית. אין ספק, שהלך-הרוח בספרים האלה אופייני לגבי ספרות-השוואה באידית, אפילו אם אדם כשווארץ-בארט הפיר ספרות זו רק מתוך תרגום. אולם לא את המוטיבים המרדניים שבספרות זו ניצלו הסופרים, אלא את הקינה על העם הנרצח ותינוי מעלות חייו ורוחו. /

*. אם ארני לוי, הגיבור של שווארץ-בארט, מחליט לבסוף לנסוע ברכבת לאושוויץ, לא מתוך אהבה ולא מתוך רחמים החליט לעשות כן, אלא מתוך אמונה שהגיעה האנושות עד לסף הרע המוחלט, וכל הרוצה להיות חף משע כבר אינו מסוגל לחיות עוד. כך פירש אליעזר וייזל את גורלו של ארני לוי, במאמרו:

ד

מול הכניעה לגלות והחידלון, מוצב הקוטב המהפכני והמרדני, שמסורת מפוארת לו בספרות העברית, החל מ"על השחיטה" לביאליק ו"חרבי אי חרבי" לטשרניחובסקי, וכלה ב"הדרשה" לחיים הזו ו"ספר האיליות והכח" (רחובות הנהר) לאורי צבי גרינברג. מורשת הסבל והכניעה — כל-כך הורגלנו לה במשך הדורות, שבעיני רבים נעשו יהדות וכניעה מושגים זהים השלובים זה בזה ללא-הפרד. נגד מסורת זו מתייצב יודקה, גיבורו של הזו, ויורה בה את חיציו השנונים ללא חת וללא רחם. הוא מתנגד לכל ההיסטוריה היהודית, כי היא לא משלנו אלא זרים פפוח עלינו בעל-פרכנו. אילו ניתן לנו ליצור היסטוריה משלנו היינו כותבים אותה אחרת, היינו משנים סדרי עולם.

סיפורה של הלוחמת העברית, גאולה כהן, בא כשיאה של מסורת המרד בישראל ובספרותנו העברית. מוצגת כאן השקפת-עולם מרדנית קיצונית, השקפה ש"היתה התקוממות לסדרי אותם ששת ימי בראשית", שפירושה כניעה וקבלת היסטוריה יהודית שנכרים פופים אותה עלינו. המחותרת העברית הפגינה לעיני העולם, שבפינה אחת עלי אדמות אומר חלק מעמנו לטבוע את חותם רוחו החפשית על מהלך תולדותיו. מעתה והלאה פלו כל הכניעות. עם ישראל הגיע ל"קץ הדרכים", למערכה האחרונה על חומות-מסדה הנצורה. שוב אין העם וארצו הפקר. כל הדורך בתחום שלטונו הריבוני של העם ללא מתן רשות, נחשב לפושע. וכך הכריזה המחותרת: "לפי חוקי המחותרת העברית... הזכרו כפושעים פליליים כל פקידי השלטון הזר והפושע" (דף 136). המרד במסורת ההשתעבדות והכניעה לשלטון-זרים, שאלפי שנות גלות פפו אותן על היהודים — מרד זה הוא הנחת-יסוד אשר עולמם של גאולה כהן וחבריה מושחת עליו ללא ערעור.

יודעת הסופרת שעד היום מסרבים אנשי-יריבה מאז להודות בצדקתם של מעשי התנועה, ועל-כן בולט מאד אפיו הפולמוסי של הספר, שאף-על-פי-כן אינו גורע מרמתו הספרותית הגבוהה. אדרבה, הוא מקנה לו מתיחות מוגברת ומימד של הגות בריאה ומרעננת. גלום בספר נסיון לסתור שיגרות מקובלות על אפיה של המחותרת, כאילו היתה זאת כנופיית אנשים תלושים וצמאי-דם, ששבילי הפוליטיקה לא היו נהירים להם ועל-כן ביכרו לפתור את סבך בעיותיו של היישוב בכוח האגרוף ואליםות בלתי-מרוסנת. הסופרת לא ביקשה למצוא חן בעיני קוראיה, כי אם להספיר דרכה של תנועתה. מעולם לא ציפתה תנועת-המרד הקיצונית לרכוש לה חברים רבים מקרב היישוב: "... האופי המהפכני של לח"י... הגביל... את אפשרויות גידולה ההמוני באדם, וצמצם את היקף פעולותיה. (אבל הוא) הטביע על פעולתנו חותמת של טוטאליות וקיצוניות בלתי מתפשרת, יחד את תעמולתנו בסגנון חלוצי-עקרוני הטובע מטבעות, רעיוניות חדשות ולהלביש את אנשינו רוח קנאה והתלהבות דתית" (דף 223).

ה

השאלה אם מוצדקים האמצעים שנקטו בהם אנשי לח"י לשם הגשמת ייעודם — לשאלה זו ייטפלו המבקרים בארץ-ישראל. לאדם המשקיף מרחוק אסור להוציא פסק-דין על כך. לי נראה שספר זה מצטיין בכמה וכמה תכונות, שמבחינה היסטורית חשובות הן פי כמה מכל החיטוטים הפוליטיים.

בראש ובראשונה הקורא משתכנע שגאולה פהן וחבריה מאמינים באמונה פנה ושלימה שפעולתם לשם שמיים. מן הספר עולה קולה הצלול של אשה בעלת נפש פיוטית, שלא רפתה אמונתה בטהרת מלחמתה ולא סבלה מכירסומי-ספק וחרטה. אפילו כשהיתה שרויה בין אנשים רבים שלא גילו אהדה לדעותיה. היא בטוחה בעצמה שמלחמתה עוטרה לבסוף בניצחון, אפילו לא היה אותו ניצחון מפואר כחלומותיה עליו. שנית מתרשם הקורא מן השקפת-העולם המרדנית, שהכופרת מנסחת אותה בצורה מזהירה וחותרת. ניסוח זה, המצטיין בתפיסה היסטורית רחבת-יריעה ובעלת אופי נבואי, מושפע לא מעט משירתו של אורי צבי גרינברג. לעתים נדמה כאילו פסוקים ושברי-פסוקים מכתבי המשורר שזורים וארוגים בתוך הרצאתה השוטפת והפיוטית של הסופרת. השקפת-עולם מרדנית זו מוצגת כאן כניגודה המוחלט של מסורת-הכניעה הגלותית. היא גורמת לפירוד גמור בין המושגים יהדות וכניעה, ששילובם ההדוק איים עלינו בסכנת-אבדון. הרוח המרדנית הקיצונית היא לבדה מסוגלת להביא לידי שינוי מרחיק-לכת בדמותו של היהודי אשר עד עתה נשקפה רק מבעד איצטלה של חוסר-אונים ואולת-יד. עמדה זו שגאולה פהן מציגה לפנינו בספר זה נראית, לפחות מרחוק, כהגיונית ועיקבית, כעמדה ששרשיה נעוצים בקרקע הציונות הפוליטית, שהיא תנועה משיחית פעילה, מהפכנית וגואלת. אם הסופרת מצליחה על-ידי תרומה ספרותית זו לחזק בקרב בני-עמנו, עם פצוץ ושותת דם-קרבתנות שמספרם כשליש האומה ומעלה, את ההכרה בהכרחיותה ההיסטורית של גאולתנו הלאומית, ולהקהות את קוטב הכניעה, הרי יש בכך משום הישג שראוי להתפאר בו.

מחודש לחודש

לפני שנתיים, כשפרצה „מגיפת צלבי הקרס“ בערי המערב, היה מקום לחשוד, כי הפעולה מאורגנת היא. ואולם רק עכשיו היה החשד לדבר הודאי: ג'ורדאן האנגלי ורקוול האמריקני מת-יימרים בגלוי, כי הקימו את „האינטר-נציונאל הנאצי“ בפגישתם האחרונה באנגליה, שבה השתתפו נציגים גם מארצות אירופה ואמריקה הדרומית. בו בזמן אנו עדים לגל של טרור אנטי-יהודי בארגנטינה ובאורגוואי ולגילוי אנטישמיות מאורגנת, חילול בתי קבר-רות יהודיים ומעשי נבלה אחרים, שכל מטרתם להסיף על פירסומו ועל מעשי גבורתו של „האינטרנציונל השחור“, הגיוון מקופה של שרצים בינלאומית.

הגורם הנעלם

קשה להאמין, כי ברית המועצות מעוניינת ללבות את אש האנטישמיות בתוך גבולותיה היא. אדרבא, יש מקום להניח כי במידה שישנם גילויי אנטי-שמיות רשמית הם באים לספק יצריהם של המונים, שהיו מושרשים באנטי-שמיות בעבר ולחזק רגליו של היהודי מכל מקום שאין נוכחותו בו הכרחית בשל הצורך לנצל את כשרונותיו — כגון במדע האטומי ובחקר החלל. אבל, אפשר להעלות על הדעת, שסוכנים המבקשים לנצל מקומות-הרופה, בתנאי „המלחמה הקרה“ ולהחליש את הדי-מוקראטיות ע"י חתירה מבית, יבקשו להפיק תועלת ממשפטים קדומים הקיימים באנגליה — למשל — נגד הצבעוניים, שהגירתם לארץ-האיים בהמון — 600.000 נפש — עוררה רוגז ואף מתיחות מסוימת, בפרט בשל תנאי השיכון החמורים. כן יבקשו להפיק רווחים ממאבק הכושים לשוויון זכויות בדרום האמריקני וכו'. וכו'. אין זה מן הנמנע, אפוא, שהללו יבקשו לנצל גם את גורם האנטישמיות, כפי שהוא מת-גלה בצורתו הקיצונית בניאוי-נאציזם הצף ועולה בארצות המערב. אמנם,

האינטרנציונל השחור

מקובל היה על שונאיהם של ישראל לדבר בגנותו של „האינטרנציונל היהודי“ או על היהדות הבינלאומית כעובי-דה קיימת וכסכנה המאיימת על הנצרות הצרופה, אך בסתר לבם ידעו וזללי היהודים, כי אין זו אלא אגדה, הנוחה לשימוש לצרכי הסתה. בימי השואה באירופה הוכח קיומו של אינטרנציונל אחר: הוא האינטרנציונל של „המאה השחורה“ בקרב כל עם ועם, שתבריו סיעו בפועל לקלגסיו של היטלר לעשות כלייה בבית ישראל. לא כל חבריו של אינטרנציונל זה הושפעו מגורם אחד. רבים מהם ראו את עיקר מטרתם בביזה, אך מכיוון ששלחו ידם בכיזה — שוב לא רצו להניח בחיים עדי ראייה לאעשיהם, מכאן ההתפרצויות החזרות רות ונשנות של מהומות נגד היהודים אחרי שיחרור אירופה, כגון פרעות קילצה והתפרצויות באוקראינה הסוב-ייטית וכנה רבות. אך אנשי „האי-דיאולוגיה“ הנאצית, קלגסי הצורך וש-משיו, שפיתחו בימי המלחמה את ההצ-דקה „העיונית“ כביכול לרצח-עם, נעלמו עם שחרור אירופה, מן האופק והסתרו כחפרפרות בחוריהן. עכשיו החלו להגיה בזה אחר זה, והחלוץ ההולך לפנייהם: רסיסי המפלגות והארגונים הנאציים בגרמניה המערבית, באנגליה ובשאר ארצות, שרוב חבריהם צעירים לימים, ובמלחמת העולם השנייה לא צעדו בסך, אך ככלבים המריחים ריח של דם הם חוזרים על תורתו של אותו שחיק-עצמות ומכריזים, כי תורה זו בלבד תציל את העולם מן „הסכנה המאיימת על הנצרות הצרופה“, עדיין הם מתעטפים באיצטלת הנצרות, כל עוד הם מתי-מספר ולא יוכלו להניף את דגל הניהליזם ואת סיסמאות העכו"ם של הנאציזם המובס. אך את ההטפה לשנאת ישראל ולגירוש היהודים מאר-צות המערב ואת ההתלהבות לגזענות ולדיכוי הצבעוניים והכושים הם רואים ככלי מחזיק ברכה לאלתר.

וסגנו ולדונם למאסר. כארצות הברית עדיין אין גילויי נטייה של התובע הכללי לנהוג כך לגבי הנאצי רוקוול וכנו-פייתו. הטענה, שהם זוכים בינתיים בפירסום — אינה טענה, שכן פירסום ניתן להם בלאו-הכי, ואילו חופש הפעולה מדרבנם לתעלולים חדשים לבקרים.

אות מעודד

אות מעודד הוא, שהנער היהודי בארצות אמריקה הלאטינית, כבאנגליה, לא נתן גוו למכים ולא נרתע מלצאת בגלוי נגד הפורעים והמסיתים, בכל אסיפה פומבית ובכל מקום שהללו חדרו לתחומי מושבותיהם של היהודים. ברור, כי במקום שראש-המשטרה הוא לצד הפורעים (כדרך שאירע בכואנוס איירס) אין לצפות, כי יבחין בין תוקף ונתקף, אך מדרכם של התוקפים שאין הם ששים להתקיף את המשיב מלחמה שעה. אף הפגנתם לאילמת של אנגלים רבים שענדו אות "מגן דויד צהוב" על לבושם — היה בה כדי לעשות רושם ולהזכיר, כי העם האנגלי עדיין לא שכח את אשר עולל לו אויב האנושות.

נאצר מרים ראש

על תפקידם של דיפלומטים וסוכנים ערביים בכל המערכה הזאת אין צורך להרהיב את הדיבור. מירון-היהודי-נות הערבי שהגיע בזמן האחרון לשלב מסוכן בשביל מדינת ישראל והשלום במזרח הקרוב, אף הוא מוסיף על חומרת המצב. לכאורה, נהג נאצר בעבר בזהירות יתירה ונמנע מלהסתבך בסכסוך צבאי גלוי עם ישראל. אך יש חשש כי הישגיו בייצור טילים צבאיים, בעזרת טכנאים גרמניים, עלולים להעבירו על דעתו ולהביאו לידי חשבון טעות בייחס להערכת עצמתה הצבאית של מדינת ישראל. אספקת הנשק הסובייטית באפס-מחיר, והסיוע הכלכלי והכספי העצום, הניתן לנאצר על ידי ארצות הברית ועל ידי גרמניה המערבית כאחת, מעמידות אותו במצב נוח ביותר ומאפשרות לו להחיש את קצב ההתכוננות לקראת הכרעה צבאית. בעוד אשר מדינת ישראל נאלצת להיאבק על קיומה הכלכלי, נוכח סכנות ממשיות של פגיעה ביצואה מצד מדינות "השוק

הנאצים הם כביכול, אויביו של הקומוניזם. אבל כבר ראינו שוב ושוב, שברית לא-טהורה בין הנאצים והקומוניסטים, שביטוי רשמי אחרון לה היה הסכם מולטוב-ריבנטרופ, נכרתה לא-פעם מתוך הנחה, שהיא לתועלת שני הצדדים בשלב מסוים של התפתחות העניינים המדיניים והצבאיים. גם בגרמניה שלפני היטלר בחרו הקומוניסטים לראות בסוציאלי-דימוקראטים את ה"בוגדים" במדינה. בארגנטינה של עכשיו, מוסרים לנו משקיפים יודעי דבר, הסכנה העיקרית שמפניה חוששים הליבראלים והיהודים, היא לא אימת הטרור של "טקוארה", שהוא ארגון קטן, אלא ברית בין הפרוניסטים והקומוניסטים. כלומר בין הפאשיזם והשמאל הקיצוני. ברית כזאת עלולה לקרב קיצה של הדימוקראטיה במדינה דרום-אמריקנית גדולה זו, וסכנתה קשה ביותר להצלחת תכניות ה"ברית למען הקיימה" של קני בכל היבשת הדרום-אמריקנית. לפרוניסטים יש בברית כזאת משום בטחון השיבה לשלטון, והיא סיכוי מושך נוכח התבססותו של קאסטרו והישענותו על סיוע כלכלי וצבאי ישיר מ-מ.ס.ס.ר. אין צורך לפרט, מה המשמעות של ברית לא-טהורה כזאת לגבי עתידו של היישוב היהודי בן 600,000 הנפשות בארגנטינה. אפילו בלי רדיפה שמאיבה עלול משטר פאשיסטי-שמאלני להרוס את אשיות הכלכלה של יהודי ארגנטינה. בקובה נהרס מעמדם הכלכלי של היהודים ורובם היגרו מארץ זו — גם ללא מדיניות אנטישמית רשמית.

בנסיבות אלה ייתכן, כי "האינדיאניזם" יסתייע בעזרה ניכרת, בכספים ובצורות אחרות, מצד גורמים נעלמים ומנגנאות חזקים המיועניינים בערעור אשיותיהן של הדימוקרטיה מביית. בין אלה יש למנות כדבר הקרוב לודאי, סיוע כספי מצד מדינות ערב. ידוע למשל, כי קולין ג'ורדאן פנה לנספח הצבאי המצרי באנגליה בבקשת תרומה להקמת תחנת שידור ותעמולה נאצית. למרבה הצער, תחנות הדימוקרטיה ותחנות אט. באנגליה דרוש היה שיפרכו הפגנות ומהומות קשות, עד שהשלטונות ראו יכולת לעצמם להסתמך על סעיפים מסויימים, להביא לפני כס המשפט את ג'ורדאן

ממשלת מצרים, ועמה יחד ישתתפו בחבר זה, ממשלות צל" או "ממשלות גולות" של כל אותם המדינאים ההרפתקנים והקצינים הירדנים, העיראקים, התימנים, הסעודים והסוריים, שברחו או שגורשו מארצותיהם בעוון בגידה בשליטי המדינה ונטייה לנאצר עד כדי קשירת קשר למיגור שליטים אלה. "הבר" כזה של "קווילינגים פרר נאצריים" יכול להפיץ את תעמולת נאצר ברדיו־קאהיר ביתר הצלחה מאשר חבר הדוגל בסיסמה המזוייפת של "אחדות עמי ערב" שלא היתה לה מעולם אחיזה בעולם המציאות.

חבר כזה יפעל במישירין ובגלוי למען מיגור המשטרים הקיימים בסעודיה, בממלכת הירדן, בסוריה ובתימן וגם בעיראק, בלי כל צורך להתייטר בייסורי האשמות הדדיות על מזימותיו של נאצר לרצוח את המלך חוסיין, לחולל הפיכה פרו־נאצרית בדמשק, ולהמליך את האמיר טלאל הפרו־נאצרי בממלכת סעודיה. אמנם, הדחיפה לצעדו הנמרץ של נאצר באה מסוריה ומס־עודיה. בריחתו של זאגלול עבדול רחמן, הנספח הצבאי המצרי בבירות, לדמשק, וגילוי סודות על הקשר שקשר נאצר להפיל את ממשלת סוריה, וכן בריחתו של האמיר טלאל לקאהיר, תוך כדי גילוי קשר סעודי לרצוח את נאצר—כל אלה החישו את בוא המשבר, שהיה בלתי־נמנע גם בלא־הכח. כשלוֹן דיפלומטי מאטי חרוץ במושב החבר הערבי בש־תורה — זהו דבר שנאצר לא היה מוכן, בשום פנים, לעמוד בו בשעה זו דווקא, וכדי למנוע פגיעה ביוקרתי, תבע החלטת נזיפה רשמית של ה"חבר", נזיפה בסוריה, תוך יציאה ממושב שתוֹרה ואיום בפרישה מוחלטת.

מריבה לשעה בלבד

היש משום תועלת יתרה לישראל ממחלוקת זו בין עמי החבר הערבי? — לכאורה, ניתן לומר שכל ריב במשפחת עמי ערב הוא למועיל לישראל. אך חשבון זה אינו אלא חשבון לשעה ולמראית עין בלבד שהרי בנידון האיבה לישראל עמי ערב מאוהדים תמיד והם מוכנים לשוב ולהתאחד בעת מבחן. מכיון שמגיני מדינת ישראל חייבים להתחשב עם האפשרות הקרובה לוודאי

המשותף באירופה ונוכח ההכרח לשלם בעד נשק־מגן בכסף מלא ולפי מחירים שקשה לעמוד בהם.

על כל פנים, אין דרך בדוקה לצינון התלהבותו של השליט המצרי אלא על ידי חיזוק הכוח הצבאי והגברת כושר ההרתעה של צה"ל. אם קיים עדיין איוון־כוחות בין צבא ישראל לצבאות ערב, הריהו מושתת על העובדה שאי־כוחו של צה"ל שקולה כנגד יתרונם של צבאות ערב מבחינת הכמות, באנשים ובציוד. מגמתו של נאצר היא לנצח במירוץ על איכות הציוד, מאחר שאין להתגבר חישימהר על ההבדל באיכות בין האנשים הלוחמים, מטעם פשוט זה אין מדינת ישראל רשאית לפגור במי־רוץ־החימוש מבחינת האיכות, גם אם לא יכלה לקוות וגם לא שאפה מעולם להגיע לידי שוויון כמותי. מעצמות המערב לא תוכלנה לעמוד מנגד נוכח התפתחות זו, המפירה את איוון־הכוחות במזרח התיכון, שהרי הן מעוניינות בקיום השלום באיזור זה, ובו בזמן נהיר להן, כי ללא איוון־כוחות אין השלום כר־קיום כלל, נוכח איומיהן המתמידים של ארצות ערב והכנותיהן לסיבוב שלישי.

כשלוֹן של נאצר במשפחת

עמי ערב

בעוד השליט המצרי חוגג את חג העשור להפיכת הקצינים ומעמיד את העולם על הישגיו בתחום החימוש ובניית הטילים הגרמניים, נגרם לו כשלוֹן של ממש בויעידת שתורה של החבר הערבי. לכאורה היה החבר מנגנון תעמולתי מועיל לנאצר: מזכירו הכללי, חאסונה, הוא נתין מצרי הסר לפקודתו, ומרכזו של החבר היה בקאהיר. שלישי תקציבו של החבר כוסה על ידי מצרים. לפיכך נשמע האיום של מצרים של לחזור לחבר אם לא תגונה סוריה על קובלנתה נגד נאצר, כמלא־כוחי במקצת וכמפגן של סרק. אבל, על צד האמת, יוכל היות, כי נאצר הגיע לכלל דעה, שהחבר הערבי, בצורתו הנוכחית, נזקן מרובה מתועלתו, בשמשו בימה למדינאי ערב האחרים, "חבר עמים ערבי" חדש, שבו תהא מיוצגת רק ממשלה שלטת אחת: להביא תלונותיהם נגדו ולהבאיש את ריחו בעולם הערבי. מוטב איפוא לייסד

המיוצגים ב"ק.ג.או." היא "הועידה העולמית של ארגונים יהודיים" יוזמ"תה של האסיפה המוצלחת בירושלים. הגדרנו אסיפה זו כמוצלחת לא לבד בשל החלטותיה המעשיות — הטענות בסופו של דבר ביצוע מעשי, ורק לפי מידת הביצוע תיבחן מעשיותן — אלא והדדית ששררה באסיפה זו מתחילתה ועד סופה. למרות הבדלי הורמים וההשקפות החינוכיות, הדתיות והחברתיות של רוב הצירים — 500 במספר ומהם 60 מארה"ב — לא סובב ציר הדיונים על צד הנושאים וההשקפות המפלגים את המתוודעים כי אם על צד המגמות והשאיפות המאחדות אותם. אם הועידה פנתה לקהילות בתפוצות "להקצות מקום וכספים, כדי לאפשר לכל ילד יהודי לזכות בחינוך יהודים שלם" — לא פירשה: חינוך יהודי שלם כיצד? אבל כל משתתפי הועידה הבינו, שבלי ביי"ס יומי לא ייכון החינוך היהודי השלם, מאיזה כיוון וגון שהוא. אף ההמלצה על הרחבת "התוכן היהודי" בתכניות כל המועדונים וה"מרכזים" היהודיים בתפוצות — לא פירשה: תוכן יהודי מהו? בזאת הניחה מקום לכל זרם ותנועה לפרש תוכן זה כרצונה, ובלבד שהחינוך לא יישאר מנוער מכל תוכן יהודי...

למולה של האסיפה הירושלמית, נמנעו משתתפיה מלהיכנס לויכוח על נושאים כגון: תודעה יהודית — מהי?; או: דתיות יהודית — כיצד? או על הנושא: שני מרכזים ליהדות העולם, או מרכז אחד? בדרך זו ניצלו מכשלין חרוץ. נקוה, שמעשיהם של מארגני האסיפה בירושלים ומשתתפיה להורים היהודיים "לתת דיין קדימה למ"תן חינוך יהודי לילדיהם" — ודאי שהיא במקומה בפרט שוועידה זו לא היתה, בעיקרה, ועידת מחנכים, כי אם ועידת אנשי ציבור ועסקני תרבות, שבעיות החינוך היהודי קרובות ללבם. אך ההר"רים היהודיים כל עוד לא ייענו לקריאה זו בה מונהגם, בית ישראל בתפוצות אותות ומופתים תותכים, שאינם בגדר "אומרים" אלא בגדר "אומרים ועושים", בחוג משפחתם הם ובחינוך ילדיהם שלהם.

יצחק עברי

שעמי ערב ישובו לפעול בחזית מאור חדת במקרה מלחמה עם ישראל — אין כל המריבות, הקשרים והתככים בין המלכים והשליטים הערבים פוטרם את ישראל מלראותם ככוח מאוחד בשעת חירום.

הודעה על ברית צבאית וכלכלית בין סעוד וחוסין, שלכאורה היא מכוונת בראש וראשונה נגד נאצר ותכניו למגר את כסאות המלוכה בממלכות הירדן וסעודיה, אינה מדלגת על הכרזה בדבר "שיחרור פלשתינה — ויהיה המחיר אשר יהיה". אנו יודעים שלגבי סעוד — זוהי "מלחמת מצווה", שחייבים בה כל בני שבטי הוואהבים, שבראשם הוא עומד. האיום הצבאי הסעודי אינו גדול בשעה זו. אך בינתיים ערוב להיווצר סיבוך לפי עמ מדינה ערבית, אשר אין לה גבול משותף עם ישראל וגם היא, כעיראק, לא חתמה על הסכמי שביתת-הנשק עם ישראל. נוסף על כך, הרי כל תסבוכת בעתיד בין שתי מדינות ערביות עלולה לגרור אחריה התלקחות כללית במזרח הקרוב. נמצא כי אין נחת לישראל לא מתעלוליו של נאצר בארצות ערב לפני מורש שתורה ולא ממפגניו ומחאותיו אחרי המושב. למדינאי ארצות-הברית ניתנת בינתיים ההזדמנות "לראות את נאצר בפעולה בגירם מייצב במזרח התיכון", כביכול. אוי לו למזרח התיכון מייצובו של זה, ואוי לו לשלום בחלק עולם זה, אם נאצר הוא מגינו.

אסיפת החינוך היהודי

אסיפת החינוך היהודי שנתכנסה בירושלים, בימים 14 — 17 באוגוסט, קיבלה שורת החלטות, מהן חשובות ביותר לעתידו של החינוך היהודי בתפוצות. ביחוד יש לקדם בברכה את ההחלטה התומכת ברעיון ייסודם ופיתור וארץ, ואת ההחלטה להקים לשכה מרכזית לחינוך יהודי, שמושבה יהיה בישראל או באחת הבירות של תפוצות ישראל. התקציב של 250,000 דולאר נראה כצנוע למדי נוכח גדול המשימות והתפקידים, אשר לשכה מרכזית לחינוך יהודי יכולה וצריכה למלא. הועדה המרכזית תהא נתונה לפיקוחה של מועצה עולמית לחינוך יהודי, והרכבה של מועצה זו עדיין לא נקבע, שהרי קביעתו מצריכה מו"מ עם כל ארגון ותנועה

כוכבים נופלים

מאת אפרים א. ליסיצקי ז"ל

עתים בלילה, בעתות-לילה קבועות בשנה, מימיאורים מנסרים בחלל עולם, סומים ממסלולם ומכוונים אורח-ניסורם לעומת הארץ. עם שהם מתפלחים ומתפלשים לתוך אזור-האווירה המקיף את כדור-האדמה מתלקחים הם מעוצם התחככותם באוויר, מזדהרים, כחרג של זיקוקים די-נור מתנתז ומתרשף במרומים, מתברקים בנהרה שגיאה שיש בה מעין בבואת האור שכבראו הקדוש-ברוך-הוא ביום ראשון ועמד וגנוז, שופעת פליאי זהרורים וכהרירים פתוכים ומעורבים זה בזה ומתגוונים זה מזה בנות-גוונים עדינות שהפרשן זו מזו משהו שלא ניתן להיתפם בראות-עין אלא אם כן מתלווית לה ראות-נפש. ואולם התלקחותם עדי רגע: במרם יגיעו לארץ יתאכלו וידעכו.

„כוכבים נופלים“ קראו שמותם עלי אדמות.

כוכבים נופלים אלו רגעית הזדהרותם:

התעיף עינך בהם — ואינם! ואולם רגעיות זו נצחיות מכווצה ומכונסה בתוכה. מתמצה ומיתמצת בה זהרם הגנוז באטימותם ההיולית, ועם שהוא מתברק — מרהיב עין ומצודד נפש הוא בהוד זהירותו ובהדר בהירותו ובקסם צבעוניותו, ויתרון לו מזהר הכוכבים הקבועים ועומדים לעד ולעולמי עלמים.

מדברי הקדמה לקובץ שירים ליריים בשם „כוכבים נופלים“, ששלח המשורר ל„בצרון“ סמוך לפטירתו. הקובץ מופיע בהוצאת „מחברות לספרות“.

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בְקָרָת

תולדות החינוך בישראל

מאת גרשון א. חורגין

אם יש את נפשך לעמוד על טיבה של תרבות מסוימת, או אם תבקש להתחקות על רוחה של תקופה מן התקופות בתולדות האדם, צא והסתכל בחינוך שהיה נהוג בה.

החינוך מהווה אספקלריה של החיים על צדיהם וגוניהם. החינוך בישראל אינו יוצא מכלל זה. בו משתקפים חייהם של דורות העבר וההווה על אורותיהם וצלליהם.

בספרו של פרופ' צבי שרפשטיין 'מצא הקורא את דופק חיינו, את מידת החיגיות המפעמת בעמנו מדור דור, המצווה לו קיום לעתיד לבוא. ספרים אלו יש בהם מן "היער" וגם מן ה"עצים". יש בהם פרטים וענינים מקיפים כלליים ואין פרט מסיח את דעתך מן הכלל ואין הכלל מאפיל או מטשטש את חשיבותו של הפרט. ספר זה, שהוא הפרך השלישי בסידרת הספרים שכתב פרופ' שרפשטיין בתולדות החינוך בישראל, יהיה לעזר רב לא רק להיסטוריון של יהדות אמריקה, אלא גם לחוקר המבקש לדעת את שרשיה של תרבות ישראל באמריקה, את השאיפות והכמיהות שפועמות בקרבה, ויכיר את הזרמים השונים המפכים בה. תולדות החינוך מהווה פרשה מעניינת במאבק הקיום של עמנו ומורה על הרצון לחיות כגוי אחד בארץ המקנן בלבו של ישראל סבא.

ספר נכבד זה תוהה על מדוכת החינוך של ישובי היהודים בארצות-ינוד חדשות, פרט לקיבוץ היהודים באנגליה שאינו חדש אבל נתחדש אחד מלחמת העולם השנייה. בכרך השלישי של "תולדות החינוך בישראל" ימצא הקורא ידיעות מקיפות על המתהווה בחינוך היהודי בארצות-הברית, קנדה, דרום אפריקה, אוסטרליה וזילאנד החדשה.

רובו של הספר וכמעט כל עיוניו השונים עוסקים בפרשת ראשית ישוב היהודים בארצות-הברית עד ימינו. ישוב חשוב זה, שממנו תוצאות לכל הגוי כולו, מתחיל סמוך למאה השמונה-עשרה. היהודים פתחו, בראשונה "בית ספר צבורי" שהיה דומה לישיבה הקטנה של ימינו, בו למדו לימודי קודש וחול. כשנוסדו בתי-

(*) "תולדות החינוך בישראל", כרך שלישי, מאת צבי שרפשטיין. הוצאת ראובן מס, ירושלים, תשכ"ב.

הספר העממיים על-ידי הממשלה, שלחו היהודים את בניהם לבתי הספר האלה. בית-הספר היהודי הוכרח להתרפו בלימודי קודש בלבד, שזמנם אחר הצהריים. הביקור בבתי-הספר הללו הוגבל לשלוש פעמים בשבוע. הצורך בחינוך עברי נצטמצם והיה מכוון לפולחן בית-הכנסת בלבד.

במאה הי"ט מתחילה ההגירה לאמריקה של יהודי גרמניה. בפרק זמן זה מתגברת דאגתם של המהגרים לחינוך עברי בשל השפעותיה של הסביבה הנכרית. שני אישים בעלי שיעור-קומה מופיעים בתקופה זו על הבמה הציבורית היהודית: הרב ליסר ועמנואל נח. בשניהם תססה התלהבות וחיבה ליהדות ולחינוך עברי.

פרופ' שרפשטיין מתאר בפרטות את חבלי לידתו של החינוך העברי בארצות-הברית. כבר באמצע המאה התשע-עשרה הבינו המתקנים שבמנהיגי היהודים באמריקה את הצורך "בהתאחדות ובריכוז היהודים". רעיון זה בא על שלמותו בוועידת בתי-הכנסת שנתקיימה בפילאדלפיה בשנת 1841. כבר בימים ההם הגו את הדעה שרק "בתי-ספר יהודיים יומיים יביאו את התועלת הרצויה". שינוי בחינוך העברי בארצות-הברית בא בעקב ההגירה של יהודי פולין ורומניה, שבניהם ויוצאי חלציהם מהווים כיום את רוב בניינה ומניינה של כנסת ישראל בארצות-הברית. המהגרים האלה ייסדו תת"ים שונים, שהגיעו במשך הזמן להישגים חינוכיים חשובים.

שינוי לטובה בחינוך העברי בארצות-הברית חל עם תקופת התחיה, חיבת ציון ורעיון הציונות בכלל. רעיונות אלו, כדרך רעיונות חדשים הבאים לעולם, מפרים את כל תחומי החיים ואת החינוך שהוא ביסודם של החיים. בסוף שנות השמונים למאה שעברה הגיעו לאמריקה מורים עברים משפילים בעלי תורה ואנשי לב. הללו התמסרו לחינוך בכל נפשם. ביניהם יש להזכיר את הלל מלאכובסקי והמשורר אפרים א. ליסיצקי ז"ל. או נוסדו תת"ים מעולים ונולדה ספרות עברית לילדים, כמו ספריו של ח. א. פרידלאנד ז"ל וכו'. אמנם חלו אז גם ירידות בחינוך, אבל יש לציין בתקופה הזאת גם הישגים חשובים. מצב זה נמשך עד שנת הארבעים למאה הזאת.

השואה שבאה על יהדות מזרח אירופה משנות הארבעים ואילך, זיעזעה את יהדות אמריקה והוציאה אותה מאדישותה לגבי החינוך העברי. ישיבות רבות נפתחו מאז באמריקה. פרופ' שרפשטיין מספר גם בנאמנות על תולדותיו של החינוך האידישאי ומראה על הרקע והקרקע שמהם עלה. אף בחינוך זה משתקפות אידיאולוגיות שונות. מטעם זה מחולקים בתי-הספר האלה לסוגים של "הארבייטער רינג", בתי-הספר על שם "שלום עליכם" ובתי-הספר של הקומונאים היהודיים. גם רשת בתי-הספר ליום א' נתרחה. מתחילה נוסדו בתי-ספר אלה על-ידי היהודים המתקנים. ברבות הימים החרו-החזיקו אחריהם גם קהילות של שמרנים, ואפילו של חרדים. מספר התלמידים בכל בתי-הספר של יום א' מגיע כמעט לחצי מספר התלמידים המבקרים בבתי ת"ת ובישיבות.

פרופ' שרפשטיין מקדיש מקום רב בספרו החשוב לבתי-המדרש למורים השונים הקיימים בארצות-הברית. הוא קובע את זמן היווסדם, מטרתם החינוכית ומערכת הלימודים הנהוגה בהם. בין המוסדות יציין את בית-המדרש למורים של ישיבה אוניברסיטה, שבראשו עמד ד"ר פינחס חורגין ז"ל. מוסד זה הקים תלמידים רבים התופסים מקום חשוב במערכות החינוך העברי בארצות-הברית. כמו כן מרחיב פרופ' שרפשטיין את הדיבור על בית-המדרש למורים שע"י בית-המדרש לרבנים באמריקה, בית-המדרש למורים של בוסטון שבראשו עומד המשורר פרופ' יצחק זילברשלאג וכו'. פרופ' שרפשטיין עומד גם על ערכם ופעולתם של בתי-המדרש לרבנים, כמו ישיבת רבנו יצחק אלחנן, בית-המדרש לרבנים באמריקה ובית המדרש לרבנים שבסינסינאטי מיסודם של המתקנים.

יש ענין בתופעות חדשות שניראו בחינוך היהודי אחר מלחמת העולם השנייה, כמו בית המדרש הגבוה בלייקבוד, ישיבת מיר וכדומה להן ישיבות הדומות בצורתן לישיבות שנתקיימו באירופה. היתקיימו בתי-המדרש האלה באווירה של אמריקה? ימים ידברו.

בפרק המוקדש לחברות המקצועיות שבחינוך העברי מונה ההמחבר את האגודות כמו: "אגודת המורים", "אגודת המנהלים", "המועצה הארצית לחינוך יהודי" ו"החברה למען חינוך יהודי באמריקה" וועד החינוך היהודי של ניו-יורק, הממלא תעודה נכבדה בחינוך העברי בקהילה הניו-יורקית. בספר נקבע מקום לדיון על הנטיות והזרמים האידיאולוגיים השונים הרווחים בחינוך העברי באמריקה. פרופ' שרפשטיין מסיים את מחקרו בצפייה לימים של הצלחה והתקדמות הנכונים לחינוך היהודי באמריקה.

כאמור, הספר מקיף גם את פרשות החינוך העברי בקנדה, אנגליה, דרום אפריקה, אוסטרליה וזילאנד החדשה. בפרקים מתגלה הרצון העז שבקרב היהדות לשמור על ירושת האבות ולהנחילה לדורות הבאים.

סוף דבר: הספר "תולדות החינוך בישראל" מהווה נכס נכבד בספרות החינוכית העברית.

תרומתו של הרב י. ל. מימון ז"ל לחקר הרמב"ם

כידוע, שינה מיד עם תקומת מדינת ישׂ ראל את שמו המשפחתי מפישמן למימון. לא כפילוסוף היהודי מן המאה השמונה עשרה, שלמה מימון, שכינה את עצמו בשם זה מתוך הערצה ויראת הכבוד לנשר הגר דול, טען הרב פישמן שינה הוא את שם המשפחה שלו לשם „מימון“, מפני שקבלה בידו שהוא מצאצאיו של הרמב"ם. מכל מקום מובטחני שביחד עם נימוק זה היה גם הרב מימון, כמו הפילוסוף שלמה מימון, דבוק וקשור ברוחו של הרמב"ם ובכל ספריו.

הערצת-דביקות זו התחילה מיום שפירסם הערות על משנה תורה של הרמב"ם בקובץ הרבני „אהל מועד“, שיצא בעריכת הרב יקותיאל אריה קאממעלהאר בשנות תר"ם—תרס"א. גדול היה בחקר חייו של הרמב"ם ומשנתו והקדיש לו כמה מחקרים מקיפים וספרים. הוא גם עודד חוקרים אחרים להשתתף במחקר הרמב"ם.

יוזמתו הכבירה במשנה זו היתה הקובץ תורני-מדעי „רבנו משה בן-מימון“, שערך בתרצ"ה למלאות שמונה מאות שנה ליום הולדתו. בקובץ זה, שבו השתתפו גדולי חכמי ישראל ובראשם הרב קוק זצ"ל, תרם הרב מימון ביוגרפיה מקיפה וכוללת של הרמב"ם. בזמן האחרון יצאה ממנו מהדורה מורחבת ומתוקנת המכילה כ-350 עמודים. הרב מימון השקיע בספר הזה את כל ידיעותיו העצומות במחקר הרמב"ם. בו משולבים הערות ומסמכים למאות המפיצים אור על בקיאותו הרחבה במחקר הרמב"ם. יחד עם ביוגרפיה זו הוציא הרב מימון מתוך כתבי-יד אוקספורד ספר „מפתח הדר" שות" המיוחס להרמב"ם. וכמו כן פירסם מחדש את הספר „דרכי משה" לר צבי הירש חיות על הרמב"ם יחד עם הערותיו. קנא קינא הרב מימון לכבוד הרמב"ם נגד העלילה הבדויה שבדאו אחדים מן החוקרים, כי הרמב"ם אנוס היה בילדותו לקבל למראית-עין את אמונת האיסלם. נגד

שתי אהבות בערו בליבו של המנוח הרב יהודה ליב מימון ז"ל: אהבת ארץ ישראל ואהבת הספרים. לשתיהן נשאר נאמן בכל נפשו במשך כל ימי חייו הארוכים. על משמרתו עמד במסירות מופלאה במשך שישים שנה מאז התחיל בפעילותו הציונית. גאה וזקופה היתה עמדתו כלפי הממשלה המאנדאטורית לפני יסוד המדינה. הוא לא גרע מלהגייד לשופט האנגלי בחיפה, שלו היה צעיר היה משתתף במעשיהם של אנשי שי מחתרת הארגון הצבאי הלאומי. באותו זמן של חיים ציבוריים זועפים, לא משאוהלה של תורה ומדע היהדות והפצתה.

לא פה המקום לתת סקירה על יצירתו הספרותית והמחקרית המקיפה קרוב לחמש מאות מאמרים וספרים בכל מקצועות היהדות. ברצוננו פה לעמוד על נקודה אחת בפעולתו הספרותית הפוריה, והיא משנת הרמב"ם.

* הרב מימון, בן לר' אברהם אלימלך (סופר סת"ם) גולד בייב כסלו תרל"ו, בעיירת מארקולשטי בסרביה. נסיונו הראשון בספרות היה ספרו „הנותן בים דרך" — ויכוח בין החורף והבקי (תרס"ב). מספריו האחרים כדאי להזכיר יחסי תנאים ואמוראים, חגים וזמנים, דיוקנאות של מעלה, אנשים של צורה, מדי חדש בחדשו וחיידוש הסנהדרין, אך בעיקר נתפרסמו ספריו „שרי המאה" בששה כרכים, שבהם תוארה דמותם של גדולי ישראל שחיו במאה האחרונה. הספר שיצא בכמה מהדורות מכיל אוצר בלום של פולקלור יהודי. הרב מימון ערך קבצים ומאספים רבים וביניהם: השבועון „התור", קובץ רב סעדיה גאון, ספר המזרחי, קובץ רש"י, אזכרה לזכר הרב קוק, ספרי יובל לכבוד הרב עמיאל, ובנימין מגשה לויין וקובץ לזכר הרב קוק זצ"ל.

מיטב כוחותיו הקדיש הרב מימון לתנועה הדתית-הציונית, מאז השתתף בוועידת היסוד של „המזרחי" בלידה תרס"ג, עד שנבחר בישיבת מועצת המדינה שנתקיימה בתל-אביב, בה אייר תש"ח, ועד נשימת אפו האחרונה.

בירחון „סיני“ שייסד בשנת תרצ"ח. קרוב למאה מאמרים על הרמב"ם וספריו הופיעו בירחון זה. כמו כן דאג לכך, שהעבודה הגדולה של ד"ר זיסמן מונטגר בהוצאת ספרי הרפואה של הרמב"ם תראה אור בהוצאת מוסד הרב קוק. כבר יצאו „פרקי משה“ ו„הנהגת הבריאות“. גם הוצאת מורה נבוכים במהדורה מנוקדת בלחית פרוש מקיף עם מבואות ארוכות מאת ד"ר יהודה אבן שמואל (קופמן) מוסיפה להתפרסם במוסד הרב קוק. יצאו עד עכשיו שלשה כרכים ומוכנים לדפוס עוד שני כרכים.

למלאת שבע מאות וחמשים שנה לפטירת הרמב"ם הוציא לאור קובץ תורני-מדעי חדש בשם „הר"מ במז"ל“ (ירושלים תשט"ו), שבו השתתפו הרבה מחכמי ארץ ישראל. הרב מימון פירסם בו מאמר בשם „לדמות דיוקנו של הרמב"ם“. באותו כרך יצא לאור על ידי הרב מימון ראשיתו של פירוש מהר"י בירב על הרמב"ם מתוך כתב-יד.

לא פה המקום לתת סקירה מקיפה של פרשנות המשנה תורה וספר המצוות שהו-פיעו ומהדורת ספר המצוות על ידי הגאון ר' חיים הליר זצ"ל, שהופיע בשנים האחרונות על ידי מוסד הרב קוק ובסיועו. המהדורה המדעית של המשנה תורה המיוסדת על כתבי-יד ודפוסים ישנים נמצאת כעת תחת מכש הדפוס. מהדורה זו שנערכה על ידי כמה גדולי הלכה במדינת ישראל נעשתה בספריית מוסד הרב קוק העשירה בספרות הרמב"מית הן בדפוס והן בכתב-יד. דוגמה לשפע ספרות הרמב"מית הנמצאת הן בהלכה והן בתחום המחשבה נתגלה בתערוכת הרמב"ם שנערכה על ידי המנות. אמרו עליו על הרב מימון שהוא לא נכנס לתנועת „המזרחי“, אלא „המזרחי“ נכנסה בו. בדומה לזה יכולים לאמר שהרב מימון לא נכנס ללמוד את משנת הרמב"ם, אלא משנת הרמב"ם נכנסה בו. „הוא היה ממש חי את הרמב"ם“.

ישראל יעקב דינסטאג

עלילה זו הוציא לאור מחדש את מאמריהם של אליעזר צבי צוויפעל („תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק“) ור' שלמה זלמן חיים הלברשטאם („רבנו משה אמת ותורתו אמת“), שבהם סתרו הדיבה הרעה על רבנו.

עם סיום חגיגת ת"ת שנה להולדת הרמב"ם לא נסתיים עיסוקו בו. בינתיים ייסד את „מוסד הרב קוק“, שהתפתח להוצאת ספרים הגדולה לספרות התורנית. מקום נכבד בתוכניתו של המוסד תופסת הוצאת ספרי הרמב"ם במהדורות משובחות.

מוסד הרב קוק קיבל על עצמו הוצאת תורה במהדורה מנוקדת עם ביאור מקיף שנועד לקהל הרחב, וכבר יצאו ממנו כשמונה כרכים. יחד עם זאת יצא תרגום עברי חדש לספר המצוות מאת הרב יוסף קאפה, וחלקו הראשון של אגרות הרמב"ם בצירוף ביאור רחב ובלחית הקדמות מקיפות לכל אגרת. גם פירוש המשנה לרמב"ם לא הונח. לעת עתה יצאו ספר „ההקדמות“, הכולל הקדמות לפירוש המשנה, (שנועד על פי טעות בשם „הקדמה לסדר זרעים“), הקדמה לפרק חלק ושמונה פרקים. חלק שני הוא פירוש על אבות פרקים. מהדורה מנוקדת זו נודעת בשם „רמב"ם לעם“.

ענין מיוחד מצא הרב מימון הוציא לאור מחדש מהדורה מושלמת של המשנה תורה שנידפס ברומא לפני שנת ר"ם. מהדורה זו הנקיה משגיאות הדפוס והתערבות הצנוורה, שגרמה לשיבושים רבים במהדורות המאוחרות, היא יקרת המציאות ולא נמצא ממנה אכסמפלאר שלם בכל ספריות העולם. זקוקה היתה הנהלת מוסד הרב קוק לאסוף את כל הקטעים של מהדורה זו המפורזים בספריות שונות כדי להכין ממנה צילום שלם. מהדורה מושלמת זו היא אחת התרומות הגדולות לחקר נוסחאות ספר משנה תורה ומקורותיו. הרב מימון הקדים מבוא מקיף למשנה תורה בראש המהדורה.

הרב מימון גרם שגם אחרים יתעמקו במשנת הרמב"ם ואת פרי עטם פירסם

אחרי מיטתו של אברהם גרנות ז"ל

מדברי ההספד וההערכה

רק דרך להתיישבות ולהיאחזות של עם בארצו. בעיקריה גנוזה היתה חתירה לקראת מושגי צדק חדשים, לתורת חברה חדשה אשר האמין שערכה אינו לעם ישראל בלבד, ולא ליום בלבד, אלא לאנושיות כולה ולדורות.

ספריו ומחקריו חוזרים ודנים באותו נושא עצמו: אדמה לאומית, תיכונן של מדיניות קרקעית. חזון ראשונים ופסוקים קדומים על „הארץ לא תימכר לצמיתות“ קרמו בשנות פעולתו עור וגידים, והפכו בידיו יסוד לשיטה מדעית, להלכה ולמעשה. ויום גדול היה לו היום, בו הכירה המדינה בעיקרון זה כעיקרון מדינה וקבעה בחוקיה את יסוד הקרקע הלאומי שאינו ניתן למכירה. וגם אם חלש היה גופו עד מאד, נתחזקה רוחו, כי ידע שהגיע אל מחוץ חפצו.

... שמו של אברהם גרנות יגון בין גואלי אדמת ישראל ומעצבי דמותה של המדינה היהודית.

משוה שרת :

...השכלתו ונטיית רוחו הכשירו אותו להעלות את המפעל הגדול של הקרקע כקנין העם לרמה גבוהה של שיטה עיונית, של מדיניות לאומיות, מושתתת על עקרונות מוצקים של ערכי חברה ומוסר ושל יסודות כלכלה ומינהל כאחד...

...הוא זכה לעצב משטר שהיה לנושא של תחיקה ושל הגשמה מינהלית כאחד. ההסדר החוקי בין ההסתדרות הציונית ובין ממשלת ישראל בדבר הקרן הקיימת לישראל לאחר הקמת המדינה, היה בעיקרו פרי יזמתו והגייגיו...

...הוא היה איש געים הליכות, חביב על כל אלה שזכו להזדמן למחיצתו ולסייע לו בעבודתו. הוא היה איש רעים נלבב. מזוג וביטוייו היו מתונים, אבל הוא ידע לשמור ולעמוד על העקרונות שהיו יקרים לו...

בי"ט תמוז, ש. ז., נפטר לאחר מחלה קשה וממושכה ד"ר אברהם גרנות, ראש הדירקטוריון של הקרן הקיימת לישראל משנת 1941 עד ראשית שנת 1960.

ביום כ' בתמוז, תשכ"ב, הובא ארונו של ד"ר גרנות אל אולם הישיבות של הקרן הקיימת בירושלים. הארון כוסה בטלית ובגל המדינה ולידו הוצג משמר כבוד של עובדי הקה"ל. מאות אנשים באו לחלוק לו כבוד אחרון, מראשי המדינה ומגנבדי העם. ביניהם: נשיא המדינה, יצחק בן-צבי; ראש הממשלה, דוד בן-גוריון; ראשי הכנסת, קדיש לוז; חברי הנהלת הסוכנות, משלחות של אנשי ההתיישבות ואנשי ציבור.

בחצר המוסדות הלאומיים הספידו את המנוח מר יעקב צור, יושבראש מועצת המנהלים של הקרן הקיימת; מר משה שרת, יושבראש הנהלת הסוכנות היהודית והד"ר דוב יוסף, שריהמשפטים. בבית העלמין ניפרדו ממנו חבר הכנסת, מר אב"ר הם הרצפלה, וד"ר ישעיהו פורדר, יו"ר מועצת המנהלים של באנק לאומי בישראל.

יעקב צור :

אברהם גרנות... זכה להגיע בשנות חייו עלי אדמות לדבר שמעטים זוכים לו: לראות בהגשמה מלאה של תורתו. עוד בשכבו על ערש דווי, והוא נאבק במוות המתקרב, היה עושה עתים ליד שולחן עבודתו ומעלה על הנייר דמויות של בני דורו שבמחיצתם עבר את דרך חייו. ודומה היה אותה שעה כאילו מחדש הוא בלבד אותה תקופה גדולה של שנות נערותו ובגרותו, וזכרונותיו כולם בהירים, רוויים שמיחת חיים ויצירה. הוא היה איש מלאכה אחת, בצעירותו נמשך אל תורת מדיניות הקרקע, אותה למד, אותה הגשים ואותה הניח כיסוד מוסד לתפיסתו ומלאכתו כאחת. הקרן הקיימת, אשר לה הקדיש את פעלו זה יותר מארבע עשרות שנים, היתה בשבילו לא רק מכשיר למאבק מדיני, ולא

אברהם הרצפלד :

...שנים רבות, עשרות בשנים עבדנו אתך יחד, ד"ר גרנות, למדנו ממך לא מעט, על הישר הרב שלך, על טוהר לבך ועל גישתך הישירה והישרה והאובייקטיבית לעניינים. הבטחון שבלבך וההגיון שבמוחך ליח אותך ואמרו לנו, שכל מה שאתה פועל ועושה, זה על דעת כולם ובוז אתה מקיים את מגמתנו-מגמתך.

נפרדים אנחנו ממך, אברהם גרנות היקר. נפרדים אנחנו מחבר, רע וידיד. שנים עבדנו במחיצה אחת, ואפשר לומר בפה מלא — בצחוק. ללא הילוקי דעות עקרוניים ויכוויים. עליו אפשר לומר: אדם כי ימות באוהל. למענו היה בית הקרן הקיימת אוהל תורה שלו, של עבודה ומעשים למכביר...

ציוני ספרים

ספר שנה חדש

„ספר השנה היהודי האמריקאי“ המוצא מטעם 'הוועד היהודי האמריקאי' כבר נודע כששים שנה ויותר כקובץ יסודי ובר-סמך וכחיבור המקיף ביותר המופיע בהפוצות, הדין בחיי היהודים בעולם. ספר השנה לשנת 1962 המכיל 625 עמודים מצטיין הן מבחינת היקף הסקירות והן מבחינת תכנון. ביהוד ראויים עורכיו לשבח על שנתנו בראש הספר את פרשת משפט אייכמאן בצורה התולמת לנושא זה ובהיקף של 120 עמודים. בראש הסדר ניתנה מסתו של ההיסטוריון פרוש-שלום בארון „יהדות אירופה לפני ואחרי היטלר“. המבוססת על תזכירו הידוע שהו-כן לקראת עדותו לפי בית המשפט בירושלים. באפריל 1961. על גורל הקהילות היהודיות שתוחרבו על ידי הנאצים. בנספחות ניתן גם כן קטע מעדותו באיתו משפט, ב-24 באפריל.

אחרי מסת זו ניתנים, במקוצר, מחלף המשפטי הנגובת אמריקאיות ותוכנו של כתב האשמה ספי שהוגש על ידי התובע הכללי גרעון האזנר.

בסקירות על חיי היהודים בארצות-הבל — הוורים ומשתקפים הדיו העמוקים של אותו משפט. בסקירה על מערב גרמניה מוקדש קטע מיוחד לפרשת גלובקה ואוברלנדר ששימשה עילה להתנצחות-

דברים של סרק בין גרמנית המזרחית והמערבית, למרות מה שהעתונות הסוציאל-דימוקראטית הגרמנית („תאמבורגר אכו“ „פראנקפורטר רודנשאו“ ועוד) ועתונם של האיגודים המקצועיים במערב-גרמניה, „פורוורטס“, תבעו התפטרותו של גלובקה. גם שאלה זו וגם שאלת הפנסיה לאלמנות המנהיגים הנאציים ופקידי הממשלה הנאצית למיניהם נפתרה לטובת עושי-דברו של היפטר לשעבר, והנמיוה הכללית היתה, שיש „לשכוח את העבר“ ולטפל באנשי „מפלגת תריוך“ ובשאר הציא-נאצים כבקנאים או מטורפים-למחצה, שאין לחתייחם אליהם בריצונות. הירחון של ס. ס. זכה בדיון, כשסגן ראש העתונות הנאצית לשעבר, הלמוט זינדרמאן, תואשם בחוצאת דיבה על המדינת. סקר של מכון לבדיקת דעת תקהל בגרמניה (מכון „דוו“) קיבע כי במאי, 1961, שמעו על משפט אייכמאן 95 אחוז מהנשאלים. 12 אחוז סברו כי אייכמאן תוא „הף משפטי, פחות או יותר“, וכי משפטו נערך כדי לתזיק לשמח הטוב של גרמניה, או — מטעמי נקם, או — בעד כסף. הנימוק העיקרי להצדקתו: הוא רצח לפי פקודה הממונים עליו.

בפרקים על רומניה, פולין וצ'כוסלובקיה נמסר על התאשמות בעתונות הרשמית בדבר קנוניה בין ישראל וממשלת בון בנידון אייכמאן, אלא שבדרך כלל חיה

היהודי הגנוז בהן וגם מבחינת האור הנשפך על היחסים עם העולם הנוצרי, שבתוכו ישבו יהודי פולין לאילבמה. אופייני ביותר ליחסים אלה הוא „פרה של שתדלנות יהודית בפולין הקדומה“, שבו מצביע המחבר על השפעה שהשפיעו היהודים על הבהירות ל„סוים“ (פרלמנט) הפולני הישן, לפני חלוקת פולין במאה ה־18. מתוך שימוש בתעודות „פנסק ועד ארבע הארצות“ (ירושלים, תש״ה), שהוצא לאור על ידי ישראל היילפרין ובפנסקי פוזנא ואפם, השכיל ד״ר ל״ו לציור תמונה ברורה למדי של תפקיד השתדלנים היהודים בעת ההיא ושל דרכי השתדלנות הבדוקות, מן ה„סוים“ המחוזיים ועד ל„סוים“ הארצי, שנבחר בשנת שפ״ג (1623). מי שהיה מתמנה „שתדלן המדינה“ היה כמשמש בתפקיד כמעט-רשמי וזכויותיו והובותיו היו מוגדרות בכתב מינויו. יתר על כן, שום פרט יהודי לא היה רשאי לצאת לוארשה לשם שתדלנות אישית לצרכי עצמו בהוגי ה„סוים“, והציבור היהודי היה רשאי לפעול נגד פורצי-גדר מסוג זה ולהענישו עונש גוף ועונש ממון אם שתדלני המדינה בעצמם לא הצליחו להר-חיקו, כל עוד לא היה בידו כתב הרשאה מראש־קהלתו. גם המאמר „שבת“ שחיטה, שבועת והרם — בפולין הקדומה“ יש בו ענין רב מהבחינות הנל. במאמר אחר מספר לנו המחבר, כיצד „לא-יהודי אחד נעשה סוחר של אתרוגים“ בימי המלך של חסד יאן סובייסקי. המסות הקצר־רות על רבי דוד גאנז ועל בעל „שאגת אריה“ ובעל „נפש חיה“, יעוררו עניין אצל כל יודע ספר. כללו של דבר, קובץ מסות ומאמרים זה יפה לא רק לשעתו ולציבור שבשילו נכתב באידיש, אלא גם בעברית — לתועלת הרבים בישראל ובתפוצות, שאינם מצויים אצל לשון אידיש, ואשר חלק גדול מהספרות על תולדות יהודי פולין בלשון זו ובכמה מלשונות מזרח-אירופה הוא כספר החתום בשבילם.

י. מישאל

הטון של העתונות הפולנית אוחד יותר, בפרט בראשיתו של המשפט, מאשר הטון של העתונות הרומנית, שמענה, כי 'ישראל מצאה לחפות על הפעולות הנאציות של מטשלת בון. הכתב הרומני שודור וורטיץ טען, כי "התובע הכללי האוזנר לא נגע במכוון בד"ר גלובקה ואחרים מחשש שמא יזיק הדבר לסחר ולאשראי של ישראל" — ברות הקו הסובייטי הרשמי.

סמה מחפריים על מצב היהודים בתפוצות, בפרט אלה שנכתבו על אלג'יר ועל ארגנטינה, כבר התיישנו ברובם, עם גאות גלי המאורעות הטראגיים שעברו על יהודי ארצות אלה. אך אין זה אלא מן הדברים שעורכי ספרהשנה וקוראיו מוכרחים לתשלים עמם.

דמויות ומאורעות ביהדות פולין

יהדות פולין במאות שהלפנו על הייה הציבוריים התוססים ועל בעיותיה הדתיות חמיותדות, היא הרקע לספר מסות ומאמרים היסטוריים של הרב ד״ר יצחק ל״ו, בשם "יהודי פולין הקדומה" (184 עמודים), המתארים דמויות ומאורעות מחיי היהדות המסורתית במאות ה־17 ו־18 בעיקר. הספר יצא לאור בסידרת ספרי „האיגוד המרכזי של יהודי פולין באר-גנטינה“, באידיש, והוא בנוי על מחקר בתעודות לא נודעות ועל ספרי שו"ת וכמה ספרים היסטוריים וביוגראפיים. גישתו של ד״ר ל״ו לבעיות הזמנים המתוארים היא ריאליסטית, המגבון והרצאה הדברים — עירניים, וחס של הומור משוך עליהם.

נושאי הספר שונים ומגוונים והצד השוות שבהם, שכולם מוגשים בצורה המושכת את לב הקורא והמעוררת בו עניין גם אם אינו מצוי אצל הספרות הרבנית ואצל מחקרים על תקופות רחוקות בתולדות יהדות פולין. המסות מאלפות גם מבחינת השפע של ידע-עם ואורח החיים

בשרה ספר

נגד לרצויהם סוף סוף שבו גילי ציון לארץ מבוררת ל'מדינת ישראל' הסיפור כמו שהוא מלא עניין ומושך את הלב. טוב עשה המהבר שהגיש את הכפר לקורא האנגלי, כי הרבה בן המעשים שתיאר מרידור עדיין אינם ידועים בארצות הברית. יקרא הקורא האנגלי, ויקבל מושג בולט מה שנתרחש לפני תקומת מדינת ישראל

— * —

מקום מיוחד תופסת האשה היהודית במאבק למדינה עברית. הן נלחמו שכם אחד עם תיילי המדינה במלחמת השיחור ועד היום היא עומדת על משמר ביחון המדינה שגם אחד עם תיילי היהודי. את סיפור גבורתן מתאר המהבר בספרו "אישה בישראל"

האישה בישראל גאה על מולדתה. נלחמה עליה והקריבה את חייה על מזבחה. מכל קצויה תבל באו נשוי ישראל ועלו ארצה בבואן לארץ נתאקלמו מהר ונקלטו יפת בארץ מאוויהן כל פרק מוקדש לסוג מיוחד: מתלמידות—התלמידה באוניברסיטה, מה ובבתי הספר התיכוניים; האישה בצבא; האם שצופיה הליכות ביתה. הספר מכיל המינות של נשים אלו — החל מגולדה מאיר — עד האשה הצנועה של "מאה שערים" המברכת על נרות שבת והנותנת תפילה לשלום משפחתה וארצה בה היא יושבת. **ל. שפאל**

תיקון טעות

לצערנו נפלה שורה משובשת במאמר "אותות ניהומים גאולה חושה לרבי אברהם אבן עזרא. מאת ד"ר זב ירון בחוברת זו. במקום השורה השנייה בהערה 15 (עמוד 164) (המתחילה: "על ידי חרון" וכ"ל) צריכה לבוא השורה המתוקנת בשורה השנייה של הערה 16.

.....*Long is the Road to Freedom*, by Jaacov Meridor, Barak Publications, Tujunga, California, 1961.

.....*Women of Israel*, by Sam Waagencer, Schocken Books, New York, 1961.

ארבעת הספרים הראשונים הם כעין הטובה אחת הנותנת תמונה מקיפה של הקומת מדינת ישראל והתפתחותה עד היום. יעקב מרידור, אחד ממפקדי ה"אירגון", מספר באוטוביוגרפיה שלו פרטים על פעולותיו, הרפתקאותיו למן היום שנאסר בקאהיר ב-18 בפברואר, 1946, עד היום. לא כאן המקום להתפלסף ולהתווכח על המטרות היסודיות של ה"אירגון" ועל הסיכסוכים שגרמו פעולותיו הגרוריסטיות בארץ. עלינו לראות את הספר כחומר היסטורי המעניק לנו ידיעות ועובדות על פעולות האירגון ומנהיגיו — חומר שיספק להיסטוריון של תקומת מדינת ישראל את האפשרות לבחון את העובדות ולעמוד על מיבן. האוטוביוגרפיה כשהיא לעצמה מספרת על גבורה ומסירות נפש של יהודים, שסיכנו את נפשם ונלחמו על קדושת הרעיון זיקר להב, ה"טרוריסט" של לח" עורר את זכמת הבריטים לא רק על חברי ה"אירגון", כי אם גם על הישוב כולו, יעקב מרידור נאסר פעמים אחדות ולבסוף כלאוהו במחנה ג'לג'ול בקניה, ורק ב-18 ליולי 1948 שב ארצה, הגולים שבו הביתה אל מדינת ישראל — כותב מרידור — הם שבו אל הארץ שלמען שיתרורה נלחמו בהצלחה בבריטים. האנשים האלה הגלו לאפ-ריקה, שם רצו הבריטים להחליש את הגולים בגופם וברוחם, אולם הגלות החיאה לא רק שלא החלישה אותם, אלא עודדה אותם להמשיך במלחמתם,

ידיעות

אברהם ברוידס באמריקה

מר אברהם ברוידס, המשורר הידוע ומזכירה של אגודת הסופרים העברים ב"ש ראל, בא לביקור קצר לאמריקה. המשורר נולד בוילנה וקיבל שם את חינוכו העברי, ב"חדר מתוקן" ובגימנסיה עברית. בן סיו הגיע בשנת 1923 לארץ ישראל ונצטרף לבוני הארץ. המשורר היה ממייסדי הסתדרות הנוער העובד. בספרי שיריו ב"תלם", מ"בית", ו"אמונים" ועוד, שיקף את חי העמל והיצירה בארץ. מעם הפגומים נלקח ברוידס עלידי ביאליק למזכירות אגודת הסופרים ועל משמרתו זו הוא עד היום. ספרו מ"אדם לאדם" זכה בפרס ברנר. רושם רב עשו שני ספרי שיריו האחרונים "שרשים בסלע" ו"אל המחר הגנוז", שבהם העמיק לתאר את גוף הארץ והחייתה ההיסטורית.

ישעיהו מ. אדלר — "מורה השנה"

החברה למען החינוך העברי באמריקה הכתירה את המורה והמחנך הוותיק מר ישעיהו מ. אדלר מאינדיאנופוליס בתואר "מורה השנה". טקס ההכתרה התקיים ב"יום המורה" בל"ג בעומר, ש. ז. באותו מעמד נתכבדה בתואר הזה גם הגב' אביבה אורלאן מקליבלאנד.

שרשיו של מר אדלר נעוצים בעיר הלי-טאית המפורסמת בתורתה ובחכמתה, בריסק. בנעוריו שקד על מעיינות התורה. הגאון איסר זלמן מלצר, רבה של סלוצק, העיד עליו ש"כשרונותיו המצויינים עלה למעלה עצומה במעלות התורה בחריפות ובבקיאות והבנה עמוקה ומחדש חידושים נעלים". לאחר מכן נתקבל כתלמיד בישיבת אודי-סה המפורסמת, שפרופ' חיים טרנוביץ עמד בראשה ואומנם גם במוסד גדול זה עשה מר אדלר חיל רב. כשיצא ממנו, והוא מתכוון ללכת לאמריקה, מסר לידי רב צעיר מכחב המלצה לד"ר ש. ז. שכטר, שעמד בראש בית המדרש לרבנים בניירורק, ובו נאמר: "ישעיהו אדלר הוא אחד מתלמידי המובהקים שבהישיבה, הוא מלא וגווש בשיס ופוסט

קים, גמיר וסביר".... רב צעיר פנה במכתב בקשה לד"ר שכטר שיקבל בסכר פנים יפות את אדלר הצעיר ורב הכשרון ושיהיה לו לעזר בהשגת מטרותיו להיות רב ומורה, "כי מעטים כמותו בעלי כשרון בתורה ודרך ארץ בין הצעירים שלנו".

מר אדלר לא איכזב את מוריו שניבאו לו עתיד טוב כמחנך מובהק. בבואו לאמריקה המשיך בלימודיו היהודיים בישיבת ר' יצחק אלחנן. הרצאותיו של רב צעיר עוררו בו רצון להתמחות בפילוסופיה של החוק. בשנת 1918 סיים מר אדלר באוניברסיטת ניוירורק את חוק לימודיו במשפטים בסוף שנת 1918. אז גם התמחה בהוראה, קודם בת"ת של בית הכנסת הרומני "שערי שמים" ולאחר כך בת"ת של מורד העיר. הוא שימש מנהל של הת"ת בשדרת טרימונט בברונקס ובבית הספר הלאומי בניירורק.

בי"ח השנים האחרונות עוסק מר אדלר בשדה החינוך באינדיאנופוליס. הקהילה ערה לה לו נשף כאות הוקרה לפעולתו החשובה ותורמתו הרבה לשדה החינוך.

ד"ר יוסף שלום שוכוב — רב לכל

ימי חייו

ד"ר יוסף שלום שוכוב, מעסקני הציונים והעברים החשובים ביותר באמריקה, סגן נשיא אדמיניסטרטיבי של ההסתדרות הציונית, נתמנה רב בבית הכנסת "בני משה" בכרייטון, מאס, לכל ימי חייו.

הרב ד"ר שוכוב משמש רב הקהילה הזאת 28 שנה. הוא מקדיש מזמנו ומכשרונו רונותיו לחינוך היהודי ולמפעלים עבריים, הוא השתתף במספר קונגרסים ציונים וביקר את ארץ ישראל מספר פעמים.

ספר חי רואי לש. שלום

בהוצאת הספרים "מגילת", חיפה, הופיע ספרו של המשורר המפורסם ש. שלום, בשם "ספר חי רואי", שירים חדשים. הספר יצא בהידור רב ובתבנית מפוארת ונילו לו ארבעה ציורים מאת יעקב שטיינהרט.

היגי התנועה הרביוניסטית, ד"ר גיורא יוספטל, שרהפתוח והביגוי בממשלת יש-ראל, בגיל 50; ד"ר משה רובינטון, רופא ועברי ותיק, בגיל השמונים.

בתי-ידור מיוחדים במינם בישראל

חברת ראסקו, שנתפרסמה בבנין בתי מגורי-ים בישראל, עומדת בשנה זו לחדש חידוש גדול — „מועדון נוה אביב“, שהנהו צירוף מוצלח של מלון, מועדון ומעון משפחה בבתים החדשים שהיא עומדת להקים במרומי גבעה בכפר שמריהו, במרחק 9 מילין צפונה לתל-אביב. הבתים יכילו דירות מרחחות, משוכללות באמבטיה פרטית, מזון כשר למהדרין, פיקוח רפואי ותברואי כולל, שירות טלפוני, שירות מלון שלם, תכנית חברותית ודתית, בידור והודמנות לרכוש את הלשון העברית באולפן. המחירים לחודש עולים מ-\$130 ליחידים עד \$620 לזוגות. אפשר להתקשר עם המנהל, צבי באגד, במשרד ראסקו, 250 רחוב 57 מערבה, ניריורק.

ישיבת בית המדרש לתורה

פקוקי איל

מברכת את הר"מים, המורים והתלמידי-דים שבכל מחלקות המכון, את הרבנים חניכיה, המשרתים בקודש בכל אתר ואתר, הדירקטורים, הפקידים ואגודות העזרה וכל המנדבים בכל ערי המדינה, את כל הרבנים בשיקגו ובכל קהי-לות ישראל ואת כלל ישראל בכל ארצות העולם וביחוד במדינת ישראל בשנת חיים בריאות ואושר יה"ר ששנת תשכ"ג הבאה עלינו לטובה תהא שנת שלום ושלוחה וזוכה בהרמת קרן התורה ובגאולת עמנו בחומר וברוח.

הרב אשר צפתמן

נשיא

הרב חיים דוד רגנסברג

מנהל

ד"ר יוסף בכד

דיקן התלמידים

הרב מנחם גודמאן

מזכיר המשרד

הרב נתנאל שווארץ

מנהל המכללה

„עקד“ — רבעון לשירה

יצאה חוברת חדשה של „עקד“, רבעון לשירה (7—8) בעריכת המשורר והחוקר הצעיר, איתמר יעורקסט (אחראית לביצוע—מריצה רוסמן). בחוברת מדורים אלה: שירה מקורית, שירה מתרגמת ישראלית, משירת העולם, מאמרים, רשימות על ספרים, ציורים. בהוצאת „עקד“ מופיעים גם ספרים: תרגום מים (המקוללים) — משירי בוליר, ורלין, רימבו; סרן קירקגור, משירי פרנסוא ויון ובוריס פאסטורנאק (עוד) וספרי שירה מקוריים ממשוררים צעירים (יהודה אופן, יחיאל חזק, א. יעורקסט, יוסף יורעאלי, עליוה נהור, שין תמרי ועוד). בהוצאת מחלקה לבני הנוערים. בעריכת א. יעורקסט הופיעה האנתולוגיה „מבחר השירה היהודית בהונגריה ותולדותיה“. הספרים יוצאים בהידור ובלוחית ציורים מקוריים. לאחרונה יצא הספר „אפריקה המתעוררת“, מבחר שירים, מצוייר עלידי צילה לונדון-מנוסי. כתובת ההוצאה: רחוב ברכוכבא 29, תל-אביב.

אמירות

בחודשים האחרונים הלכו לעולמם הסופרים, העסקנים, אישי ציבור ונשי חברים אלה: א. תלוש (איסר מוסיליוץ), מספר אידי ולפנים מזכיר אגודת הסופרים האידיים על שם י. ל. פרץ בשנת הע"ה לחייו; ימימה בן-יהודה-גיא, בתו הבכירה של אלי-עזר בן-יהודה, בת ע"ג; ליה שפיגל, אשת ד"ר ישעיה (אלכסנדר) שפיגל, עסקן במגרבית היהודית המאוחדת; דבורה (צבי) מיזליש, רעייתו של משה מיזליש, עורך „הדואר“ לשעבר ואחד מעורכי מוסד ביאליק כיום; שמשון דוד ערדברג, סופר ועתור נאי אידי ועברי (פירסם סיפורים ב„לוח אחיעבר“, ב„התורן“ וב„העברי“) בשנת חין, מורה וחוקר המוסיקה, היה בן ע"ה הע"א לחייו; פרופ' שלמה רוזובסקי, מל-במותו; גוסלבה שטיבל, אלמנתו של פטרון הספרות העברית, אברהם יוסף שטיבל; הרצל ברגר, עתונאי, מעורכי „דבר“ וחבר מפא"י בכנסת, בשנת הניח לחייו; רמייה הלפרן, מתלוצי הצי הישראלי וממני